

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL'DA BİR KÜLTÜR ROTASI ÖRNEĞİ
(TASAVVUF MİRASI)

AYŞE USTA BİLGİN
2501070311

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AHMET KALA

İSTANBUL-2021

ÖZ
İSTANBUL'DA BİR KÜLTÜR ROTASI ÖRNEĞİ
(TASAVVUF MİRASI)

AYŞE USTA BİLGİN

İstanbul tasavvuf mirasının insanı merkeze alan düşünce dünyası; farklı uygarlıkların katkıları ile meydana gelen çok çeşitli, birikimli, özgün kültürel ve kurumsal kimliği ile insanlığın ortak değerini temsil etmektedir. Bu miras, Asya - Avrupa Kıtaları üzerinde, 8000 yıllık sürekli bir yaşamın var olduğu İstanbul'da yer almaktadır. İstanbul, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkenti olarak Asya, Afrika, Avrupa Kıtaları'nın hinterlandına uzanan geniş bir coğrafyanın merkezi, kültürler arası doğal bir geçiş alanı ve günümüzde UNESCO Dünya Mirası Alanı'nı bünyesinde barındıran çok ayrıcalıklı ve özel bir şehirdir.

Kültür rotası kavramı ise kültür mirasını oluşturan tüm bileşenlerin değerini makro düzeyde kapsayan bütünlükçü, mirasın korunması ve tanıtılmasına yönelik yenilikçi yaklaşımı ile kültür ve turizme yeni nesil bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısı ile miras, tek bir anıt, tarihi alan veyahut doğal mirastan ziyade, mirası oluşturan kültür bileşenlerinin bir araya gelmesiyle sistemli bir birliktelik oluşturmakta ve bu birliktelik ile anlam kazanmaktadır. Aynı zamanda kültür rotası kavramı, mirasın korunmasında etkin, kapsamlı ve katılımcı bir koruma yöntemini benimsemekte, miras yerelden başlamak üzere uluslararası bir koruma programına sahip olabilmektedir.

Çalışmanın amacı İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası ile İstanbul'un sahip olduğu zengin ve özgün tasavvuf mirasının korunması, yaşatılması, tanıtılması ve günümüz küresel kültür ve turizm dünyasına eklemlenmesine yönelik bir model önerisi sunmaktır. Model bu zengin mirasın kültür, miras ve turizm kavramları aracılığı ile sertifikalı bir Avrupa Kültür Rotası olarak dünyaya sunulması üzerine kurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Tasavvuf, Kültür, Miras, Rota

ABSTRACT

AN EXAMPLE OF A CULTURAL ROUTE IN ISTANBUL (TASAWWUF HERITAGE)

AYŞE USTA BİLGİN

The mystical heritage of İstanbul presents the common value of humanity with its diverse and unique cultural and institutional heritage created by the human-centered world of thought and contributions of different civilizations. This heritage, on the Asian - European Continents and has a continuity of 8000 years, is located in a privileged city such as Istanbul, the capital of the Byzantine and Ottoman Empires, and featured in UNESCO World Heritage Site as a natural transition area between cultures in a wide geography extending to the continents of Europe, Asia and Africa.

The concept of the cultural route, on the other hand, offers a new generation perspective to culture and tourism with its holistic approach that covers the value of all components that make up the cultural heritage at a macro level, and its innovative approach to the protection and promotion of the heritage. With this point of view, heritage, rather than a single monument, historical site or natural heritage, creates a systematic unity of the cultural components that make up the heritage and gains meaning with this unity. At the same time, heritage with the cultural route concept, can be included in an international conservation program, starting from local.

Aim of the study is offering a model which is aiming proposal for the preservation, promotion of the rich and original sufism heritage it belongs to İstanbul and its integration into today's global culture and tourism world. The model is built on being presented to the world as a certified European Cultural Route through the concepts of culture, heritage and tourism.

Key Words: Istanbul, Sufism, Culture, Heritage, Route

ÖNSÖZ

Turist rehberliği yaptığım dönemlerde İstanbul'un sahip olduğu eşsiz ve zengin kültür mirasını tanıtmak büyük keyif ve mutluluklarımdan birisi olmuştur. Aynı zamanda gezilerim sırasında karşılaştığım tasavvuf mirasının ilgisizlikle birlikte, karşı karşıya kaldığı ağır tahribat bir üzüntü kaynağı olarak konuya dikkatlerimi çekmiş ve çalışma konumun seçiminde güdüleyici bir etken olmuştur. Tasavvuf mirası insanı merkeze alan düşünce dünyası ve sahip olduğu kültür varlığı ile dikkat çeken benzersiz bir mirastır. Bu mirasın bir kısmı UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer almakta, insanlığın üstün evrensel ve ortak değeri olarak kabul edilmektedir. Çalışma, insanlığın özgün ve zengin bir değerini oluşturan tasavvuf mirasını, sertifikalı Avrupa kültür rotası olarak yeni nesil bir bakış açısıyla küresel kültür ve turizm dünyasına sunmayı, özellikle de kültür rotası koruma programı ile mirasın yaşatılmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını öncelemektedir.

Tezimi hazırlarken, engin sabrı ve özverisiyle desteklerini esirgemeyen ve rehberliği için minnettar olduğum, değerli hocam Prof. Dr. Ahmet KALA'ya sonsuz ve en kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmalarım sürecinde, yapıcı ve yönlendirici yorum ve önerilerinden bolca istifade ettiğim değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ercüment BALCI'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜRSOY'a ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

İstanbul Tasavvuf Mirası Rotası çalışmalarımda özverili desteklerini gördüğüm ve arşivinden faydalandığım İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı'na ve değerli çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Her zaman yapıcı eleştirilerini benimle paylaşan ve yol gösterici yardım ve desteklerini sunan kardeşim Doç. Dr. Muhittin USTA'ya ve yeğenim Zeynep Beyza'ya muhabbetlerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tezi sevgili babama ithaf ediyorum.

AYŞE USTA BİLGİN
İSTANBUL-2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR ROTASI KAVRAMINA BAKIŞ

1.1. KÜLTÜR ROTASI KAVRAMI BAĞLAMINDA KÜLTÜR MİRASI	5
1.1.1. Kültür Rotası Kavramının Ortaya Çıkışı.....	8
1.1.2. Uluslararası Alanda Kültür Rotası Kavramının Gelişimi.....	11
1.2. TURİZMDE YENİ BİR BAKIŞ AÇISI: KÜLTÜR ROTALARI	14
1.3. KÜLTÜR ROTALARININ SINIFLANDIRILMASI.....	16
1.3.1. Tarihi Kültür Rotaları	16
1.3.2. Günümüzde Oluşturulan Rotalar: Tematik Kültür Rotaları.....	17
1.4. SERTİFİKALI İLK AVRUPA KÜLTÜR ROTASI: SANTIAGO DE COMPOSTELA..	18
1.5. TÜRKİYE’DEKİ KÜLTÜR ROTASI ÇALIŞMALARI VE LİKYA YOLU	19

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI PLANLAMASI

2.1. ROTA PLANLAMASI	22
2.2. ROTAYA BAKIŞ (ROTANIN ÜST ÖLÇEKTEN ANLAMLANDIRILMASI)	
İSLAMİYET’İN ANLAM DÜNYASINA YOLCULUK: TASAVVUF DÜŞÜNCESİ	23
2.1.1. Tasavvuf Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı.....	24
2.1.2. Tasavvufun Konusu	27
2.2.2.1. Ahlâkın Güzelleştirilmesi	27
2.2.2.2. İlahi Sevgi	30

2.3. İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI'NIPLANLAMA AŞAMALARI.....	31
2.3.1. I. AŞAMA: ROTAYI TANIMLAMAK	31
2.3.1.1. Doğal Bağlamda Rotanın Değerlendirilmesi	34
2.3.1.1.1. Unesco Dünya Miras Alanı'nın da İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası	35
2.3.1.1.2. İstanbul Tasavvuf Mirasının Tarihsel Gelişimi	38
2.3.1.2. Fiziki Bağlamda Rotada Öne Çıkan Somut Tasavvuf Kültür Mirası	40
2.3.1.3. Anlam Ve Manevi Bağlamda Rotada Öne Çıkan Unsurlar: Somut Olmayan Tasavvuf Kültür Mirası.....	46
2.3.1.4. Sosyal ve Kültürel Bağlamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası.....	51
2.3.1.5. Çağdaş Bağlamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası.....	55
2.3.2. II. AŞAMA: ROTAYI DEĞERLENDİRMEK: ROTA GZFT ANALİZİ	58
2.3.2.1. Güçlü Yönler.....	58
2.3.2.2. Zayıf Yönler	62
2.3.2.3. Fırsatlar	63
2.3.2.4. Tehditler	63
2.3.2.5. Genel Değerlendirme	66
2.3.3. III. AŞAMA: ROTAYI GERÇEKLEŞTİRMEK	66
2.3.3.1. Rota Vizyonu ve Mottosu.....	67
2.3.3.2. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Ana Hedefleri.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI ANA DURAKLARI (TEKKELER)

3.1. YAHYAEFENDİ TEKKESİ (YAHYAEFENDİ ASİTANESİ)	72
3.2. ERTUĞRUL TEKKESİ, ŞEYH ZAFİR TEKKESİ (ŞAZELİ ASİTANESİ).....	76
3.3. İSMAİL RUMİ TEKKESİ (KADİRİ ASİTANESİ).....	80
3.4. GALATAMEVLEVİ HANESİ	85
3.5. ŞEYHEBUL VEFA TEKKESİ	88
3.6. NUREDDİN CERRAHİ TEKKESİ (CERRAHİ ASİTANESİ).....	95
3.7. TAKKECİ İBRAHİM EFENDİ TEKKESİ	98
3.8. MERKEZ EFENDİ TEKKESİ	101
3.9. SEYYİD NİZAM EDDİN TEKKESİ.....	107
3.10. SÜMBÜLEFENDİ TEKKESİ, (SÜMBÜLİ ASİTANESİ).....	109
3.11. ŞAHKULU SULTAN TEKKESİ.....	118
3.12. AZİZ MAHMUD HÜDAYİ TEKKESİ (CEL VETİYE ASİTANESİ)	121
3.13. ÜSKÜDAR ÖZBEKLER TEKKESİ	126
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	132

KISALTMALAR LİSTESİ

ÇEKÜL	: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
DMK	: Dünya Miras Komitesi
DML	: Dünya Miras Listesi
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EICR	: The European Institute of Cultural Routes (Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü)
EU	: European Union (Avrupa Birliği)
GEEAYK	: Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
KUDEB	: Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu
KMKM	: Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü
ICCR	: International Comittee of Cultural Routes (Uluslararası Kültürel Rotalar Komitesi)
ICOMOS	: International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Sitler ve Anıtlar Konseyi)
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
UNESCO	: United Nations Educations Scientific and Cultural Organi zasyon (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
WHC	: World Heritage Convention

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Yahya Efendi Türbesi (2019)	75
Fotoğraf 2: Yahya Efendi Sandukası (1941).....	75
Fotoğraf 3: Yahya Efendi Tekkesi Giriş Kapısı (2019).....	75
Fotoğraf 4: Yahya Efendi Tekkesi Tevhidhanesi.....	75
Fotoğraf 5: Yahya Efendi Tekkesi Haziresi (2019).....	76
Fotoğraf 6: Yahya Efendi Tekkesi Haziresi (1941).....	76
Fotoğraf 7: Şeyh Zafir Türbesi (2018).....	79
Fotoğraf 8: Tevhidhane-Camii (2018)	79
Fotoğraf 9: Kadiri Asitanesi Girişi.....	82
Fotoğraf 10-11: Şeyh İsmail Rumi Türbesi	83
Fotoğraf 12: İsmail Rumi Tekkesi Camii.....	84
Fotoğraf 13: İsmail Rumi Tekkesi Meşrutası.....	84
Fotoğraf 14: Mevlevihane Ana Binası.....	87
Fotoğraf 15: Mevlevihane Semahanesi	87
Fotoğraf 16: Mevlevihane Türbesi.....	87
Fotoğraf 17: Müze Olarak Kullanılan Bölüm.....	87
Fotoğraf 18: Şeyh Vefa Türbesi.....	92
Fotoğraf 19: Şeyh Vefa Türbesi Girişi	92
Fotoğraf 20: Şeyh Vefa Türbesi Sandukaları (2019)	92
Fotoğraf 21: Şeyh Vefa Türbesi (1941).....	92
Fotoğraf 22: Şeyh Vefa Çilehanesi (2014).....	93
Fotoğraf 23: Şeyh Vefa Çilehanesi Mihrap Girişi	93
Fotoğraf 24: Şeyh Vefa Tekkesi Ana Giriş Kapısı Niyaz Pencereleeri (2018)	93
Fotoğraf 25: Şeyh Vefa Tekkesi Ana Giriş Kapısı (1941).....	93
Fotoğraf 26: Şeyh Vefa Tekkesi Haziresi.....	95
Fotoğraf 27: Şeyh Vefa Tekkesi Mezar Taşları.....	95
Fotoğraf 28: Nureddin Cerrahi Tekke Girişi.....	98
Fotoğraf 29: Nureddin Cerrahi Tekke Meşrutası	98
Fotoğraf 30: Takkeci İbrahim Ağa Camii	100
Fotoğraf 31: Takkeci İbrahim Ağa Camii (1941)	100
Fotoğraf 32: Takkeci Camii Çinileri.....	100
Fotoğraf 33: Takkeci Camii Ahşap Süslemeleri	100
Fotoğraf 34: İbrahim Efendi'nin Kabri	101
Fotoğraf 35: Takkeci İbrahim Efendi Tekke Kuyusu	101
Fotoğraf 36: Takkeci İbrahim Efendi Tekke Meşrutası (1941)	101
Fotoğraf 37: Takkeci İbrahim Efendi Tekke Meşrutası (2018)	101
Fotoğraf 38: Merkez Efendi'nin Türbesi	104
Fotoğraf 39: Merkez Efendi'nin Sandukası	104
Fotoğraf 40: Merkez Efendi Cami-Tevhidhanesi	105
Fotoğraf 41: Merkez Efendi Camii Harimi	105
Fotoğraf 42: Merkez Efendi Tekkesi Çilehane Kuyusu	106

Fotoğraf 43: Merkez Efendi Çilehanesi.....	106
Fotoğraf 44: Merkez Efendi Tekkesi Küçük Türbe.....	107
Fotoğraf 45: Kenan Rıfai Türbesi ve Hazire	107
Fotoğraf 46: Seyyid Nizam Türbesi.....	109
Fotoğraf 47: Seyyid Nizam Tekkesi Türbe Harimi	109
Fotoğraf 48: Sümbül Efendi Tekkesi Camii Yan Görünüşü.....	112
Fotoğraf 49: Sümbül Efendi Tekkesi Camii Harimi	112
Fotoğraf 50: Sümbül Efendi Tekkesi Camii Minaresi	113
Fotoğraf 51: Yeserizade İzzet Efendinin Yazdığı Kitabe	113
Fotoğraf 52: Sümbül Efendi Türbesi	114
Fotoğraf 53: Sümbül Efendi Tekkesi Türbeler	114
Fotoğraf 54: Sümbül Efendi Tekkesi Derviş Hücreleri.....	115
Fotoğraf 55: Harem Binası İç Görünümü	115
Fotoğraf 56: Çifte Sultanlar Türbesi.....	116
Fotoğraf 57: Zincirli Servi (1950'ler).....	116
Fotoğraf 58: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi ve Kuş Çeşmesi, Rıfat Paşa Sebili	117
Fotoğraf 59-60: Sümbül Efendi Tekke Haziresi	117
Fotoğraf 61: Şahkulu Sultan Türbesi.....	120
Fotoğraf 62: Şahkulu Sultan Dergâhı Semahhanesi	120
Fotoğraf 63: Şahkulu Sultan Haziresi.....	121
Fotoğraf 64: Şahkulu Sultan Dergâhı Giriş Kapısı	121
Fotoğraf 65: Aziz Mahmud Hüdayi Türbe Girişi.....	124
Fotoğraf 66: Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi Tevhidhane Camii.....	124
Fotoğraf 67: Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi Sandukası.....	125
Fotoğraf 68: Aziz Mahmud Hüdayi Su Kuyusu	125
Fotoğraf 69: Fatma Hanım Sultan Türbesi	125
Fotoğraf 70: Aziz Mahmud Hüdayi Tekke Kütüphanesi.....	125
Fotoğraf 71: Özbekler Tekkesi (2018).....	128
Fotoğraf 72: Özbekler Tekkesi Restorasyon Öncesi.....	128

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İpek Yolu Güzergâhları	17
Harita 2: İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası	33
Harita 3: İstanbul Dünya Miras Alanları Sınırları	36
Harita 4: İstanbul Mevcut Tekkelerin Konumları	55
Harita 5: Tekke Yerleşimi.....	82
Harita 6: Şeyh Vefa Tekkesi	91
Harita 7: Şeyh Vefa Tekkesi	91

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Kùltür Rotasını Oluşturan 9 Bağlam Şeması.....	32
Grafik 2: Tekkelerin Günümüzdeki Durumu.....	56
Grafik 3: Mevcut Tekkelerde Avrupa ve Asya Yakası Dağılımı (2018)	56
Grafik 4: İlçelere Göre Mevcut Tekkelerin Dağılımı.....	56
Grafik 5: İlçelere Göre Kayıp Tekkelerin Dağılımı (2018).....	57
Grafik 6: Günümüze Ulaşan Tekkelerin Mülkiyet Bilgisi (2018).....	57

GİRİŞ

Tasavvuf insanı merkeze alan bir düşünce ve inanç sistemidir. İslam dünyasında 6. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf düşüncesi sufiler tarafından İslamiyet'in vicdani ve ahlâki boyutu olarak ifade edilmektedir. Tasavvufun gayesi, insanın yüceltilerek manevi ve içsel bir tecrübe aracılığı ile sufiler tarafından ideal insan modeli olarak kabul edilen insan-ı kâmil / yetkin insanın ortaya çıkarılmasıdır. Tasavvuf düşüncesi, içerdği fikri derinlik yanında oynadığı sosyal rol ve ürettiği kültürel miras ile de İslam kültürünün en dikkat çekici ve önemli parçasını oluşturmaktadır. Tekkeler ise, tasavvuf düşüncesinin yaşatıldığı ve halka ulaştırıldığı mekânlar olarak bu düşüncenin en önemli kültür varlıklarından birini teşkil etmektedir.

Dünya üzerinde en önemli tasavvuf merkezlerinden biri kabul edilen İstanbul, İstanbul'un fethinden (1453) itibaren tekkelerin resmi olarak kapatılma tarihi olan (1925) yılına kadar sahip olduğu çok sayıda tekke yapısı, canlı ve zengin tasavvuf kültürü ile dikkat çeken bir şehir olagelmıştır. Günümüzde ise özellikle 1925 yılında resmi olarak kapatılmalarından itibaren ilgisizlikle birlikte artış gösteren tahribatla karşı karşıya kalan somut tasavvuf kültür mirası ve giderek unutulmaya yüz tutan somut olmayan tasavvuf kültür mirasının kaybolma tehdidi altında bulunması önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca korunması ve yaşatılmasının yanında çok sayıda farklı uygarlığın katkıları ile gelişen bu insanlığın ortak bir değerinin günümüz küresel dünyaya tanıtılması da çözüm getirilmesi gereken diğer bir konu olarak dikkatleri çekmektedir.

Çalışmanın amacı İstanbul'un sahip olduğu söz konusu zengin ve özgün tasavvuf mirasının korunması, tanıtılması ve günümüz küresel kültür ve turizm dünyasına eklemlenmesine yönelik bir model önerisi sunmaktır. Model bu mirasın kültür, miras ve turizm kavramları aracılığı ile sertifikalı bir Avrupa Kültür Rotası olarak dünyaya sunulması üzerine kurgulanmaktadır. Model seçimindeki tercih sebebi, kültür rota kavramının mirasın korunması, yaşatılması, tanıtılması ve sürdürülebilir kalkınmada kültürel mirasa yeni nesil bir bakış açısı sunmasıdır. Kültür rotası kavramı kültürel mirasın somut mirasının yanında somut olmayan mirasını da kapsayacak şekilde mirası bütün yönleri ile tanıma ve deneyimleme imkânı sunan bütünlükçü yaklaşımı benimsemektedir. Kültür rotaları aynı zamanda mirasın koruması ve yaşatılmasında miras

alanında yaşayan kişilerinde dâhil olduğu, yerel bir korumadan başlayarak uluslararası korumaya kadar uzanan, geniş bir paydaşla yürütülen işbirliği politikası ile öne çıkan bir model olarak dikkat çekmektedir.

Kültür rotası programı, Avrupa Konseyi tarafından yürütülen zaman ve mekân- da yolculuklar aracılığı ile Avrupa'nın farklı ülkelerinde yer alan kültür mirasının Avrupa ortak kültürüne katkısını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir programdır. Program, temel insan hakları, kültürel demokrasi, kültürel çeşitlilik, kimlik, yüzyıllar boyunca ve sınırlar ötesi karşılıklı etkileşimler ve kalkınma ilkeleri üzerine kuruludur. Kültür rotaları doğal ve kültürel mirasın korunması, geliştirilmesinin yanında kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınmanın bir kaynağı olarak da kurgulanmaktadır.

Kültür rotaları kültür mirasını oluşturan tüm bileşenlerin tarihsel ve kültürel değerini makro düzeyde kapsayan yenilikçi ve dinamik bir destinasyon yaklaşımı ile yeni bir anlayış ortaya koymaktadır. Bu rotalar tek bir anıt, tarihi alan yahut doğal mirastan ziyade somut olmayan kültürel mirası da barındıran; bu bileşenlerin bir ya da birkaçının bir araya gelerek sistemli birliktelik oluşturduğu ve bu birliktelik ile anlam kazanan kültür bölgeleri olarak kabul edilmektedir. Kültür rotaları geçmişte tarihin belli dönemlerinde gerçekten kullanılan İpek Yolu, Baharat Yolu, Hac Yolu gibi tarihi ve kültürel mirası taşıyan yollar olabildiği gibi ağırlıklı olarak günümüzde belli bir amaç için yaratılmış, tanıtma, koruma, kalkınma gibi hedefler içeren, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyuttaki tematik rotalardan oluşmaktadır.

1987 yılında Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan Santiago de Compostela Hac Yolu sertifikalı ilk Avrupa kültür rotasıdır. Santiago de Compostela Hac Yolu'nun 1993 yılında Unesco Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmasıyla kültür rota kavramı bambaşka bir boyut kazanmıştır. Böylece Santiago de Compostela Hac Yolu'nun üstün evrensel değeri belgelenerek insanlığın ortak mirası olduğu kabul edilmiştir. Günümüzde kültür rotaları UNESCO tarafından onaylanan dört miras kategorisinden biri olarak kabul edilmektedir.

Kültürel Rota Programı Avrupa Konseyi tarafından UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı), ICOMOS (Uluslararası Sitler ve Anıtlar Konseyi), WTO (Dünya Turizm Örgütü) gibi önde gelen uluslararası kuruluşlar, ulusal, bölgesel, yerel makamlar ile STK'ları, (Sivil Toplum Kuruluşları), üniversiteler, ekonomik aktörlerin vb. kurum ve kişilerin etkin işbirliği ile geniş bir ağı parçası olarak yürütülmektedir. Avrupa Konseyi tarafından 1997 yılında kurulan (EICR) Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü, Avrupa Konseyi Kültürel Rota Programı'nın yürütülmesi ve geliştirilmesinden sorumlu kuruluş konumundadır.

Çalışmanın kapsamı, son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde sayıları 650 adedi bulan tekkelerin tamamının ele alınması yüksek lisans tez konusunu aşacağı için, İstanbul tasavvuf düşüncesine yön veren ağırlıklı olarak tarikatlarının, ana merkezleri, asitanelerinden oluşan 13 tekke ile sınırlandırılmıştır. Planlanan İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası, Avrupa ve Asya Kıtaları üzerinde yer alan tasavvuf mirasının seçkin örnekleri üzerinden oluşturulan bir kültür rotasıdır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Avrupa yakasında Beşiktaş İlçesi'nde yer alan Yahya Efendi Tekkesi (Asitanesi) ile başlamakta, Beşiktaş Şeyh Zafir Tekkesi (Şazili Asitanesi), Beyoğlu İlçesi'nde yer alan Tophane, İsmail Rumi Tekkesi (Kadiri Asitanesi) ve Galata Mevlevihanesi ile devam etmektedir. Rota, Unesco Dünya Miras Alanı ve Tampon Koruma Alanı'nda yer alan Fatih İlçesi Vefa semtinde bulunan, Ebul Vefa Tekkesi, Karagümrük semtinde yer alan Cerrahi Tekkesi (Cerrahi Asitanesi), Zeytinburnu İlçesi Topkapı semtinde, Takyeci İbrahim Efendi Halveti Tekkesi, Merkezefendi semtinde, Merkezefendi Tekkesi, Seyitnizam semtinde Seyyid Nizam Tekkesi ile Fatih İlçesi Kocamustafapaşa semtinde, Sümbül Sinan Tekkesi (Sümbüliye Asitanesi) ile Avrupa Yakası'nda son bulmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Asya Yakası'nda Kadıköy Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı ile devam etmekte olup, Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayi (Celvetiyye Asitanesi) Tekkesi'nden sonra Üsküdar Sultantepe, Özbekler Tekkesi rotanın bitiş noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde kullanılan birincil kaynak, kültür rotası kavramının içeriğini, ana politikalarını, ilkelerini, planlama, yürütme ve yönetim konularını içeren UNESCO, ICOMOS, Avrupa Konseyi, EICR vb. uluslararası kuruluşlar tarafından konuyla ilgili hazırlanan sözleşmeler, anlaşmalar, tüzükler ve kültür rotasının altyapısını oluşturan çeşitli resmi dokümanlardır. Bölümde kullanılan diğer kaynak ise 2019 yılı itibarıyla sayıları 38'i bulan sertifikalı Avrupa kültür rotasına ait resmi raporlar ve dokümanlardır. Bu kaynaklara ilaveten Türkiye'de kültür rotası ile ilgili literatür çalışmaları taranmış ve Kültür Turizm Bakanlığı ile çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından kültür rotaları hakkında hazırlanan dokümanlardan faydalanılmıştır.

Rotamızın temasını teşkil eden tasavvuf konusunda özellikle tasavvufun tarihi ve kültürel unsurlarına yönelik hazırlanan literatürden yararlanılmıştır. Çalışmamızda kullanılan diğer önemli bir kaynak da tekkelerin kayıtlarının tutulduğu Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu arşividir. Arşiv kayıtlarından tekkelerin kapatılmalarından sonra (1925) kayıt altına alınan en eski bilgi, belge ve fotoğraflarına ulaşılmıştır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası çalışmamızda tekkelerin güncel fotoğraflarına da yer verilmiş olup; ağırlıklı olarak İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı envanterinden faydalanılmıştır.

Çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'na teorik altlık oluşturmak amacıyla kültürel rota kavramının ortaya çıkışı, gelişimi ve dünyadaki örnekleri ile Türkiye'deki durumu ele alınmıştır.

İkinci başlıkta Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan kültür rotaları planlama ilkeleri altında İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası planlama aşamaları çalışılmıştır. Üç aşamadan oluşan planlamanın ilk aşamasında İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nı üst ölçekte tanımlayan (anlamlandıran) tasavvuf düşüncesi ele alınmış, tasavvuf düşüncesinin gayesi ve insana bakış açısı vurgulanmıştır. Yine bu aşamada rota alt ölçekte, sahip olduğu öne çıkan kültür bileşenlerini oluşturan çeşitli bağlamlar altında tanımlanmıştır.

Planlamanın ikinci aşaması İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın güçlü, zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin tespit edildiği GZTF analizidir. Planlamanın üçüncü aşamasını ise İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın gerçekleştirilmesine yönelik hazırlanan rota vizyonu ve rota ana hedefleri oluşturmaktadır.

Çalışmamızın son başlığı altında ise İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası ana duraklarını oluşturan 13 tekkenin kurucuları ve bağlı olduğu tarikatlar özetle tanıtılmış, tekkelerin somut ve somut olmayan kültürel mirasları ile bu mirasların İstanbul kültür hayatına yansımalarından örnekler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR ROTASI KAVRAMINA BAKIŞ

1.1. KÜLTÜR ROTASI KAVRAMI BAĞLAMINDA KÜLTÜR MİRASI

Kültür geçmişte olduğu gibi günümüzde de milyonlarca ziyaretçiye ilham kaynağı ve itici güç olmaya devam etmektedir. 21 yüzyılda dünya genelinde geleneksel turizm anlayışı dışında toplumların kültürlerini tanıma ve deneyimleme eğiliminin ağırlık kazandığı, tarihi ve kültürel dokunun ön plana çıktığı kültür turizmi büyük bir ivme kazanmış durumdadır. Son yıllarda kültür turizminde yeni bir anlayış ve yaklaşım ortaya koyan kültür rotaları uluslararası alanda daha fazla kişinin ilgisini çekmeyi başaran yeni kültür ve turizm destinasyonları olarak ilgi uyandırmaktadır.

Kültür rotası kavramı ile kültür turizminin en önemli dinamiklerinden biri olan kültür mirası kavramı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kültür rotası kavramı kültür mirası kavramından beslenmekte ve bu kavram altında gelişme imkânı bulmaktadır. Kültür mirası kavramına yönelik farklı yaklaşımlar ve tanımlar bulunmakla birlikte genel anlamda kültürel miras veya kültür mirası daha önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve evrensel değerlere sahip olduğuna inanılan eserlere verilen genel bir isimdir. (Wikipedia, 2020) Kısaca kültür mirası insan ve toplumların ayırt edici özelliklerini barındıran, bu özelliklerin nesilden nesile aktarıldığı ve geleneksel değerler üzerinden var olan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Kültür mirası, tarihi alanlar, sitler, mimari yapıtlar, koleksiyonlar, geçmişten kalan veya süregelen kültürel uygulamalar, bilgi, yaşam deneyimleri gibi geniş bir yelpazede varlık göstermektedir.

Kültür mirası ile ilgili yapılan ilk uluslararası çalışmalar UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Eğitim Örgütü) tarafından yapılan kültür mirasının korunmasına yönelik faaliyetlerdir. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük yıkım sonrası, kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmaların hızlandığı görülmektedir. 1959 yılında Mısır'da yürütülen Aswan Barajı inşası ile sular altında kalacak olan Antik Mısır Uygarlığı'nın başat miraslarından biri kabul edilen Simbel Tapınakları'nın korunmasına yönelik UNESCO tarafından başlatılan uluslararası yardım kampanyası konuya dikkatleri çekmiştir. 50 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen kampanya ile su altında kala-

cak alanda arkeolojik kazı çalışmaları yürütölmüş; Abu Simbel Tapınakları sökülerek güvenli bir alanda parçalar yeniden birleştirilmiştir. Kampanya ile uluslararası alanda kültürel mirasa yönelik dayanışma artmış ve kampanya devletlerin kültürel mirasın korunmasındaki sorumluluğuna önemli bir örnek teşkil etmiştir.

UNESCO tarafından yürütölen bu çalışmalar kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası kurumların çalışmalarında lokomotif görevi üstlenmiş; 1972 yılında UNESCO Genel Konferansı'nda Dünya Kültürel ve Doğal Mirası'nın Korunmasına Dair Sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşmede kültür mirası kavramı tanımlanmış ve toplantıda mirasın korunmasına yönelik kararlar alınmıştır.

“Kültür mirası toplum ve gruplar tarafından somut eserler ve maddi olmayan özelliklerden oluşan, geçmiş kuşaklardan günümüze kalan ve gelecek nesillerin yararına olacak şekilde aktarılan mirastır.” (UNESCO Convention, 1972)

1972 yılında imzalanan Dünya Miras Sözleşmesi'nin etkin bir şekilde hayata geçmesi, 1976 yılında insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen, üstün evrensel değere sahip, kültürel ve doğal alanların Dünya Miras Listesi'ne alınmasıyla sağlanmıştır. Dünya Miras Listesi ile hedef üstün evrensel değer ve insanlığın ortak mirası kabul edilen kültür mirasının dünyaya tanıtılması, toplumda evrensel mirasa sahip çıkacak bilincin oluşturulması ve çeşitli sebeplerle yok olmuş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan mirasın yaşatılması için gerekli işbirliğinin sağlanmasıdır.

1978 yılında sözleşmeyi imzalayan 48 üye ülkeye ait 12 alan Dünya Kültür Mirası ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren UNESCO Dünya Kültür Mirası Komitesi tarafından üye ülkelerin artışına paralel listeye kaydedilen alanlar artış göstermektedir. 2016 yılı itibarıyla 195 tam üyesi ve 10 asosiyesi bulunan UNESCO'nun bu sözleşmesine 192 ülke taraf olmuştur. Türkiye bu sözleşmeyi 1983 yılında imzalamıştır. (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2020)

Varlığın üstün evrensel değerinin belgelenmesi Dünya Miras Listesi'nde yer alma kriterlerinin en önemli koşuludur. Bir alanın Dünya Kültür Miras alanı olarak tescillenebilmesi için alanın en az bir veya birden fazla Dünya Kültür Miras kriterini karşılaması, otantik ve/veya bütünlük koşullarını sağlaması; aynı zamanda korunması için uygun koruma ve yönetim sistemlerine sahip olması gerekmektedir.

“2019 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılan Dünya Miras Komitesi 43. Oturumunda kabul edilen miras alanlarıyla birlikte dünya üzerinde 869'u

kültürel, 213'ü doğal ve 39'u karma (doğal ve kültürel) olmak üzere toplam 1121 alan Dünya Miras Alanı ilan edilmiştir. Türkiye'nin listede 16'sı kültürel 2'si karma olmak üzere 18 miras alanı bulunmaktadır. Türkiye listeye ilk defa 1985 yılında İstanbul'da ilan edilen dört Dünya Miras Alanı ile girmiştir."
(UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2020)

UNESCO İstanbul Dünya Miras Alanları Dünya Mirası Komitesi tarafından üstün evrensel değer taşıyan varlıkların tanımlanmasında kullanılan I, II, III, IV nolu kriterleri karşılamasından dolayı Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır. Bu alanlar Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı, Süleymaniye Camii Çevresi Koruma Alanı, Zeyrek Camii ve Çevresi, İstanbul Kara Surları Koruma Alan'larından oluşmakta bu alanların yer aldığı Tarihi Yarımada'nın tamamı ve İstanbul Surları'nın çevresi Dünya Miras Alanı Tampon Koruma Bölgesi olarak kabul edilmektedir.

Zamanla kültürel miras kavramının kapsayıcılığı artmış, somut mirasın yanı sıra somut olmayan kültür mirası da kültür mirası olarak kabul edilmiştir. Karataş'a göre; geçmişte belirli bir sanat ve tekil bir tarihi eserle sınırlı olan kültürel miras kavramına zamanla, bina grupları, mimari varlıklar, kentsel ve kırsal alanlar, arkeolojik kalıntılar, kültürel manzaralar, yöresel ve soyut değerlerin de eklenmesiyle, 21. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel miras kavramının anlamı genişletilmiş ve anlam değeri artmıştır. (Karataş, 2011). 2003 tarihinde UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)'nün Paris'te düzenlenen 32. nci Genel Konferansı'nda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye 2006 yılında bu sözleşmeye taraf olmuştur. Sözleşmeye göre somut olmayan kültürel miras,

"Toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlardır." (UNESCO Convention, 2003)

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere somut olmayan kültürel miras toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçasıdır. Bu miras kuşaktan kuşağa aktarılan, toplulukların çevre, doğa ve tarihleri ile etkileşim halinde sürekli değişim ve gelişim gösteren bir mirastır. Somut olmayan kültürel miras toplumlarında ortak bir kültür hafızası oluşturmakta ve ait olduğu toplumun kimliğini de tanımlamaktadır.

Somut ve somut olmayan kültürel mirası bünyesinde barındıran kültür mirası kavramı son yıllarda dünya kamuoyunda mirasın önemi ve farkındalığı konusunda öne çıkan bir çalışma alanı olarak dikkat çekmektedir. Somut mirasın yanında özellikle

küreselleşme süreciyle birlikte toplumların gelenek, ritüel ve kültürel birikimlerinden oluşan somut olmayan kültürel mirasın karşı karşıya bulunduğu mirasın korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik tehditler ulusal ve uluslararası birçok çabayı da beraberinde getirmektedir. Kültür rotası kavramı somut ve somut olmayan kültürel zenginliklerin yaşatılması ve kültürel hafıza kodlarının kaybolmaması ve kültürel sürekliliğin sağlanmasına yönelik kültür mirasına yeni nesil bakış açısı sunan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

1.1.1. Kültür Rotası Kavramının Ortaya Çıkışı

Kültür rotası kavramı 1960'lı yıllardan itibaren konuşulmaya başlanan bir kavramdır. Günümüzde de kültür rotası kavramı içeriği ve bileşenleri kesin bir şekilde tanımlanmamış hala gelişmekte olan bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Kültür rotası kavramına farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte kültür rotasının uluslararası ilk tanımının UNESCO ve ICOMOS (Uluslararası Sitler ve Anıtlar Konseyi) tarafından 1994 yılında düzenlenen “Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar” toplantısında yapıldığı görülmektedir. Toplantıya ilişkin hazırlanan belgede kültür rotası kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır.

“Ülkeler ve bölgeler arasındaki değişim ve çok boyutlu iletişim vesilesi ile oluşan kültürel birikim ve zaman ile mekân arasındaki etkileşimi hat boyunca gösteren somut bileşenlerden oluşmaktadır.”(UNESCO Report, 1994)

Kültür rotası kavramının ilk uluslararası tanımlanmasından sonra yapılan çalışmalarla kültür rotası kavramının anlamının oldukça genişletilmiş olduğu görülmektedir. 2001 yılında ICCR (Uluslararası Kültürel Rotalar Komitesi) tarafından hazırlanan “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Küresel Bağlamda Kültürel Rotalar” adlı raporda; Kültür rotalarında mirasın tekil bir mirastan ziyade bir bütünü temsil ettiği vurgulanmakta, kültür rotaları, anlamını bu bütünlük ile kazanan, aynı zamanda ülkeler ve bölgeler arasında değişimi ve diyalogu temsil eden değerler sistemi olarak ifade edilmektedir. (ICCR Report, 2001). Raporda ifade edildiği üzere kültür rotaları rotanın sahip olduğu kültür bileşenlerini, somut, somut olmayan ve doğal mirası, bir arada bulundurabilen ve mirasın sistemli birlikteliği ile anlam kazanan kültür ve turizm destinasyonları olarak kabul etmektedir. Tanımlardan da anlaşıldığı üzere uluslararası kuruluşlarca kültür rotaları insanoğlu tarafından tarih boyunca yaratılan ve kullanılan veya günümüzde daha çok turizm amaçlı oluşturulan ulaşım, iletişim ve kültür aktarımının yapıldığı güzergâhlar olarak ifade edilmektedir.

“Kültür rotaları; günümüzde yaratılmış veya tarihin belli döneminde gerçekten kullanılmış, üzerinde kültürel ve / veya doğal miras öğelerini taşıyan ve önemini bu miras sayesinde kazanan, koruma, kırsal kalkınma ve turizmin geliştirilmesi gibi amaçlarla geliştirilebilen, yerel, bölgesel veya ulusal ve uluslararası ölçekli bir ulaşım koridorudur.” (Karataş, 2017: 12)

Tanımdan da anlaşılacağı üzere kültür rotaları, İpek Yolu, Baharat Yolu, Hac Yolu gibi tarihi rotalar olabileceği gibi günümüzde daha çok yaratıcı turizmin bir ürünü olarak tasarlanan, insanlığın somut ve somut olmayan kültürel mirasının kolektif zenginliğini bir arada yansıtan kültür ve turizm alanlarıdır. Kültür rotalarının geliştirilmesinde öncü kuruluşlarından biri olan ICOMOS tarafından hazırlanan Kültür Rotaları Tüzüğü’nde kültür rotası kavramı içerisinde yer alan unsurlar şöyle belirlenmiştir.

“Tarihi kentler; geleneksel kent dokuları ve özgün kent kimlikleriyle öne çıkan kentsel alanlar, kırsal yerleşimler; kırsal bölgenin üretim merkezleri olan ve geleneksel yaşamı temsil eden köyler, kasabalar, geleneksel yaşam; yemek, müzik, inanç, dil, el sanatları gibi coğrafyaya özgü yaşam öğeleri, antik yerleşimler; bir kent, kutsal alan vb. olarak algılanabilen arkeolojik alanlar, tekil tarihi yapılar: kilise, kale, köprü, değirmen, endüstri yapısı gibi kırsal arazide veya kent içerisinde bulunan tekil yapılar, doğal çevre; vadi, kanyon, zirve, kıyı, göl gibi farklılık sunan doğal oluşumlar, yaban hayatı; özel nitelikli flora ve fauna alanlarıdır.” (ICOMOS Charter, 2008)

Kültür rotalarının dikkat çeken en önemli özelliği kültürel mirasa yeni bir bakış açısı getiren bütünlükçü bir yaklaşımı benimsemesidir. Somut ve somut olmayan kültür öğelerinin yanı sıra doğal oluşumları da üzerinde barındırabilen bu rotalar tek bir anıt, tarihi alan yahut doğal mirastan ziyade bu bileşenlerin bir ya da birkaçının bir araya gelerek sistemli birliktelik oluşturduğu ve bu birliktelik ile de anlam kazanan güzergâhlar olarak diğer kültür ve turizm destinasyonlarından ayrılmaktadır. Mirasın bu birlikteliği mirasın birbiri ile çatışmadığı, mirasla uyum içerisinde olan ve birbirini tamamlayan bir birlikteliktir.

Ulaşım ve iletişim anlamında kültür rotaları birçok farklı kültürle ilişkili anıtları, öğren yerlerini, yapıları, kültürel ve doğal çevreyi, soyut kültürel olaylar ve öğelerle birlikte, kültürel tutarlılık ve çeşitlilik içerisinde organik olarak birbirine bağlamaktadır. (Boz, 2018: 387) Kültür rotalarını diğer kültür destinasyonlarından ayıran bu özelliği ile rotalar kültür mirasına yenilikçi ve dinamik bir düzen olarak da yenilikçi ve dinamik bir düzen olarak da kültür turizmine yeni bir bakış açısı getirmektedir. ICOMOS Kültür Yolları Tüzüğü’ne göre, kültür rotaları sadece fiziksel bir yol olmayıp; etkin kültür alışverişinin yapıldığı sınırlar ötesi kültürel ilişki yolları olarak da kabul edilmektedir.

“Kültür rotaları çok boyutlu, zamansız veya belirli bir zaman periyodunda, insanlar, ülkeler, bölgeler ve kıtalar arasında mal, fikir, bilgi ve değerlerin karşılıklı değişimini yansıtmalıdır.” (ICOMOS Charter, 2008)

Tarihi ve kültürel bir kavram içerisinde insanlığın ortak değerlerini anlayan ve bu değerlere saygı duyan kültür rotaları farklı kültürlerin birbiriyle etkileşimini sağlayan dinamik kültür bölgeleri olarak konumlanmaktadır.

Kültür rotaları etkin bir kültür aktarım alanları olmalarının dışında sürdürülebilir kalkınmanın bir aracı durumundadır. Kültür rotalarının özellikle daha az bilinen kültürel mirası öne çıkaran ve değerler etrafında yaratıcı kültür ve turizm projelerine olanak sağlayan bir program olarak kurgulandığı görülmektedir. Bu değerler daha çok bir ulustan ziyade uluslararası ortak mirası temsil eden uluslararası bir değerler sisteminde odaklanmaktadır.

Durusoy’a göre gerek UNESCO ve Avrupa Konseyi gerekse Avrupa Kültür Yolları Enstitüsü tarafından geliştirilen rotalarda vurgulanan unsur, ortak Avrupa değerleri için ulus ötesi önem arz eden kültürel bir kavram ve olguya dayalı bir güzergâh dizisi olmasıdır. Yine kültür rotası Avrupa değerleri ışığında tarihi bir rota veya yeni oluşturulan bir turizm güzergâhı olarak kültürel mirası koruyup geliştirmeli, kültürel ve eğitimsel anlamda güçlü bir iletişim sağlamalı, sanatsal aktivitelerle desteklenmeli ve sürdürebilirlik kültürel turizme katkı sunmalıdır. (Durusoy, 2016: 36-37).

Kültür rotası kavramının dikkat çeken diğer bir özelliği mirasın korunması ve yaşatılmasında yeni bir yaklaşım ortaya koymasıdır. Bu rotalar yerelden başlamak üzere uluslararası bir koruma ağına sahip rotalar olarak konumlanmaktadır. Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılmış bir kültür rotası yerel boyutta mirasta yaşayan kişilerin de dâhil edildiği koruma programlarından uluslararası alanda Avrupa Kültür Rotalar Enstitüsü gibi birçok uluslararası kültür kuruluşları tarafından hazırlanan miras koruma sözleşmeleri, tüzükleri ve programlarına dâhil olmak zorundadır. Mirasın korunması ve yaşatılması kültür rota kavramının öncelendiği ilkeler arasında yer almaktadır.

Bütün bu tanımlamalar ışığında kültür rotaları tarih boyunca insanoğlu tarafından farklı nedenlerle oluşturulmuş ve kullanılagelmiş tarihi yolların günümüze taşınmış özgün biçimleri veya mirasın korunmasını teşvik etmek ve mirası tanıtmak amacıyla bir tema etrafında günümüzde oluşturulmuş kültür güzergâhlarıdır.

Bu güzergâhlar bünyesinde kültür mirasının birçok bileşenini bir sistemle bütünleştiren kapsayıcı, karmaşık, yenilikçi ve çok yönlü düzenlerdir. Kültür rotaları sadece fiziksel bir yol olmayıp kültür aktarımının yapıldığı çok boyutlu kültür alışveriş

alanlarıdır. Mirasta yaşayanlarında yer aldığı çok paydaşlı koruma yaklaşımıyla, yerelden başlayan uluslararası miras koruma programları ile kültürel mirasın korunmasında ve yaşatılmasında etkili bir araçtır.

1.1.2. Uluslararası Alanda Kültür Rotası Kavramının Gelişimi

Kültür rotası kavramı 1960'lı yıllardan itibaren UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), ICOMOS (Uluslararası Sitler ve Anıtlar Konseyi) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların Avrupa kültür mirasının kolektif farkındalığına dikkat çeken çalışmalarıyla başlamıştır. Yapılan ilk çalışmalar kültürel geziler aracılığı ile Avrupa'daki önemli kültürel alanların farkındalığının artırılması, Avrupa halkının geçmişini tanıyarak bilinçlenmesi üzerine kurgulanmıştır. (Durusoy, 2016: 25) 1980'li yıllar kültürel rota kavramıyla ilgili yeni yaklaşımların ortaya çıktığı ve uygulamaya yönelik çalışmaların başlatıldığı yıllardır. Kültür rotaları aracılığı ile kültürel mirasın korunması kültür rotası çalışmalarının ana hedefini oluşturmuştur. 1987 yılında Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Kültür Rotalar Programı başlatılmıştır. Programla kültür rotası kavramının ana ilkeleri tanımlanmıştır.

Bu ilkeler, Avrupa değerlerini temsil eden insan haklarına saygı, kültürel demokrasi ve çeşitlilik, kültürel kimlik ve kültürlerarası diyalog, etkileşim ve değişim olarak sıralanmıştır. (ICOMOS Charter, 2008) 1987 yılında zaman ve mekânda seyahatler aracılığı ile kültürel değerlerin tecrübe edilmesi, Avrupa ortak değerlerinin farkındalığının artırılması ve miras alanlarının sürdürülebilir ekonomik kalkınmasının sağlanmasına yönelik hazırlanan program ile kültürel rota kavramı fiziksel olarak örneklenebilir hale gelmiştir.

1987 yılında Avrupa Konseyi tarafından "Santiago de Compostela Hac Yolu" Avrupa'nın ilk kültür rotası kabul edilerek sertifikalandırılmıştır. Santiago de Compostela Hac Yolu kültürel rota kavramının somutlaştığı ilk rotadır. İlerleyen yıllarda program genişletilerek Avrupa Göç Yolları Ağı oluşturulmuştur. Santiago de Compostela Hac Yolu'nun 1993 yılında Unesco Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmasıyla Santiago de Compostela'nın üstün evrensel değeri belgelenerek insanlığın ortak mirası olduğu kabul edilmiş, böylece kültürel rota kavramı Uluslararası bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda çalışmaları 1987 yılında başlayan ve 2004 yılında Avrupa Kültür Rotası olarak sertifikalandırılan "Sınırlı Olmayan Mimarlık Rotası" tarihi bir rota olmayıp bir tema etrafından geliştirilen ilk kültür rotası olmuştur. Her iki rotada daha sonra sayıları hızla artan kültür rotalarına örnek teşkil etmiştir.

Kültür rotalarının küresel anlamda gündeme gelmesi 1988 yılında UNESCO tarafından düzenlenen "Diyalog Yolları Programı" ile gerçekleşmiştir. Programla

özellikle İpek Yolu aracılığı ile Orta Asya'daki kültürel çeşitliliğin vurgulanmasıyla kültürlerarası işbirliklerinin kurulması ve bazı bölgelerde devam eden çatışmaların ortadan kaldırılmasına katkı sağlamak amacıyla kültürlerarası kaynaşmanın sağlanması hedeflenmiştir. (UNESCO Roads of Dialogue, 1988-1997)

1994 yılında ICOMOS ve UNESCO tarafından Madrid'te düzenlenen Dünya Kültür Mirası Toplantısı'nda kültür rotası kavramı yeniden ele alınmış konuyla ilgili "Kültür Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar" başlığı altında kültür rotası ile ilgili ilk döküman yayınlanmıştır. Dokümanda Avrupa'da bulunan farklı kültür varlıklarının ortak miras olduğu ifade edilmiş; kültürel rota kavramının dünya çapında geçerli kabul edilen ilk tanımı ortaya konmuştur.

Tanımaya göre kültürel rota, bir yol boyunca çok boyutlu kültürel diyalogun ve değişimin olduğu ülkeler ve bölgelerin zaman ve mekânda etkileşimini gösteren unsurlardan oluşmaktadır. (UNESCO Report, 1994) Tanım, kültürel rotada mekân ve zamanın sürekliliğine, hareket ve değişim fikrine, rotayı oluşturan bireysel mirastan ziyade rotayı oluşturan unsurların üstünde bir değere ve bütünsel yaklaşıma sahip olduğuna vurgu yapmakta ve ülkeler ve bölgeler arası diyalog ve etkileşimin çok yönlü katkısına dikkat çekmektedir.

Avrupa Konseyi tarafından 1997 yılında EICR (Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü) kurulmuştur. Kar amacı gütmeyen bir kuruluş olan enstitü 1998 yılından itibaren Avrupa Konseyi Kültürel Rota Programı'nın geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu kuruluş konumundadır. 1998 yılında ise dünyanın farklı bölgelerinden ICOMOS üyelerinin çabalarıyla kültür yollarının araştırılması, tescil edilmesi, üzerindeki mirasın korunması ve geliştirilmesi amacıyla ICCR (Uluslararası Kültürel Rotalar Komitesi) hayata geçirilmiştir. Komite sertifikalandırılmış olan kültür rotaları için tavsiye ve değerlendirmelerde bulunmakta; yeni rotalar oluşturulmasına yönelik çalışmalarla birlikte rotalar arası koordinasyon görevini yürütmektedir. (ICCR Report, 2001) Yine bu kapsamda 2002 yılında Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü tarafından hazırlanan web portalı kültür rotaları konusunda bilgileri erişilebilir kılan önemli bir gelişmedir.

2003 yılında UNESCO tarafından düzenlenen toplantıda kültürel rota tanımına somut mirasın yanında somut olmayan kültürel miras da dâhil edilmiştir. Tanımlamada kültür rotaları fikirlerin, bilgi ve değerlerin çok boyutlu, sürekli ve karşılıklı değişimlerinin yanı sıra insanların etkileşimli hareketlerini göstermekte ve kültürlerin zaman ve mekânda, hem somut hem de somut olmayan mirasına yansıttığı karşılıklı etkileşimden oluştuğu kabul edilmektedir. 2005 yılında UNESCO tarafından dört miras kategorisinden biri olarak tanımlanan kültür rotaları bu alanda dünyada hızla yayılan

gelişmelerin önünü açmıştır. 2008 yılında ICOMOS tarafından rotalarının araştırılmasında temel ilke ve yöntemlerin ortaya konulması, rotaların kullanımıyla ilgili esasların belirlenmesi, korunması, değerlendirilmesi ve yönetimi konusunda bilgi ve deneyim birikimi sağlayacak mekanizmaların kurulmasını hedefleyen “ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü” yayınlanmıştır.

ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğüne göre rotalar;

“Tarihleri, simgesel özellikleri, işlevleri, formları, sosyal ortamları ve ekonomik değerleri ile birbirinden farklılaşabilmektedir. Aynı zamanda bir tema etrafında kültür bileşenlerini bir araya getirmekte ve mirasın değerini artıran, kapsayıcı ve karmaşık ve çok yönlü dinamik bir düzeni ifade etmektedir.” (ICOMOS Charter, 2008)

Kültürel Rotalar Tüzüğü, rotaların korunması ve yönetimi konusunda yol gösterici bir doküman olmuştur. 2010 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından EPA, (Kültür Rotaları Genişletilmiş Katılım Anlaşması) imzalanmıştır. Üye ülkeler arasında kültür rotaları oluşturma yönünde daha fazla işbirliğine gidilmesini hedefleyen anlaşma ile özellikle Avrupa değerleri, tarihi, kültürü ve daha az bilinen destinasyonlarının desteklenmesi ve ortaya çıkarılması yönünde çalışmalar yürütülmesi kararı alınmıştır. Program başta Avrupa Birliği, UNESCO, UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü), OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) olmak üzere 32 ülkeden merkezi ve yerel otoriteler arasında işbirliği ile yürütülmektedir. 2017 yılında Türkiye bu antlaşmaya taraf olmuş, Kültür Rotaları Genişletilmiş Katılım Anlaşmasını imzalamıştır. (Avrupa Konseyi Kültür Yollarına İlişkin Genişletilmiş Anlaşma, 2017).

Kültür rotaları konusunda önemli bir gelişmede, UNESCO, Avrupa Birliği, UNWTO, çeşitli sivil toplum kuruluşları, yerel ve ulusal yönetimlerin katılımıyla 2012 yılında Avrupa Kültür Rotaları’nın 25. yılı kapsamında yayınlanan “Colmar Deklarasyonu”dur. Deklarasyonla rotaların başta turizm sektörü olmak üzere özel sektöre, yerel ve ulusal yönetimlere ve diğer paydaşlara tanıtılması, kültür rotalarının farkındalığının artırılması ve işbirliğine yönelik çabaların önünü açılması kararı alınmış ve bu amaçla “Crossroad of Europe” inisiyatifi hayata geçirilmiştir. (Karataş, 2017: 15) Colmar Deklarasyonu bir tema etrafında sürdürebilir bir kalkınma hedefiyle oluşturulan yeni turizm destinasyonları olarak kurgulanan kültür rotaları için önemli bir dokümandır. Başta turizm sektörü olmak üzere birçok sektörle işbirliğinin artırılmasını amaçlayan deklarasyon daha fazla kültür rotalarının geliştirilmesi yönünde güdüleyici

bir etken işlevi görmektedir. Kısaca kültür rotası kavramı başta UNESCO olmak üzere ICOMOS, ICCR, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların çalışmaları sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Avrupa ortak mirası konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla zamanda ve mekânda kurgulanan seyahatler aracığı ile mirasın korunması ve tanıtılmasına yönelik çalışmalar ile ilk kültür rota çalışmaları başlatılmıştır. Kültür rotaları mirasa yönelik bütünlükçü yaklaşımı ve yerelden başlamak üzere uluslararası boyutta miras koruma programı ile dikkat çekmektedir. Kültür rotaları tarihte çeşitli amaçlarla oluşturulmuş, İpek Yolu, Hac Yolu, Baharat Yolu gibi tarihi yollar olabileceğı gibi günümüzde kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve kalkınma odaklı, bir tema etrafında oluşturulan kültür güzergâhlarından oluşmaktadır. Avrupa Konseyi tarafından 1987 yılında sertifikalandırılan ilk kültür rotası Santiago de Compostela Hacı Yolları'nın UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınması ile kültür rotaları uluslararası önem kazanmıştır. Kültür rotaları Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılmakta ve bünyesinde oluşturulan Kültürel Rotalar Enstitüsü ile de kültür rotalarının geliştirilmesi sağlanmaktadır.

12. TURİZMDE YENİ BİR BAKIŞ AÇISI: KÜLTÜR ROTALARI

Kültür rotası kavramı ile seyahat olgusu iç içe geçmiş kavramlardır. İnsanoğlu var olduğu günden bu yana bazen yakın çevresine bazen de uzak yerlere seyahat etmekte; bu seyahatler kimi zaman yemek bulma, barınma, güvenlik gibi hayati ihtiyaçlar nedeniyle gerçekleştirilirken kimi zamanda ticari, askeri, dini ve sosyal nedenler gibi farklı amaçlarla yapılmaktadır. Tarihte askeri, dini, ekonomik ve sosyal nedenlerle ortaya çıkan yollar olan kültür rotaları günümüzde daha çok yaratıcı turizmin bir ürünü olarak tasarlanan insanlığın somut ve somut olmayan kültürel mirasının kolektif zenginliğini yansıtan turizm alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda kültür ve inanç turizmi açısından yükselen destinasyonlar olarak dikkat çeken kültür rotaları Avrupa Konseyi tarafından bir temaya dayalı, çok uluslu, Avrupa değerlerine saygılı ve bir yol güzergâhı veya güzergâh serisinin geliştirilmesi ni ve tanıtımını amaçlayan kültür, eğitim ve turizm projesi olarak benimsenmektedir. (EU Cultural Route Programme, 1987) Birçok farklı türde somut eserlerin yanı sıra soyut kültürel olayları da çeşitlilik ve renklilik içerisinde birbirine bağlayan bu rotalar ziyaretçilere mirası tüm yönleri ile deneyimleme imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle kültür rotaları turizme yeni bir bakış açısı getirmektedir. Günümüzdeki ziyaretçi profili gezdikleri yerleri gözlemlemekten ziyade daha çok deneyimleme ve aktif olarak katılmak isteyen, yürümekten, doğayı keşfetmekten, yerel kültür ve değerlerini daha yakından tanımaktan zevk alan ziyaretçi profiline doğru eğilim göstermektedir. Kültür rotalarının hedef kitlesi kültür için para harcayan, diğer toplum ve kültürlerin zengin

mirasını merak eden ve bunları tecrübe ederek kültür dünyalarını geliştirmek isteyen bireysel ve grup kültür ziyaretçileridir. 2014 yılında toplanan Mayorka Konseyi kültür rotalarını kültürel kimliğin değerini güçlendiren ve bilinirliğini artıran güçlü bir aygıt olarak tanımlamakta ziyaretçilerin rota boyunca elde edecekleri deneyimlere vurgu yapmaktadır.

“Rotayı yürümek basit bir coğrafi yer değişimden daha fazladır. Geçmiş ile günümüz doğasını, tarihini, kültürünü, rotayı oluşturan çeşitli öğeler ve yorumlar ile geçmişini günümüze bağlayan, anlamlı bir yolculuktur.” (Mayorka Konseyi Raporu, 2014)

Günümüzde kitle turizminin çıktısı olan kalabalık ziyaretçi yoğunluğu, mekân ve zamana bağlı kısıtlı program uygulamaları nedeniyle baskı altında bulunmakta sıklıkla gezdikleri kültürel mirası tüm yönleri ile algılamadan alandan ayrılmaktadır. Genellikle bir tema etrafında şekillenen kültür rotaları, tema etrafında insanoğlunun yüzyıllar boyunca oluşturduğu somut ve somut olmayan kültür mirasını bir arada görebilme, tecrübe etme, kapsamlı, bütünlükçü ve katılımcı bir şekilde deneyimle imkânı sunmaktadır. Kültür rotaları bir turizm destinasyonu olmanın ötesinde sürdürülebilir bir turizm anlayışı ile kalkınma odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Kültür rotasının sürdürülebilir bir turizm için öncelediği konu mirasın korunması ve yaşatılmasıdır. Kültür rotaları mirasın korunması ve tanıtımında alanın bütün yönleriyle değerinin vurgulanmasını ve bilinirliğinin artırılmasını bunu yaparken de sadece ziyaretçilerin değil aynı zamanda alanda yaşayan kullanıcıların da yaşadığı miras değerinin farkına varmasını hedeflemektedir. Kültür rotaları ile tekil bir miras ögesinden ziyade daha geniş bir kültürel miras resminin anlatılmasıyla koruma ve tanıtım çalışmalarında genellikle atlanan ilke olan bütüncül yaklaşım elde edilmektedir. (Karataş, 2017: 23) Yaşadığı mirasın değerinin farkına varan kullanıcılarda aidiyet hissi artmakta ve mirasın korunmasında daha aktif rol alabilmektedir.

Diğer yandan kültür rotaları daha az bilinen destinasyonları ve kültür öğelerinin tanıtılmasına öncelik vermektedir. Kamu ve özel sektörden birçok katılımcı paydaşın işbirliği ile hayata geçirilen bu rotalar kaybolmaya yüz tutmuş mirasın daha fazla kişi tarafından bilinmesine katkı sağlarken mirasın kimliğini de güçlendirmektedir. Buradaki amaç kimliğin yerel ve bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutta algılanması, korunması ve tanıtılmasıyla özgün değerlerin yaşam bulması ve bu değerlerin daha geniş kitlelere ulaştırılmasıdır.

13. KÜLTÜR ROTALARININ SINIFLANDIRILMASI

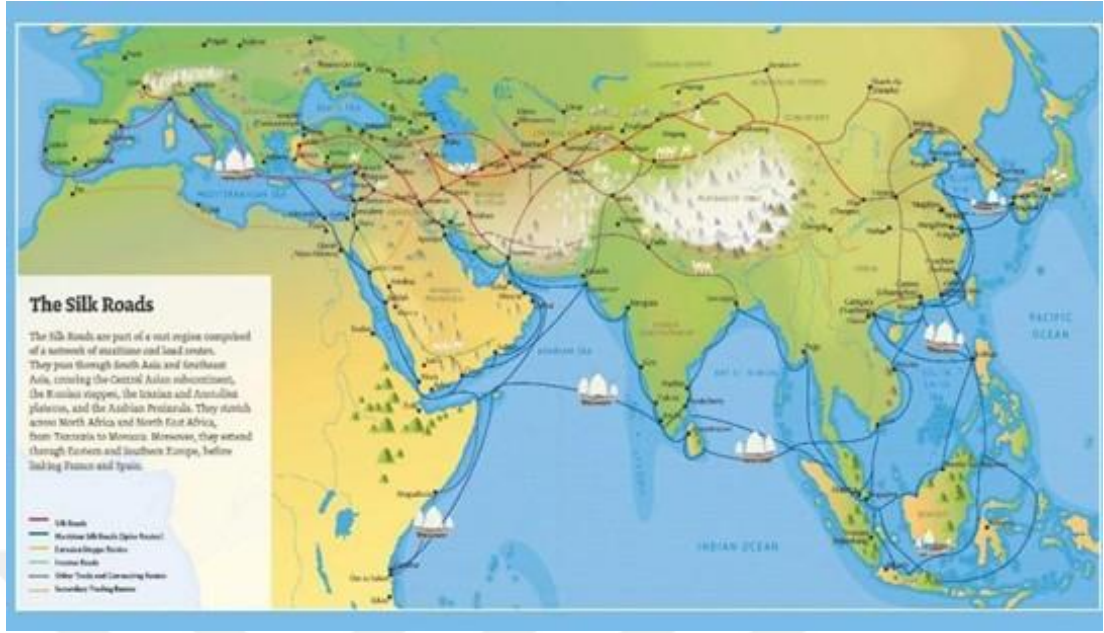
Kültür rotası kavramının ortaya çıkışından itibaren kültür rotaları farklı değişkenliklere bağlı olarak çeşitli sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. İlk sınıflandırmaların işlevsel, tarihsel, fiziksel gibi çeşitli benzerlikler altında yapıldığı görülmektedir. Kültür rotalarının sınıflandırılması konusu ilk defa 1994 yılında UNESCO ve ICOMOS tarafından düzenlenen “Kültürel Mirasımızın Bir Parçası Olarak Rotalar” adlı konferansta ele alınmıştır. Toplantı raporunda kültür rotaları “kültürel çekicilik, zaman, rol ve amaç” başlıkları altında dört grupta sınıflandırılmıştır. (UNESCO Report, 1994) ICCR ise dünya üzerindeki kültür rotalarını mirasın yeri, kullanım amacı, özgünlük durumu, fiziki yapısı, önemli noktaları, etkileycilik değeri, sembol ve işaretleri vb değişkenleri temel alarak sınıflamış, “Kültür Yolu Kimlik Kaydı” adı altında bir liste oluşturmuştur. 2008 yılında hazırlanan Kültürel Rotalar Tüzüğü’nde ise kültür rotaları kültürel içerikleri, kapsamları, işlevleri, fiziksel yapıları, coğrafi bağamları ve mevcudiyetlerine göre altı farklı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Türkiye’de de kültür rotalarının çeşitli gruplar altında sınıflandırıldığı görülmektedir.

Durusoy’a göre Karataş ve ÇEKÜL Vakfı, hazırladıkları Kültür Rotaları Planlama Rehberi’nde kültür rotalarını sınıflarken UNESCO, ICOMOS ve ICCR’ın benzeri bir sınıflandırma anlayışını benimseyerek, kültürel rotaları “ana tema”, “kapsam” ve “işlev” değişkenliklerini göz önünde bulundurarak sınıflandırmıştır. (Durusoy, 2016: 42) Kültür rotaları oluşturulurken değişkenliklere göre farklı sınıflamalar söz konusu olmakla beraber, genel olarak rotaların belli bir döneminde gerçekten ulaşım güzergâhı olarak kullanılan tarihi yollar ile bir tema etrafında çeşitli amaçlarla günümüzde planlanmış ve geliştirilmiş olan kültürel rotalar olmak üzere iki ana sınıfta gruplandırıldığı görülmektedir.

1.3.1. Tarihi Kültür Rotaları

Tarihin belli bir döneminde başta ticaret, ibadet, göç, keşif ve sosyal amaçlarla kullanılan bu güzergâhlar ICOMOS’un tanımladığı rota kavramıyla örtüşmekte ve rotalar düzenli ve toplu nüfus hareketleriyle ekonomik, sosyal ve kültürlerarası etkileşimin sağlandığı önemli araçlar olarak dikkat çekmektedir. İpek Yolu, Baharat Yolu, Haçlı Yolu, Hac Yolu gibi tarihi yollar ile Büyük İskender, St Paul, Evliya Çelebi gibi tarihi kişilerin yaptığı seyahatler ilk gruba giren tarihi rotalar olarak kabul edilmektedir.

Harita 1 : İpek Yolu Güzergahları

Kaynak: https://en.unesco.org/silkroad/sites/basic-pages/silk-roads-map_1.jpg

Karataş tarihi rotaları, ticaret yolları, kutsal yollar, göç yolları, askeri güzergâhlar ve tarihi kişilerin güzergâhları olarak iki alt başlık altında sınıflandırmaktadır. (Karataş, 2017; 17-18) Günümüze kadar ulaşmış somut ve somut olmayan kültür varlıkları, uzun süre kullanımlarıyla zamanda ve mekânda sürekliliğin izini günümüze taşıyan bu rotalar günümüzde önemli kültür ve turizm destinasyonları arasında yer almaktadır.

1.3.2. Günümüzde Oluşturulan Rotalar: Tematik Kültür Rotaları

Geçmişte var olmayıp günümüzde belirli bir temaya bağlı olarak geliştirilen rotalar alternatif bir turizm destinasyonu oluşturulması, yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, doğal ve kültürel mirasın korunması gibi hedefler içermektedir. Tema-ya yönelik bütüncül bir yaklaşım sergileyen bu rotaların kapsamlı bir örneği Avrupa Endüstri Mirası Rotasıdır. Rota makinalardan ilk fabrikalara, interaktif teknoloji müzelerinden endüstriyel peyzaj parklarına kadar zengin bir içerik ile Avrupa endüstri tarihini bütüncül bir bakış açısıyla ziyaretçilerine sunarak Avrupa Endüstri Mirası'na ışık tutmaktadır.

Avrupa Endüstri Mirası Rotası 47 ülkeyi kapsamakta ve 1800'den fazla miras alanını bünyesinde barındırmaktadır. (Route of Industrial Heritage, 2019) Avrupa Endüstri Mirası Rotası 2019 yılında sertifikalandırılmıştır. Bu rotalar Ağ (şebeke) ortalar olarak adlandırılmakta belirli bir başlangıç belirli ve bitiş noktasından ziyade genellikle

tek bir temaya odaklanan, tema etrafında bir dizi deneyim veya tema ile bağlantılı unsurlar içeren rotalardan oluşmaktadır. (EU Document of Cultural Road Management, 2015) Belli bir tema etrafında oluşturulan bu rotalarda mirası oluşturan en önemli örnekler sanal bir iz veya tarihsel bir yolla birbirine bağlanmaktadır. 2019 yılı itibariyle 38 adet Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan Avrupa Kültür Rotası bulunmaktadır. Fransa sahip olduğu 32 adet kültür rotası ile kültür rotaları konusunda başı çeken ülke konumunda olup, ilk üç sırayı İtalya ve İspanya ile paylaşmaktadır. 2019 yılı itibariyle Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan rotalar şu şekilde sıralanmaktadır:

Santiago de Compostela Hacı Yolları (1987) Hansa (1991) Viking Kültür Rotası (1993) Via Francigena (1994) El legado Andalusi Rotaları (1997) Fenikelilerin Rotası (2003) Avrupa Mozart Rotası (2004) Avrupa Yahudi Mirası Güzergahı (2004) Pirene Demir Rotası (2004) Avrupa Cluniac Siteleri (2005) Aziz Martin Rotası (2005) VIA REGIA (2005) Zeytin Ağacı Rotaları (2005) TRANSROMANICA (2007) Iter Vitis (2009) Avrupa Manastır Rotası (2010) Avrupa Mezarlıklar Rotası (2010) Avrupa Tarihi Termal Kentleri Rotası (2010) Aziz Olav Yolları Rotası (2010) Tarih Öncesi Kaya Sanatı Parkurları (2010) Avrupa Seramik Rotası (2012) Avrupa Megalitik Kültürü Rotası (2013) Huguenot ve Waldensiyan izi (2013) ATRIUM (2014) Réseau Art Nouveau Network (2014) Via Habsburg (2014) Avrupa İmparator Charles V'in Rotaları (2015) Robert Louis Stevenson'un Ayak İzinde (2015) Roma İmparatorları ve Tuna Şarap Rotası (2015) Varış Yeri Napolyon (2015) Müstahkem kasabalar Grande Bölgesi (2016) Empresyonizm Rotası (2018) Via Charlemagne (2018) Avrupa Endüstriyel Miras Rotası (2019, Demir Perde İzi (2019), Avrupa Kurtuluş Rotası (2019) Le Corbusier Varış Yeri (2019) Reform Rotaları (2019) (Avrupa Konseyi, 2019: 2)

Türkiye, Avrupa Yahudi Mirası Rotası (2004), Zeytin Ağacı Rotası (2005), Avrupa Tarihi Termal Kentleri Rotası (2010), Avrupa Seramik Rotası (2012), Avrupa Endüstriyel Miras Rotası (2019), Demir Perde İzi (2019) rotaları olmak üzere 6 adet kültür rotasında yer almaktadır.

14. SERTİFİKALI İLK AVRUPAKÜLTÜR ROTASI: SANTIAGO DE COMPOSTELA

Avrupa'da bulunan yerel düzeydeki rotalar için ortaya konan ilkeler altında 1987 yılında İspanya'da bulunan Santiago de Compostela Yolu Avrupa'nın ilk kültür rotası olarak kabul edilmiştir. 1987 yılında Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan rota, tarihi Hac Yolu olarak bilinmektedir. Santiago de Compostela Yolu Avrupa'da bulunan tüm hac yollarının bünyesi altında bulunduğu; Fransa ve İspanya sınırından İspanya, Santiago'ya uzanan bir inanç güzergâhıdır. Rotanın odak noktası Avrupa kültürünün önemli olaylarından biri olarak kabul edilen Ortaçağ hacılarının hareketinde ve St. James kültünde yatmaktadır. Kaynaklarda St James'la ilgili çok çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Yaygın olan inanişâ göre St. James Hristiyanlığı yayan 12 havariden biridir. İber Yarımadası'na Hristiyanlığı anlatmak için görevlendirilmiş

Kudüs'e gitmeden önce MS.44 yılında burada vefat etmiştir. Diğer bir rivayete göre şehit edilmiş ve şehit edilen ilk azizlerden biri olmuştur. St James'in arkadaşları tarafından bir gemiye konan cenazesi İspanya'nın Kuzey Sahili'nde yer alan bir tepeye gömülmüştür. Kaybolan mezarı Piskopos Teadmira Iria tarafından 800'yıl sonra bulunmuş ve üzerine bir mezar yaptırılmıştır.

İspanyolların Müslümanlar yaptığı savaşta, Clovijo Savaşı, St. James'in mucizevi bir şekilde ordunun başına geçerek savaşın kazanılmasını sağladığı inancı St. James'i bir kült haline dönüştürmüştür. (Sven, 2010:89-116) Mezar üzerine yaptırılan kilise yüzyıllar içerisinde Ortaçağın görkemli katedrallerinden biri haline gelmiştir.

İspanya'da bulunan St. James mezarında, Santiago de Compostela'da, son bulunan güzergâh 800 kilometreyi bulmakta ve tarihi ve dini özellikler barındıran 1800 yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Santiago de Compostela'nın kültür yolu ilan edilmesinde uzun yıllar inanç yolu olarak kullanılan güzergâhın Avrupa'nın oluşum sürecini simgelemesine, ulusların farklılıklarını ve çıkarlarını aşarak birleştirici rolüne, güçlü tarihi bağlamına ve ortak miras yönüne vurgu yapılmaktadır.

1987 yılında yayınlanan Santiago de Compostela Deklarasyonu ile rotanın güzergâh çalışmalarının devam edilmesi, Avrupa Konseyi tarafından belirlenen amblemin kullanılarak ana güzergâh üzerinde tabela sisteminin kurulması, alan içerisinde bulunan doğal ve kültürel mirasın restore edilmesi ve iyileştirilmesi ve Hac yolcuları tarafından oluşturulan somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkarılması planlanmıştır. Ayrıca bölgeler arası diyalog ve etkileşimin teşvik edilmesi ve Avrupa kültürel kimliğinin zamansız değerlerinin kültür ve sanat faaliyetleri ile desteklenmesi kararları da alınmıştır. (Council of Europe Declaration, 1987) 1993 yılında rota ile ilgili önemli bir gelişme yaşanmış Santiago de Compostela Yolu Unesco Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi'nde tanımlanan ii, iv ve vi numaralı kriterleri karşılaması dolayısıyla Unesco Dünya Kültür Mirası Listesi'ne girmiştir. Hac yolcuları tarafından son yıllarda kullanımı gittikçe azalan güzergâh, kültürel rota ilan edilmesiyle sürdürdüğü manevi rolüyle birlikte yürüyerek veya bisikletle bu mirasın kültürel birikimini tecrübe etmek isteyen birçok kişi tarafından kullanılmaya başlanmış, yaşayan bir kültür rotası olmasının önü açılmıştır.

15. TÜRKİYE'DEKİ KÜLTÜR ROTASI ÇALIŞMALARI VE LİKYA YOLU

Türkiye'de kültür rotası çalışmaları 2000'li yıllardan itibaren başlamıştır. Türkiye'nin ilk kültür rotası olarak kabul edilen Likya Yolu ile Türkiye kültür rotası kavramıyla tanışmıştır. Likya Yolu 1999 yılında bir İngiliz doğa yürüyüşçüsü olan Kate

Clow tarafından işaretlendirilip turizme kazandırılmış tarihi bir güzergâhtır. Türkiye’de oluşturulan kültür yollarına güzel bir örnek olan Likya Yolu tarihte Likya Bölgesi olarak bilinen alanda Muğla’nın Fethiye İlçesi’nden başlayarak Akdeniz boyunca Antalya’ya kadar uzanmaktadır. Rota Patara, Letoon, Simena, Myra, Olympos, Belos gibi çok sayıda önemli antik kentle birlikte birçok yeni yerleşim alanını da bünyesinde barındırmaktadır. Likya Yolu 510 km bulan uzunluğu ile Türkiye’nin yanı sıra dünyanın önde gelen uzun mesafe yürüyüş rotalarından biridir.

Zengin ve çok çeşitli bir tarihi ve kültürel geçmişe sahip Anadolu çok sayıda medeniyetin mirasına ve çok sayıda tarihi yola da ev sahipliği yapmaktadır. Yine tarihi bir yol olan Aziz Paul Yolu’ndan esinlenerek 2004 hazırlanan Aziz Paul Rotası Hristiyanlığın Batı Avrupa’ya yayılma serüvenine vurgu yapmaktadır. Aziz Paul Rotası bünyesinde barındırdığı kiliseler, geleneksel evler gibi kültürel mirasın yanında kanyon, patika, vadi gibi doğal oluşumlar ile Türkiye’nin ikinci uzun yürüyüş yoludur.

Türkiye’de kültür rotası çalışmaları başta Kültür Turizm Bakanlığı olmak üzere çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile az sayıda sivil toplum kuruluşu tarafından yürütülmektedir. Son yıllarda ivme kazanan çalışmalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan 2023 Turizm Stratejisi’nde kültürel rotalara önem verilmiş ve Zeytin koridoru, Kış koridoru, İnanç turizmi koridoru, İpek Yolu Turizm Koridoru, Batı Karadeniz Kıyı Koridoru, Yayla Koridoru, Trakya Kültür Koridoru olmak üzere 7 tematik turizm rotası belirlenmiştir. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019) 2012 yılında kurulan Türkiye Kültür Rotaları Derneği kültür rotaları konusunda öne çıkan sivil toplum kuruluşu olarak dikkat çekmektedir. Dernek çeşitli temalar altında kültür rota çalışmaları yapmaktadır.

Kültür Rotaları Derneği tarafından çalışmaları yürütülen rotaları arasında, Likya Yolu, Hoşgörü Yolu, Aziz Paul Yolu, Evliya Çelebi Yolu, Karia Yolu, Yenice Orman Yolları, Kaçkarlar, Fethiye Yürüyüş Parkurları, Frig Yolu, Sarıkamış Parkurları, Deniz Arası Ephesus-Mimas Yolu, Sultanlar Yolu, İdyma Yolu, Hz. İbrahim Yolu, İstiklal Yolu, Via Egnatia, Küre Dağları, Hitit Yolu, Gastronomi Yolu ve Ağrı Dağı Yolu, Hoşgörü Yolu vb. bulunmaktadır. (Kültür Rotaları Derneği, 2020)

Çekül Vakfı (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı), Türkiye’deki kültür rotaları ile çalışmalara öncülük eden diğer önemli sivil toplum kuruluşlarından biridir. 2012 yılından itibaren sürdürdüğü “Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Programları” ile Anadolu’nun zengin kültür ve doğal varlıklarına yönelik yol gösterici rehber kitaplar hazırlamaktadır. Çekül Vakfı tarafından hazırlanan “Kültür Rotaları Planlama Rehberi” Türkiye’de kültür rotası konusunda hazırlanan az sayıdaki yol gösterici kitaplardan biridir.

Türkiye’de kültür rotası çalışmaları Türkiye’nin imzalamış olduğu “Avrupa Konseyi Kùltür Yolları Genişletilmiş Kısmi Anlaşması” ile önemli bir ivme kazanmış konuya dikkatleri çekmiştir. 2019 yılı itibariyle Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan 6 adet kùltür rotasında Türkiye’den de miras alanları yer almakta; bununla birlikte Türkiye’nin henüz kendine ait Türkiye merkezli, Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılmış bir kùltür rotası bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI PLANLAMASI

2.1. ROTA PLANLAMASI

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası, İslam dünyasında 6. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf düşüncesinin dünya üzerinde en önemli merkezlerden biri kabul edilen İstanbul’da Avrupa ve Asya Kıtaları üzerinde yer alan bir kültür rotasıdır. Rota İstanbul’un sahip olduğu zengin ve özgün tasavvuf mirasının korunması, yaşatılması ve küresel kültür ve turizm ağına eklemlenmesine katkı sunmayı hedefleyen bir proje olarak ortaya konulmaktadır. Rota, İstanbul tasavvuf düşüncesinin ana akımlarını temsil eden ve ağırlıklı olarak tarikatların merkez tekkelerinden (asitanelerinden) oluşan 13 tekke örneğinde bir kültür ve turizm destinasyonu olarak konumlanmaktadır.

Genel anlamda planlama bir dizi hedefin eksiksiz bir temelde ve etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için hedefin bütün yönleri ile analiz edildiği, sistematik bir eylem, seçim ve karar alma süreci olarak tanımlanmaktadır. Kültür rota planlaması, Avrupa Konseyi tarafından uluslararası sözleşmelerin ilkeleri altında oluşturulan Avrupa Kültür Rotası Planlama Rehberi’ne göre yapılmaktadır. Kültür rotası planlama süreci ana hatları tanımlama, planlama ve yönetim süreçlerinden oluşan bir model üzerinden yürütülmektedir.

Bir kültür rotasının planlaması, kültür rotalarının doğası gereği karmaşık ve zor bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve rota planlaması her biri alt başlıkları bünyesinde barındıran çeşitli aşamalar altında gerçekleştirilmektedir. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası kültür rota planlamalarından sorumlu kuruluş konumunda bulunan Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü tarafından hazırlanan Avrupa Kültür Rotaları Planlama Rehberi’nde yer alan ana ilkeler altında projelendirilmeye çalışılan bir rotadır.

Kültür rotası planlamasında rota temasının seçimi kültür rota çalışmalarının esasını oluşturmaktadır. Bir kültür rotasında tema Avrupa Kültür Rotası Planlama Rehberi’nde yer alan belli kriterleri karşılamalıdır. Bu kriterlerde tema, Avrupa değerlerinin bir veya birkaçını temsil etmeli ve Avrupa’nın tarihi, hafızası, mirası gibi ortak değerlerinin tanıtılmasına ve yaşatılmasına katkı sunmalıdır. Tema günümüz Avrupa

kültür çeşitliliğinin yansıtılmasını sağlamalı ve gençler için eğitimsel ve kültürel değişimi motive etmelidir. Aynı zamanda tema sürdürebilir bir kültürel kalkınma alanı yaratılmasına, özellikle kültür turizmi alanında örnek niteliğinde yenilikçi projelerin geliştirilmesine olanak sağlayan bir tema olmalıdır. (Council of Europe Cultural Route Programme, 1987) Bu anlamda bir rota teması multidisipliner uzman gruplar tarafından araştırılmalı ve belli kriterler altında geliştirilmelidir.

Kültür rota planlamasının, esasını rotaya bakış açısını ortaya koyan ve bir anlamda rotanın anlamlandırılmasını sağlayan üst ölçekten yapılan rota tanımlaması oluşturmaktadır. Üst ölçekten yapılan rota tanımlamasından sonraki aşamayı kültür rotasını alt ölçekte tanımlayan ve rota planlamanın daha alt başlıklarını içeren üç ana aşama oluşturmaktadır. ICOMOS Kültür Rotası Tüzüğü'nde yer alan kapsamlı bir süreci içeren planlamanın aşamaları çeşitli kuruluşlarca Rotayı Anlamlandırmak, (tanımlamak), Rotayı Değerlendirmek ve Rotanın Geleceğine Karar Vermek olmak üzere üç temel aşamayla özetlenmiş durumdadır.

2.2. ROTAYA BAKIŞ (ROTANIN ÜST ÖLÇEKTEN ANLAMLANDIRILMASI) İSLAMİYET'İN ANLAM DÜNYASINA YOLCULUK: TASAVVUF DÜŞÜNCESİ

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası, üst ölçekte insanı merkeze alan bir düşünce ve inanç rotası olarak anlam ve manevi yönü ön plana çıkan; aynı zamanda zengin kültürel miras varlığı ile sosyal ve kültürel yönü de ağır basan bir rota olarak kurgulanmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nı üst ölçekten tanımlayan ve rotanın kurgulanmasındaki ana bakış açısını oluşturan yaklaşım; İstanbul tasavvuf düşüncesi ekseninde oluşturulan yaklaşımdır. Bu yaklaşımda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası fiziksel bir rota olmanın ötesinde kişinin anlam dünyasına yapacağı yolculuğu da sağlayan bir inanç, mana, hümanizm ve kültür rotası olarak tanımlanmakta ve bu esaslar üzerinden kurgulanmaktadır.

İslamiyetin derûnî boyutu/içsel yönü tasavvuf olarak isimlendirilmiştir. Tasavvuf insanı merkeze alan bir düşünce ve inanç sistemidir. Tasavvufa göre insan tabiatın, eşya ve varlığın gayesi olarak nitelendirilmiştir. İnsanın yüceltilmesi ve insana ait duyguların saflaştırılması, bu düşüncenin gayesi olarak gösterilmiştir. İnsandaki ahlâki olgunluğun ve insani duyguların zirvesi, ancak insanı yoldan çıkaran ve sûfiler tarafından nefis olarak nitelenen duyguların terbiye edilmesi ile mümkün olmaktadır. Buna göre nefsi aşırılıklardan uzaklaştırarak yetkinleştirmek ve insana Yüce Yaratıcı tarafından üflendiği ifade edilen ruhu manevî tecrübeler ile aydınlatmak tasavvufi terbiyenin konusu olarak ifade edilmiştir. Bu terbiye neticesi sûfi İslamiyetin içsel yönünü tecrübe edecek ve nefsinin çirkin sıfatlarını güzel sıfatlara çevirecektir. Böylelikle

sufilerin ideal insan modeli olarak ifade ettikleri “insan-ı kâmil / yetkin insan” ortaya çıkmış olacaktır. (Cebecioğlu, 1987: 387-406)

Sûfiler tarafından İslamiyet’in vicdani ve ahlâkı boyutu olarak tarif edilen tasavvuf düşüncesi, içerdiği fikri derinlik yanında oynadığı sosyal rol ve ürettiği kültürel miras ile de İslam kültürünün en dikkat çekici ve önemli parçasını oluşturmaktadır.

2.1.1. Tasavvuf Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı

Ünlü İslam düşünürü İbn Haldun’nun (v.1406) ifadesine göre H. II asırdan itibaren İslam dünyasında fetihlerle artan zenginlik ve dünyevileşme, toplumda yaşanan siyasi ve kültürel kargaşanın beraberinde getirdiği yozlaşma ve bozulma bir kısım Müslümanları yeni bir arayışa yöneltmiştir. Yaşanan bu dünyevileşme ve yozlaşmaya tepki olarak başta ibadet, ihlâs, tefekkür, sabır, vera, doğruluk, kanaat ve tevazu olmak üzere İslamiyet’in vaaz ettiği ahlâk ilkelerini yaşamak isteyen bir kısım Müslümanların dağ başlarına çekilerek yahut insanlardan uzaklaşmak suretiyle züht hayatı yaşamaya başlamasıyla tasavvuf hayatının temelleri atılmıştır. (Tanci, 1958: 10) Tasavvuf araştırmacıları tasavvufi hayatın üç aşamasının bulunduğunu belirtmiştir. Tasavvuf düşüncesinin ilk aşaması ve özünü Hz. Peygamberin örnek ve mütevazı yaşantısından alan züht dönemi oluşturmaktadır. Züht maddeye, eşyaya ve dünyaya karşı isteksiz kalma ve tavır koyma anlamına gelen bir davranışı ifade etmektedir. (Ceyhan, 2013: 530-533) Bazı sûfi müellifler, züht döneminin kendilerini İslamiyet’i öğrenmeye, öğretmeye ve Hz. Peygambere hizmet etmeye adanmış ve Hz. Peygamberin mescidinde konaklayan sahabîler tarafından temsil edildiğini belirtmişlerdir. Bu sahabîler “ashâb-ı suffe / suffe ashabı” olarak isimlendirilmiştir. Bu müelliflere göre tasavvuf kelimesi bu sahabilere verilen isimden yani suffe kelimesinden ortaya çıkmış ve bu sahabilerin yaşantılarını hayatlarına aktaran kimselere sufi ismi verilmiştir. (Öngören, 2011: 119-122)

İlk dönem sufilerinden bir kısmı ibadet ve riyazet hayatını öne çıkarırken, Cüneyd-i Bağdadi ve Hallac-ı Mansur gibi bir kısım sufilerin ise aşk ve tevhid üzerine sohbet halkaları ile düşüncelerini halka ulaştırdıkları görülmektedir. Yine dönemin önde gelen sufilerinden Zünnun Mısri tarafından temsil edilen Mısır ekolü marifet ve muhabbet konularına ağırlık verirken, özellikle Horasan ve Nişabur bölgelerinde nefis terbiyesini esas alan ve tasavvufi hayatın gizlilik üzerine kurulu olduğu Melâmet terimine odaklanan yaklaşımların ön plana ve toplumda karşılık bulduğu görülmektedir. Hallac-ı Mansur tarafından ortaya konulan Ene’l Hakk kavramı ve dervişler için yapılmış özel bir mekân ve kıyafetleri tasavvufun ruhuna aykırı kabul eden Melamilik gibi akımların hem zengin bir düşünce ortamını hem de birçok tartışmayı da beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu dönemde tasavvufi düşünce içerisinde yaşanan farklı

yaklaşımlar ve yorumların gerek düşünce anlamında gerek uygulamada zengin bir tasavvuf kültürünün oluşturulmasında güdüleyici bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Tasavvufi düşüncenin gelişmesiyle Mekke ve Medine dışında, Basra, Küfe, Şam, Bağdad, Kahire, Horasan gibi kadim İslam şehirlerinde yoğunlaşan canlı bir tasavvufi hayat ortaya çıkmıştır. Düşüncelerini kurdukları sohbet meclisleri ile halka ulaştıran bu kişilerin kaleme aldığı eserler tasavvufi düşüncesinin ana kaynaklarını oluşturmaktaydı. Asırlar boyunca tasavvuf alanında ortaya konan eserler bu kaynaklar ışığında meydana getirilmiş eserlerden oluşmuştur.

İlk dönem sufileri arasında; Veysel Karani (v.657), Hasan Basri (v.728), Cafer-i Sadık (v.765), Sufi lakabını ilk kullanan ve ilk tekkeyi kuran kişi olarak kabul edilen Ebu Haşim Sufi (v.767), İbrahim Ethem (v.777), Davud Tai (v.781), tasavvufa aşk ve samimiyet boyutunu getiren ve zühhd ve tasavvufa yönelen kadınlar arasında en çok tanınan zahidlerden Rabi'atü'l Adeviyye (v. 804), Sehl Tüsteri (v. 886 veya 896), İbrahim b. Havas (v. 904) gibi önemli isimler yer almaktaydı.

Önceleri ferdi olarak başlayan ve zahidane bir yaşam anlayışı ile yola çıkan bu hareket, daha sonra toplumların manevi ve ahlâki ihtiyaçlarına cevap vermesi nedeniyle tasavvuf olarak adlandırılan bir disipline evrilmiştir. Tasavvuf araştırmacılarının tasnifine göre sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn olarak isimlendirilen ve Hz. Peygamberden sonra gelen üç nesil ve bunların çağdaşı olan zâhitleri ihtivâ eden dönem, tasavvuf düşüncesinin ikinci aşamasını ortaya çıkmıştır. Bu dönem, tasavvuf düşüncesinin giderek sistemleştiği ve kurumsallaşmaya başladığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde sufilerin pratiklerine yönelik bir takım kurallar ve kavramlar ortaya çıkmaya, tasavvufi düşünce “tarikat” adıyla bağımsız bir ilim ve disipline evrilmeye başlamıştır.

“İlk asırlarda tasavvufi düşüncenin karşılığı olarak zühhd kelimesi özellikle marifet ve irfana dayanan tasavvufi anlayışın gelişmesiyle zühhd ve irfan arasında bir kademeleşmeye gidilmiş, zahid başlangıcı, irfan ve arif kemali ifade etmiştir.” (Kara, 2019: 85)

Tasavvuf tarihinde “tasavvuf dönemi” olarak adlandırılan bu dönem, aynı zamanda İslam düşünce tarihinin en hareketli dönemini ifade etmektedir. İslam mezhepleri olarak ifade edilen sünîlik, Şiîlik, Bâtınîlik, Mutezile vb. İslam inanç sisteminin farklı anlayışları bu asırlarda İslam coğrafyasında oldukça yaygın hale gelmiştir. Bu dönem sûfileri, kendi inanç dünyasını tanımladıkları ve daha sonraki yüzyıllarda tasavvufun klasikleri olarak bilinen eserleri ortaya koymuşlardır. Bu eserler, tasavvuf

düşüncesinin genel yapısını, kavramlarını ve kurallarını ihtivâ etmesi açısından tasavvuf düşüncesinin karakteristik yapısını oluşturmaktadır. Ebû Abdurrahman es-Sülemi (v. 1021), Abdulkerim el-Kuşeyrî (v. 1074)) bu dönemin önemli sûfileri olarak bilinmektedir.

Tasavvuf tarihinin üçüncü dönemi ise H. IV asırdan başlayarak günümüze kadar uzanan “tarikatlar dönemi” olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemde İslam coğrafyasının en uç noktalarına kadar yayılan tarikatların olduğu görülmektedir. Tarikatlar, tasavvuf düşüncesinin tekke ve zâviyeler aracılığı ile toplumun geniş kesimlerine ulaştığı sufi teşkilatlarını ifade etmektedir. Klasik yaklaşımların yanı sıra yeni yorum ve uygulamalarla renklenen tasavvuf düşüncesinde bugün ana tarikat olarak kabul edilen büyük kurucu şahsiyetlerin genellikle bu yüzyılda yaşadığı görülmektedir. Günümüzdeki belli başlı tarikatlar ve bu tarikatların kurucu pirleri şu şekilde sıralanmaktadır.

“Ahmet Yesevi, Yeseviyye (Türkistan), Abdulkadir Geylani, Kadiriyye (Bağdat), Ahmed Rifai, Rifaiyye (Basra), Necmeddin Kübra, Kübreverdiyye (Türkmenistan), Ahmed Bedevi, Bedeviyye (Mısır), Muinuddin Çeşti, Çeştiyye (Hindistan), Mevlana, Mevleviyye (Konya), Hacı Bektaş Veli, Bektaşîyye (Nevşehir), Sadeddin Cibavi, Sadiye (Şam), Suhreverdi, Sühreverdiyye (Bağdat), Eşrefoglu Rumi, Kadiriyye Eşrefiye (Bursa), İsmail Rumi, Rumiye (İstanbul), Aziz Mahmud Hüdayi, Bayramiye Celvetiyye (İstanbul), Dede Ömer Sikkini, Melamiye (Göynük), Zeynuddin Hafî, Suhreverdiye (Herat), Celaleddin Buhari, Buhariye (Buhara), Nakşibendiye Müceddidiye İmam Rabbani Hindistan, Halidi Bağdadî, Halidiye (Şam), M. Nurul Arabi, Melamiye (Ustrumca.)” (Kara, 2018: 41)

Tasavvuf düşünce sisteminin gelişmesi, sistemleşmesi ve kurumsallaşmasında tasavvufi düşüncenin kaynağı olan Kuran-Kerim ve Hadisler ana kaynaktır. Aynı zamanda önde gelen sufiler tarafından kaleme alınan önemli eserler tasavvuf düşünce sisteminin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İslamî rasyonalizm ile ele alan kelam ve felsefecilere karşı sufiler keşf ve marifete dayalı düşünceleriyle imana aklın ve şeklin ötesinde bir yorum getirmişlerdir. İslam fikir dünyasında geniş bir tartışma yelpazesi oluşturan ve Muhiddin Arabî (v.1240) tarafından temsil edilen “vahdet-i vücûd” anlayışı H. VI yüzyıldan itibaren sufilerin geneli tarafından kabul görmüş ve özellikle Osmanlı Devleti zamanında yaşayan takip edilen bir düşünce olarak tasavvuf tarihinde yerini almıştır.

Tasavvufi düşünceyi etkileyen kaynaklardan biri de sufilerin temas halinde bulunduğu kültür ve medeniyet ortamıdır. Farklı kültür ve medeniyet çevrelerinde ve

dünyanın önde gelen kültür merkezlerinde yaygınlık kazanmış olan tasavvuf düşüncesi özellikle Mısır, Mezopotamya gibi kadim medeniyetlerin birikimlerinin yanı sıra Grek medeniyetinin felsefi akımlarından da etkilenmiş ve zaman zaman da onların tesiri altına girmiştir. Özellikle vahdet-i vücud anlayışı gibi diğer dinlerde de bulunan mistik hareket ve düşünceler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Başta Kur'an-ı Kerim ve Hadisler olmak üzere birçok kaynaktan beslenen tasavvuf düşüncesi doğu ve batı kültürlerini harmanlayarak, Kur'an-ı Kerim ve Hz Peygamberin yönlendirdiği İslamiyete özgün zengin bir tasavvuf kültürünü ortaya çıkarmıştır.

2.1.2. Tasavvufun Konusu

Tasavvuf düşüncesi diğer İslami ilimlerden farklı olarak insanın vicdanı ve duygularına işaret etmekte ve insanı merkeze alan bir düşünce dünyasını ifade etmektedir. En önemli uğraş alanı insandır. Bu düşünce dünyasının ana gayesinin sufiler tarafından ahlâkın güzelleştirilmesi ve ilahi sevgi olarak iki ana başlık altında toplandığı görülmektedir. Tasavvuf mahiyeti itibariyle zahirden batına, kelimeden manaya ve suretten cana doğru yapılan manevi bir seyir olarak tarif edilmiştir. (Usta, 2019a: 60-61) Tasavvuf şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak adlandırılan dört merhaleden meydana gelmektedir. Sufilere göre tasavvufun ilk mertebesi şeriattır. Şeriat İslam'ın amel ve ibadet yönünü oluşturmaktadır. İkinci merhale olan tarikat, şeriatın batın yönü olarak ifade edilmekte; amel ve ibadet gibi bedeninin zahiri yönünün yanında teslimiyet, tevekkül, istikamet gibi kalbi yönünü yani amelleri içermektedir. Üçüncü mertebeyi oluşturan marifet mertebesi daha çok Hakk'ın fiileri ile ilgili sufinin kalbine doğan bir takım gaybi manaları ifade etmektedir. Marifet hakikatleri mahiyetleri üzerine idrak etmek anlamına gelmekte, sufi bu mertebede her iş ve oluşta failin Hakk Tela olduğunu idrak etmektedir. Bu makam sufiler tarafından ruhun ve marifetin makamı olarak ifade edilmekte ve kişinin gönlüne Hakk'ın isimleri ve sıfatları zuhur etmektedir. Kişi ilk üç merhaleden elde ettiği mertebeler neticesinde dördüncü mertebe olan hakikat mertebesini tahsil edebilmekte, bu mertebe sufi kendisini bütünüyle Hakk Teâlâ'da fena kılmaktadır. Bu makam tasavvufun gaye ve maksadını teşkil eden Hakk Teâlâ'ya vasıl olabilme makamı olarak da bilinmektedir.

2.2.2.1. Ahlâkın Güzelleştirilmesi

Tasavvuf, insanın yetkinleşmesini gaye edinen bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Sufiler bu yetkinleşme de güzel ahlâkı bir metot olarak benimsemiş ve tasavvufun gayesinin de güzel ahlâk olduğunu belirtmişlerdir. Birçok sufiye göre tasavvuf ne ilim ne de şekildir. Tasavvuf güzel ahlâktır. Sufiler tasavvufun ilimden ibaret olsa öğrenmekle kazanabileceğini, şekilden ibaret olsa mücahade ile ele geçebilece-

ğini belirtmişlerdir. Oysaki sufilere göre tasavvuf Yüce Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanabilmektir, kişinin ne ilim ne de şekil ile böyle bir ilahi ahlâkı elde etmeye gücü yetmemektedir.

Genel olarak insanın manevi değer ve davranışlarına verilen ad olan “Ahlâk” kavramı insanın terbiye ile kazandığı ruhani ve kalbi haller olarak yorumlanmaktadır. İslam inancına göre ahlâk insan benliğine ait sıfatlar olarak kabul edilmekte, hem yaratılış itibarıyla hem de sonradan kazanılan hal ve fiilleri de içermektedir. Sufilere göre ahlâk insanın kalbinde başlayan ve insanın davranışlarına sirayet eden bir hakikattir. Kalp ise Yüce Yaratıcı'nın konağı, ilahi sırların mahzeni ve ilahi isimlerin mazharıdır. Tasavvuf düşüncesinde Yüce yaratıcının yegâne halifesi ve varlığın özü olan insanın beden ve cismi zahiri yönünü ahlâk ise kalbi yani batini yönünü temsil etmektedir.

Sufiler ahlâk kavramını sadece insan davranışları ile ortaya konan bir tutum olmayıp, bir tür bilinç derinleşmesi ve idrak yükselişi olarak kabul etmektedir. Sufilere göre insan bedeniyle birlikte nefis, ruh ve akıldan oluşan bir tabiata sahiptir. İnsanı oluşturan bu unsurların itidalli ve birbiriyle uyumu tasavvuf eğitiminin ulaşmak istediği en nihai gayeyi oluşturmaktadır.

Tasavvufi eğitimle insan iç dünyasında bulunan ve kötü olarak nitelenen duygu ve sıfatlardan kurtularak güzel ahlâkı tahsil edebilmektedir. Bu eğitim insanın ilim ile cehaletten, iyilik ile kötülükten ve güzel ahlâk ile kötü ahlâktan kurtularak manevi olarak yükselmesini ifade eden bir eğitimidir. Sufiler tarafından tasavvuf eğitimi kalp temizliği ve safası olarak nitelendirilmektedir. Bazı sufilere göre kelime kökeni olarak tasavvuf “safa, saffet ve sıfat” kelimelerden gelmekte safa kelimesi kalp tesviyesini ifade etmekteir. Sufiler bu görüşlerini Kuran-ı kerimde saffet özelliğine sahip kalp, Allah'tan başkasına yer olmayan kalp olarak övülmüştür ifadesi ile de temellendirmektedir. Safettin zıttı ise kasvettir. Sıfat kelimesi ise tasavvufi inançta insanın Hakkı'nın sıfatları ile sıfatlanmasını yani yüce Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanması anlamında kabul edilmektedir.

Sufilerin nefis, ruh ve akıldan mürekkep olarak kabul ettikleri insan benliğinin eğitilmesi yani insanın manevi ve ahlâki yönünün eğitilerek ahlâkının güzelleştirilmesi ve nihayetinde kemal derecesine yükseltilmesi kapsamlı bir eğitimi gerekli kılmaktadır. Bu eğitim yine sufiler tarafından oluşturulan nefsin tezkiyesi, ruhun tasfiyesi ve aklın heva ile mücadelesi üzerine kurulu kapsamlı bir ahlâki sistem ile mümkün olabilmektedir. (Usta, 2019a: 16) Ahlâkın güzelleştirilmesinin esası, insanı yoldan çıkaran bir takım aşırılıklar ile mücadele edilmesidir. Sufilerin nefis riyazeti olarak isimlendirdikleri bu mücadelenin özü insanın yaratılış gayesine aykırı olarak nitelenen bir takım duyguların insan benliğinden uzaklaştırılmasıdır.

Sufiler tarafından ahlâkın güzelleştirilmesi “seyri sülûk” olarak adlandırılan ve genellikle yedi merhaleden oluşan bir yolculukla gerçekleşmektedir. Bu yolculuk insanın ahlâki bir takım merhalelerden geçerek kendisinde sırlanmış ve saklanmış olan hakikatleri keşfetmesidir. Bu keşifte mürid veya talip, tarikata yeni girmiş kişi, benliğindeki bir takım özelliklerin ve duyuların ortaya çıkmasıyla insanı insan yapan ve insanı diğer mahlûkattan ayıran güzel ve üstün vasıflara sadece sureti ile değil sireti ile sahip olabilmekte ve tasavvufun gayesi olan güzel ahlâka ulaşabilmektedir. Bir anlamda yüce Yaratıcı’nın ahlâkı ile ahlâklanabilmektedir.

Tasavvuf eğitimi sufilerin nefis tanımını üzerinden şekillenmektedir. “Nefs kelimesi bir şeyin kendisi, özü ve cevheri anlamlarına gelmektedir”. (Uludağ, 1982: 40) Sufilere göre nefsin iki yönü bulunmaktadır. Nefsin ilk yönü; insanı yoldan çıkarıcı bir unsur olarak kötülük ve şerrin kaynağı, şehvet ve arzunun merkezi olarak kabul edilmekte ve bu kavram daha çok “heva” kavramı ile tanımlanmaktadır. Sufiler Kuran-ı Kerim’de heva kavramının bir tür sapkınlık ve şeytana uymak olarak ifade edildiğini belirterek konuya dikkatleri çekmiş ve önde gelen sufilerin konuyla ilgili görüşlerine büyük önem atfetmiştir.

Büyük sufi Gazali’ye (v.1111) göre bedeni ve vehimi arzularının yani hevalarının peşinde koşanlar aslında hevalarını ilah edinmiş kişilerdir. Sufi Sehl Tüsteri (v. 896) göre ise hevaya karşı koymaktan daha üstün bir kulluk bulunmamaktadır. Muhiddin Arabî’de (v.1240) hevanın zıddı olan aklın tasavvuftaki önemine dikkat çekerek, tasavvufu, nefsin sınırından kurtularak, akıl ve his ile Hakk’a yönelmek olarak tarif etmiştir. Sufilerinde görüşlerinden anlaşılacağı üzere tasavvuf düşüncesinde heva kavramıyla ifade edilen nefis, bedeni ve dünyevi tutkular, insanın manevi hazlara yönelmesinde ve güzel ahlâka sahip olmasındaki en büyük engel kabul edilmekte ve nefsin terbiye edilmesi, ahlâkın güzelleştirilmesinin en önemli aşamasını oluşturmaktadır.

Nefsin ikinci yönü ise; sufiler tarafından benlik bilinci olarak anlamlandırılan ve insanın varlıkta Hakk Teâla’dan gayrısını yok saymasına dayalı tasavvuf düşüncesini oluşturan yönüdür. Burada insan benliği Hakk’ın apaçık bir delili kabul edilmekte ve nefsin tanınması Hakk’ın bilinmesinin bir aracı kabul edilmektedir. (Usta, 2019b: 59-60)

Sufi düşüncesinde ahlâkın güzelleşmesi nefisle mücadele, nefisle mücadelenin ilk şartı da insanın nefsin tanıması olarak kabul edilmektedir. Sufinin nefse ait kötü ahlâk ve sıfatları tanıması, mücahade ve riyazet yoluyla nefsin istek ve arzularından kurtulması tasavvufta ilerlemesi için şarttır. Sufilere göre kişi nefsin tanımaya başlayarak tasavvufi hayata ilk adımı atmakta ve ahlâki erdemleri tahsil etmeye başlamaktadır.

Nefsi tanımanın ilk aşaması ise nefsin ayıp ve kusurlarını bilmek ve onları kabul etmesidir. Kişi nefsinin kusur ve ayıplarını bilirse nefsin hile ve tuzaklarını tanıyabilecek ve nefesine karşı koymada bir avantaj elde edebilecektir. İkinci aşama nefsinin ayıp ve kusurlarını fark eden sufînin, kendi acizliğinin farkına varması, böylece Rabbinin kemal ve yüceliğini yüksek bir şuurla idrak etmeye başlamasıdır. Yüce yaratıcının üstünlüğünü ve yüceliğini fark eden sufi, böylece tavır ve davranışlarını kontrol etmeye ve iç dünyalarını disipline ederek manevi hayatını şekillendiren ve bir takım mana ve öznel tecrübelerle ulaşmaya başlayacaktır.

Sufiler bu yolculukları sırasında geçilmesi gereken ahlâki merhaleleri “makam” ve bu makamların sufi hayatına yansımaları “edep” olarak adlandırmaktadır. Özellikle ilk dönem sufileri tarafından makam ve güzel ahlâk kaideleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bîşr-i Hafi’ye göre (v. 841) Sufi, Allah için kalbini saflaştıran kişidir. Bu saflaştırma kişinin büyük bir mücadele vererek kendisini kuşatan ve esir alan bütün vehimi bağlardan kurtulmasıdır. Bunun için sufiler tasavvufu sulhu olmayan bir savaş olarak tanımlamışlardır. Hz. Peygamber düşman ile olan cihadı küçük cihat, nefis ile yapılan mücadeleyi büyük cihat olarak nitelemiş, Tebuk Gazası dönüşünde ashabına “Küçük cihattan büyük cihada döndük” buyurmuştur. Bu konuda Kuşeyri (v.1072) ve Gazali (v.1111) gibi önde gelen sufiler insanın nefsi tanınması konusunda önemli eserler kaleme aldığı görülmektedir.

2.2.2.2. İlâhi Sevgi

Sûfîleri göre Yüce Allah’ın sevgisinin yolu insandan geçmektedir. İnsana hakettiği değerin verilmesi ve insana duyulan saygının muhafaza edilmesi sûfîler tarafından ilahî sevginin yolu olarak gösterilmiştir. Tasavvuf düşüncesinde insan Hakk’ın bilinmeye olan bir muhabbetinin sonucu olarak yaratılan ve Yüce Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanabilen yegâne varlık olarak görülmektedir.

Sufilere göre insan varlığı, sıfatları ve fiilleri yönüyle Hakk’ın haricinde değildir. Yani Hakk’ın gayri sivâsi değildir. İnsan Hakk Teâlâ ile birlikte iken Yüce Yaratıcı’nın ilmi ve iradesi ile ondan ayrılmış suret ve kesafet âlemine inmiştir. Daha sonra beşeriyet sınırları içerisinde zuhur eden insan, kendi benliğinin farkına vararak Hakk’ın gavri sivasi olduğu vehmine kapılmıştır. (Usta, 2019a: 33) Bu ayrılık mekân, zaman ve varoluşsal bir ayrılık olmayıp, insanın Hakk Teâlâ’nın mertebelerinden bir mertebesinde bulunması ile ilişkilidir. Zira insan farkında olmasa bile her daim Yüce yaratıcı ile bir ve beraberlikte bulunmaktadır. Sufilere göre kişi ancak tasavvufi bir eğitimle bunun bilincine erebilmektedir.

Tasavvuf eğitimiyle kişi manevi bir yükselişle, insanın sayfiyeti olarak kabul edilen Hakk'taki birlikteliğine yani asli vatanı olan “elest bezmine” geri dönecektir. Bu merteye cezbe adı verilen ve Yüce Yaratıcı ile yakınlığı tecrübe eden sufinin, iç dünyasında gerçekleşen bir takım manevi tecrübeler ve bu tecrübelerin davranışlarına yansımalarıyla beşeri arzu ve isteklerden kurtularak ulaşabileceği en üst mertebedir. Bu mertebeye ulaşan sufi artık ahlâki erdemlerin tümünü yüksek bir idrak ile tahsil etmiş olmakta ve Allah isminin mazharı haline gelmektedir.

Sufilere göre insan Allah'ın (Âlem-i Ekber), bütün kemallerini kendinde bulundurduğu için âlem-i asgar'dır. Halifeliği de bundan dolayıdır. Bütün âlemlerin insanda tecelli etmiş olduğunu belirten sufiler bu kavramı, “Âlem-i Kübra” kavramı ile ifade etmiştir. Sufilere göre insan benliği, kalbi, Yüce yaratıcının bir mahalli ve tecelliğiğahıdır. Kalbin konumunu ve tesirini merkeze alan bir yaklaşımı benimseyen sufiler “Ben ona kendi ruhumdan üfledim” ayeti celilesini kendilerine dayanak olarak almış ve insanın ilahi bir manayı yüklendiğini kabul etmişlerdir. Sufilere göre insan Hakk'ı bildiği ölçüde ahlâki ve ahlâki ölçüsünde insandır. Kişi Hakk'ı tanıyışı ölçüsünde bilinç, idrak ve şuur sahibi olabilmektedir. Bu bilinçlenme, sufinin kendisinde var olan sıfatların aslında Hakk Teâlâ ait ve her şeyin Yüce yaratıcı ile kaim ve daim olduğu bilinç idrak ve şuuruna erişebilmesidir. Tasavvuf düşüncesinde sufi kendi varlığını Hakk Teâlâ'nın varlığı ile ispat edebilmekte ve her şeyin Hakk Teâlâ ile kaim ve daim olduğunun şuuruna varabilen kişi olarak ifade edilmektedir.

İslami değerler sisteminin yaşanan ve tahsil edilen bir en önemli kurumlarından biri haline gelen tasavvuf düşüncesi dünya üzerinde geniş bir coğrafyada, kültürel farklılık ve çeşitlilik içerisinde yaşamaya devam etmektedir. Yüzyıllar boyunca müesseseleri ve takipçileri ile gelişerek dünyanın dört bir yanında yaşayan Müslümanlar arasında geniş bir kabul görmekte ve dergâh, zaviye, hangah, gibi kelimelerle tanımlanan sufilere has mekânlarda, bu yolun ehli olan mürşid-i kâmiller tarafından verilmekte olan tasavvufi eğitim ile insanı yetiştirme noktasında önemli bir yer edinmektedir.

2.3. İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI'NI PLANLAMA AŞAMALARI

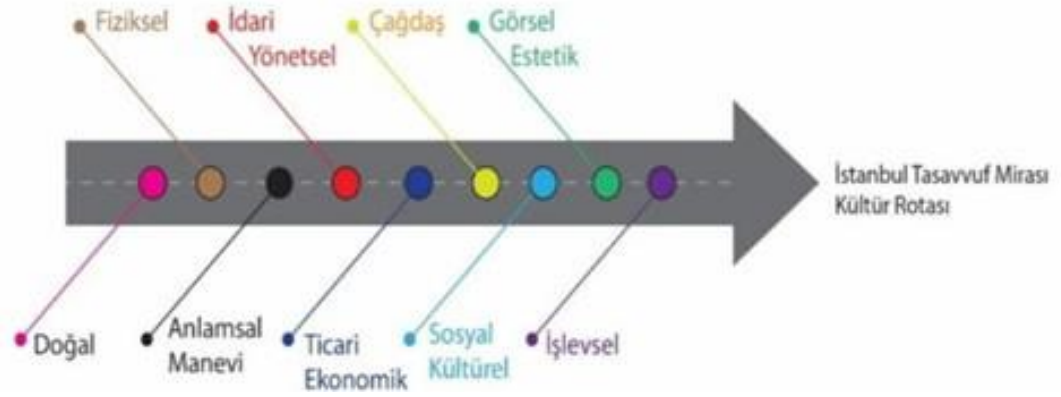
2.3.1. I. AŞAMA: ROTAYI TANIMLAMAK

Rotanın tanımlanması rota planlama ve yönetim süreçlerinin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Bir kültür rotasının tanımlanması aynı zamanda rotaya bakış açısını ortaya koyan bir anlamlandırma hareketi olarak da kabul edilmektedir. Kültür rotası tanımlanmasında, kültür rotasının ana ilkelerinden biri kabul edilen mirasa bütünlükçü yaklaşım esas alınmaktadır. Bu yaklaşım bir kültür rotasının üst ve alt ölçekte rotanın sahip olduğu tarihsel, sosyal, kültürel, politik, ekonomik, güncel vb tüm kültür

bileşenlerinin ve bu bileşenlerin çevre ile olan etkilerinin birlikte değerlendirilerek yapıldığı tanımlamadır. Rotanın sağlıklı bir şekilde tanımlanması bir kültür rotasının bir bütünlük ve uyum içerisinde planlanması ve yönetilmesinde vazgeçilmez esas olarak kabul edilmektedir. 2008 yılında hazırlanan ICOMOS Kültür Rotası Tüzüğü'nde rotanın tanımlanması, kültürel rota ile ilgili yapılacak tüm faaliyetlerin ve yönetiminin koordineli ve uyumlu bir şekilde çalışmasını ifade etmektedir. (ICOMOS, 2008)

Alt ölçekte bir kültür rotasının tanımlanması rotanın sahip olduğu kültür bileşenlerini oluşturan çeşitli bağlamlar üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamlar Doğal Bağlam, Fiziksel Bağlam, Çağdaş Bağlam, Ekonomik Bağlam, Sosyo- Kültürel Bağlam, Anlam ve Manevi Bağlam, İdari ve Yönetimsel Bağlam, Görsel- Estetik Bağlam, İşlevsel Bağlam olarak sıralanmaktadır. (ICOMOS, 2008)

Grafik 1: Kültür Rotasını Oluşturan 9 Bağlam Şeması.

Kaynak: Ayşe Usta Bilgin Arşivi

Her bir rota tanımında rota özelliklerine göre farklı bağlamlar öne çıkmaktadır. Bazı rotalarda rotanın bulunduğu alanların önemi ortaya konulurken bazı rotalarda da rotanın özgün içerikleri üzerinden tanımlama yapılmaktadır. Örneğin Avrupa Endüstri Mirası Rotası'nda birçok farklı bağlam eşit bir şekilde rota tanımlamasında kullanılırken, Santiago de Compostela Hacı Yolları (1987), Aziz Martin Rotası (2005) gibi tarihi rotalarda anlam ve manevi bağlamlar ile sosyal ve kültürel bağlamların ağırlık kazandığı görülmektedir. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası tanımlamasında rotanın lokasyonu itibarıyla doğal bağlam, inanç mekânlarını barındırması itibarıyla anlam ve manevi bağlam, insan ilişkileri ve kültürel etkileşimi ile sosyal ve kültürel bağlam, zengin kültür mirası ile fiziksel bağlam, yönetim merkezi konumu ile işlevsel bağlamın ve hala yaşayan ve ziyaret edilen mekânları barındırması dolayısıyla çağdaş bağlamın daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Yukarıdaki bağlamlar çerçevesinde İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası doğal, dini, sosyal, kültürel ve duygusal değerlerin ağırlık kazandığı kültür rotası olarak ortaya konulmaktadır.

Harita 2: İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası

Kaynak: Ayşe Usta Bilgin Arşivi

İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI ANA DURAKLARI

1. Yahya Efendi Tekkesi	8. Seyyid Nizam Tekkesi
2. Şeyh Zafır Efendi Tekkesi	9. Merkez Efendi Tekkesi
3. İsmail Rumi Tekkesi	10. Sümbül Efendi Tekkesi
4. Galata Mevlevihanesi	11. Şahkulu Sultan Tekkesi
5. Şeyh Vefa Tekkesi	12. Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi
6. Nureddin Cerrahi Tekkesi	13. Üsküdar Özbekler Tekkesi
7. Takyeci İbrahim Efendi Tekkesi	

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Asya ve Avrupa Kıtaları'nda İstanbul'un sahip olduğu seçkin tasavvuf mirasından örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın başlangıç noktası Beşiktaş İlçesi'nde yer alan Yahya Efendi (Asitanesi) Tekkesi'dir. Yahya Efendi Tekkesi'nden sonra rota Beşiktaş Şeyh Zafır Tekkesi (Şazeli Asitanesi), Beyoğlu Tophane, İsmail Rumi Tekkesi, (Kadiri Asitanesi), Beyoğlu, Galata Mevlevihanesi ile devam etmektedir. Rota Fatih ve Zeytinburnu İlçesi'nde yer alan Unesco Dünya Miras Alanı ve Tampon Koruma Alanı'nda bulunan Fatih ilçesi Ebul Vefa Tekkesi, Karagümrük, Cerrahi Tekkesi (Cerrahi Asitanesi), ile Zeytinburnu İlçesi Takyeci İbrahim Efendi Halveti Tekkesi, Merkezefendi Tekkesi, Seyitnizam Seyyid Nizam Tekkesi ve yine Fatih İlçesi Kocamustafapaşa semtinde yer alan, Sümbül Sinan Tekkesi (Sümbüliye Asitanesi) ile Avrupa Yakası'nda son bulmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Asya Yaka-

sı'nda Kadıköy Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı, Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi (Celvetiyye Asitanesi) ile devam etmekte olup, Üsküdar Sultantepe, Özbekler Tekkesi rotanın bitiş noktasını oluşturmaktadır.

2.3.1.1. Doğal Bağlamda Rotanın Değerlendirilmesi

İstanbul ili, topografik olarak kuzeyde Karadeniz, doğuda Kocaeli, güneyde Marmara Denizi ve batıda Ergene Havzası ile sınırlanmaktadır. İstanbul, Asya ve Avrupa Kıtaları üzerinde; Ege, Karadeniz ve Akdeniz dünyasının kesiştiği kavşakta, stratejik bir noktada konumlanmaktadır. Coğrafi konumunun getirdiği avantaj ile İstanbul 8000 yıllık süreklilik arz eden bir yaşamın varolduğu dünyanın sayılı şehirlerinden biridir. İstanbul Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına uzanan geniş bir coğrafya'da temsil edilen Bizans, Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik etmiştir. Doğu ve Batı kültürleri arasında doğal bir geçiş alanı olan şehir, sahip olduğu 1600 yılı aşkın yönetim merkezi fonksiyonu, farklı uygarlıkların bıraktığı çok katmanlı kültürel ve kurumsal mirası, farklı dil, din ve milletten insanların harmonisiyle oluşan kozmopolit yapısı ile özgün bir kimliğe sahiptir. Günümüzde İstanbul 16 milyonu aşan nüfusu ile Türkiye'nin yanı sıra dünyanın sayılı finans, kültür ve turizm metropollerinden biri konumundadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası için doğal bağlam rotanın tanımlanmasında önemli bir unsurdur. İstanbul dünya üzerinde Asya ve Avrupa Kıtaları üzerinde yer alan yegane şehir olma özelliği taşımaktadır. Coğrafi olarak stratejik bir lokasyonda konumlanan İstanbul'da doğal bağlam, coğrafyanın getirdiği avantajlarla birlikte başta sosyo- kültürel bağlam, anlam ve manevi bağlam olmak üzere farklı bağlamlarla iç içe geçmiş; ortaya özgün ve zengin bir kültür varlığı ortaya çıkarmıştır. Örneğin İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın tanımlanmasında su diğer doğal bağlamların diğer kültür bağlamlarına etkisini de gösteren güzel bir örnektir. İki kıta üzerinde yer alan stratejik konumu ile İstanbul, İstanbul Boğazı ve tarihte Altın Boyunuz olarak adlandırılan Haliç'i bünyesinde barındırmaktadır. İstanbul bir anlamda su medeniyeti olarak kabul edilmektedir. İstanbul kuruluşundan itibaren iyi su örgütlenmesine sahip olan şehir olarak bugün yüzlerce su yapısına ve zengin bir su mirasına ev sahipliği yapmaktadır. Birçok şehir için doğal bir bağlam olan su İstanbul'da doğal bağlamı da aşarak başlı başına bir mitos ve kült haline gelmiş; İstanbul'daki inanç sistemlerini de etkileyerek önemli bir kültür unsuru olmuştur.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın başlangıç noktası olan Yahya Efendi Tekkesi'nin kurucusu olan Yahya Efendi ve rota duraklarından Üsküdar'da yer alan Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi, İstanbul Boğazı'nın dört koruyucusundan ikisi olarak kabul edilmektedir. İstanbul bugün ayazmalardan kuyulara, çeşmelerden hamamlara kadar yüzlerce şifalı kabul edilen su yapısını bünyesinde barındırmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası üzerinde yer

alan Aziz Mahmud Hüdayi su kuyusu, Merkez Efendi su kuyusu gibi çok sayıda şifalı kabul edilen su yapısı da rotada öne çıkan yapılar olarak dikkat çekmektedir. Rota üze- rinde ye alan su yapılarının yanında rota güzergâhının geçtiği Zeytinburnu bölgesinde Merkez Efendi ve Seyyid Nizam Tekkeleri etrafında diğer inanç mensuplarına ait çok sayıda zengin bir ayazma mirası geniş halk kitlelerince hala rağbet gösterilen mekânlar olarak rotaya güçlü katkı sağlamaktadır. Anlam ve manevi bağlamda da su yaratılışı sembolize eden ve insanı manen temizleyen bir aracı konumundadır. Örneğin Arapça su anlamına gelen “ab” daha çok hayat suyu anlamına gelen ab-ı hayat yani hayatın kaynağı anlamında kullanılmaktadır. Anlam ve değer olmadan mekânı anlamak tam anlamıyla mümkün olmadığından, hamam örneğinde olduğu gibi hamam tasavvufta sadece vücut kirlerini temizlemekten öte, kişiyi Allah’a yaklaştıran ve kulluk bağıni kesen nefsanî kirlerden de arındıran bir mekân olarak sembolik bir anlam da taşımaktadır. İstanbul’da aşağı yukarı her tekkenin bir hamamı bulunmakta idi. Tekkelerde özellikle bayram ve özel günlerde yapılacak törenlerden önce tarikat mensuplarının hamamda bir araya gelerek topluca temizlenmeleri de böyle bir anlama tesadüf etmekteydi. Mevlana Celaleddin Rumi konuyu şöyle izah etmektedir.

“Dünya şehveti, külhana benzer. Takva hamamı da onu aydınlatır. Fakat takva sahipleri bu külhanda safa ve zevk içerisinde. Çünkü onlar hamama girmiş, yunmuş arınmışlardır.” (Mevlana, 2016: 20)

Hamamın İçinde ateş yanan ve suyu ısıtan bölümü olan külhan Mevlana tarafından kişinin nefsinin peşine düşerek Allah’ı unutan kişinin yanıp kül olmasına, diğer yandan kişinin kalbinde Allah’ın Nur’unu yansıtmaya olanak veren hamamda yıkayıp temizlenmeye benzetmektedir. Burada su ahlâkî bir unsura, arınmaya, temizlenmeye ve manevî bir yükselişe geçmeyi sembolize etmektedir. Aynı zamanda su İslam inancında hayır yapmanın bir aracı sayılmış, kişiyi suyla buluşturmanın cennet sevabı sağladığı inancı birçok kişi ve kuruluşu çeşme, sebil, şadırvan, hamam vb gibi yapıların inşasına teşvik etmiştir. Tasavvufta daha derin anlamlar kazanan manevî semboller haline gelen bu yapılar hemen hemen rota üzerinde yer alan tekkelerin tamamında kendisine yer bulmaktadır. Su örneğinde olduğu gibi İstanbul’un doğal bağlamı çerçevesinde sosyo- kültürel bağlam, anlam ve manevî bağlam gibi kültür bileşenlerinin iç içe geçmiş çok çeşitli ve özgün kültür miras varlığı İstanbul’da dünya üzerinde var olan kültür rotaları arasında çok ayrıcalıklı bir rota ortaya çıkarmış durumdadır.

23.1.1.1. Unesco Dünya Miras Alanı’nda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası

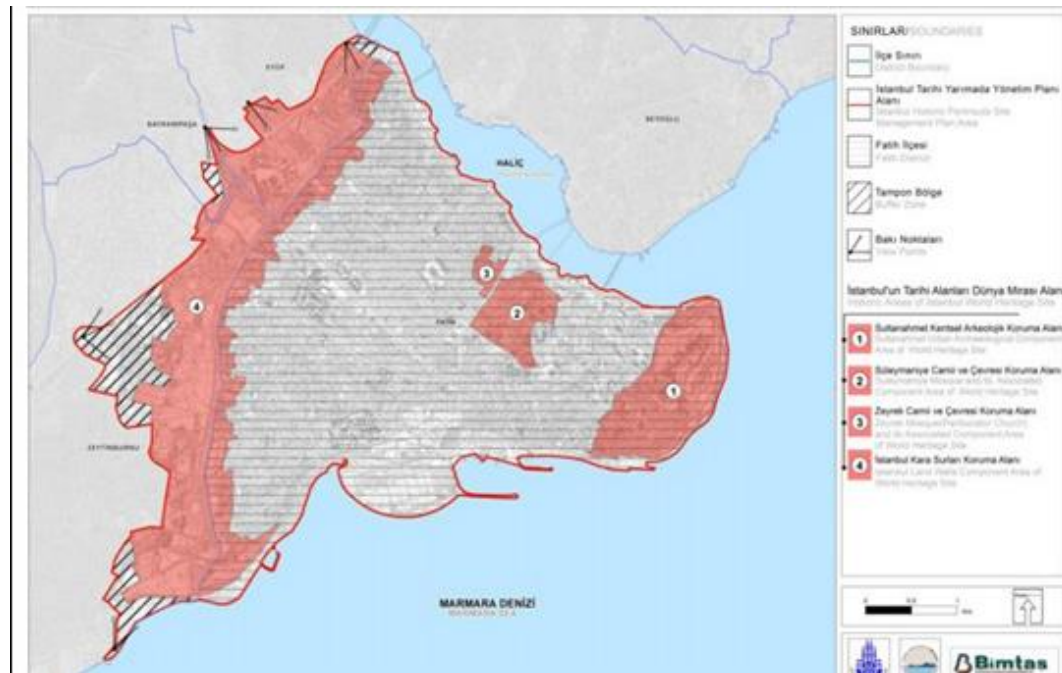
Tasavvuf mirası açısından İstanbul, özellikle Tarihi Yarımada, Osmanlı şehirleri arasında en fazla tekke yapısını bünyesinde barındıran şehir olarak dikkat çekmektedir. Tarihi İstanbul, coğrafi olarak bugün Tarihi Yarımada olarak anılan İstanbul şehrinin ilk kurulduğu ve geliştiği yerleşmedir. Suriçi olarak da bilenen Tarihi Yarımada Haliç, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Kara Surları ile çevrilidir.

İstanbul tasavvuf mirası başta Tarihi Yarımada olmak üzere İstanbul'un kadim semtlerinden, Beşiktaş, Beyoğlu, Eyüpsultan ve Üsküdar bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Tarihi Yarımada içerisinde bulunan dört bölge İstanbul'un Tarihi Alanları adı altında 1985 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilmiştir. Dünya Miras Listesi'nde yer alma koşullarından en önemlisi söz konusu alanın üstün evrensel değerinin belgelenmesidir. İstanbul Tarihi Alanları UNESCO Üstün Evrensel Değer taşıyan varlıkların Dünya Miras Listesine alınma kriterlerinden; (i), (ii), (iii) ve (iv) nolu kültürel kriterlerini karşılamaları nedeniyle listede yer almıştır.

“Bu kriterler; (i) insanın yaratıcı dehasının bir örneği olması; (ii) dünya kültür sahası içinde veya belirli bir zaman dilimi üzerinde, mimarlıkta ya da teknoloji-deki, anıtsal sanat eserlerindeki şehir plancılığındaki veya peyzaj tasarımındaki gelişimlerde insani değerlere dair kültür paylaşımını sergilemesi; (iii) yaşayan ya da kaybolmuş bir medeniyete veya kültürel geleneğe ait eşsiz ya da en azından ayırt edici kanıt taşıması; (iv) insanlık tarihi içindeki önemli aşamaları gösteren mimari veya teknolojik grup ya da peyzaja sahip önemli bir yapı tipinin örneği olması şeklinde açıklanmaktadır.” (Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2015)

İstanbul'da yer alan UNESCO Dünya Miras Alanları: 1-Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı 2- Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı 3- Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) ve Çevresi Koruma 4- İstanbul Kara Surları Koruma Alanı olarak sıralanmaktadır.

Harita 3. İstanbul Dünya Miras Alanları Sınırları

Kaynak: İstanbul Sit Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı Arşivi

Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı iki büyük imparatorluğun yönetim merkezi olup, ulusal ve uluslararası ölçekte üstün kültürel ve tarihi değerleri barındırmaktadır. Tarihi Yarımada içerisinde yer alan 10. 151 kültür varlığının 992'si bu alanda yer almakta, bunlardan 354 tanesi anıtsal eserden oluşmaktadır. (Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2015)

Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı'nın odak noktasını Süleymaniye Külliyesi oluşturmaktadır. 525 ahşap evin bulunduğu alan geleneksel evleri ve organik formlarını koruyan sokak dokusunun oluşturduğu tipik Osmanlı Dönemi yerleşimi özellikleri göstermektedir. Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) ve Çevresi Koruma Alanı Bizans'ın ilk dönem manastır bölgesi olarak bilinmektedir. Alanda yer alan Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi)'nin varlığı alanın Dünya Miras Listesi'nde yer almasında önemlidir. Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) etrafından bulunan bitişik düzende ahşap evlerden oluşan geleneksel doku bölgenin diğer bir özelliğini oluşturmaktadır. İstanbul Kara Surları Koruma Alanı 447 yılında yapılan ve İstanbul'u karadan gelen saldırılara karşı koruyan, arkeolojik ve tarihi öneme sahip İstanbul Kara Surları'ndan oluşmaktadır.

Dünya Miras Komitesi ve ICOMOS kararları doğrultusunda Dünya Miras Alanları'nı bünyesinde barındıran Tarihi Yarımada ve Dünya Miras Alanı Tampon Bölgesi bir bütün halinde Dünya Miras Varlığı olarak kabul edilmektedir. İstanbul Tasavvuf Mirası Rotası'nın büyük bir kısmı Tarihi Yarımada içerisinde bulunmaktadır. Bölge büyük imparatorlukların 1600 yıla yaklaşan yönetim merkezi işlevini üstlenmekte ve farklı milletlere ve dinlere ait kültürel sürekliliğin etkili bir şekilde devam ettirildiği bir nevi açık hava müzesi özelliği taşımaktadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nda yer alan Vefa Tekkesi, Cerrahi Asitanesi, Sümbül Efendi Tekkesi, Takyeci İbrahim Efendi Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi, Seyyid Nizam Tekkesi UNESCO İstanbul Tarihi Alanları bünyesinde yer almakta ve insanlığın ortak mirası kabul edilmektedir. Rota güzergâhı üzerinde ve ana rota durakları yanında Üstün Evrensel Değer olan anıtsal mimariden mistik mekânlara kadar çok çeşitli ve sayıda destekleyici odaklar bulunmakta, bu yönüyle İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası diğer kültür rotalarından farklı bir konuma yerleşmektedir. Bu noktada İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası alanda, Dünya Miras Komitesi ve ICOMOS Karar ve Tavsiyelerine uygun olarak, bir "Seri Varlık" oluşturan dört SİT alanı ve komşu bölgeler arasındaki bağların, kültürel seri varlıklara katkıları ile kültürel varlıkların ve üstün evrensel değerlerin geliştirilmesi projesi olarak tanımlanmıştır.

2.3.1.1.2. İstanbul Tasavvuf Mirasının Tarihsel Gelişimi

İstanbul tasavvuf düşüncesi oldukça zengin ve kendine özgü somut ve somut olmayan kültürel mirası ile İstanbul'da dini hayatının yanında sosyo- kültürel, politik ve fikri dünyasının dönüşüme önemli katkılar sağlayan bir olgudur. Bölgesel, ulusal ve uluslararası karakter taşıyan bu miras, değerler üretiminden yaşam biçimine, dini pratiklerden mimariye kadar çok farklı alanlarda ve zengin bir çeşitlilikte kendini göstermektedir.

İslam ve Osmanlı örf, adet ve erkânı çerçevesinde kaynaşarak kurumsallaşan tarikatlar İstanbul'un kozmopolit yapısıyla birlikte kendine özgü zengin bir tasavvuf kültürü ortaya çıkarmıştır. Tekkeler aracılığı ile geniş halk kitlelerine nüfus eden tasavvuf kültürü, İstanbul'la sınırlı kalmayarak İstanbul'un yanı sıra geniş bir coğrafyanın dini, sosyal ve kültürel hayatında önemli roller üstlenmiştir.

Balkanlar ve İstanbul civarında Sarı Saltuk, Karacaahmet gibi şahsiyetlerin, fetih öncesinde varlıkları bilinmekle birlikte, tarikatların İstanbul'da faaliyet göstermeleri İstanbul fethinin (1453) hemen sonrasında Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine olmuştur. II. Beyazıd dönemi tarihçilerinden Oruç Bey kaleme aldığı Tevarih-i Ali Osman'da fetih ordusuyla birlikte İstanbul'a gelen ve ordunun içinde yer alan tarikat şeyhlerinden bahsetmekte olup, İstanbul'un fethinden itibaren tarikat mensuplarının varlığına dikkat çekilmektedir.

Kayıtlardan şehrin ilk tekkelerinin fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet'in hocası Akşemseddin ve Şeyh Vefa gibi sufiler tarafından faaliyete geçirildiği bilinmektedir. Bayramiye Tarikatı'na mensup Şeyh Akşemseddin Fatih Bölgesi'nde bulunan Zeyrek semtinde, Pantokrator Kilisesi olarak bilinen yapının camiye çevrilmesiyle bu bölgede tarikat faaliyetine başlamıştır.

“Kiliseden çevrilen Zeyrek Camii bitişiğinde bulunan zaviyeye ilkin Molla Mehmed Efendi Müderris olmuş, Molla Mehmed Efendi'nin İstanbul'un fethinden yirmi yıl sonra vefat etmesiyle daha sonra bu medrese Şeyh Abdullah-ı İlahi'ye zaviye olmuştur.” (Avyansarayi, 2001: 158)

Şeyh Abdullah-ı İlahi Nakşibendiliği İstanbul'un günlük hayatına sokan kişi olmasının yanında özellikle tasavvuf düşünce ve tarikatlar tarihi açısından vahdet-i vücud düşüncesini Anadolu ve Rumeli bölgesine yayan kişi olarak bilinmektedir. Şeyh Akşemseddin'in buradaki zaviyede bir müddet irşad faaliyetleri dolayısıyla 15. Yüz-

yılın sonlarında kurulan buradaki tekke “Akşemseddin Tekkesi” olarak bilinmektedir. İstanbul’un kurulan ilk tekkelerinden biri de Zeyniyye Tarikatı şeyhlerinden Şeyh Ebul Vefa’nın da Süleymaniye Bölgesi’nde bulunan ve semte de adını veren Vefa semtinde kurduğu kendi adıyla bilinen Ebul Vefa Tekkesi’dir. Tarikat yapılarının ilk örneklerini bünyesinde barındıran bu tekke aynı zamanda Osmanlı mahalle örgütlenmesinin de odak noktasını oluşturmuştur. Şeyh Akşemseddin ve Şeyh Ebul Vefa’nın kurdukları bu tekkeler ile İstanbul tasavvuf hayatının temellerini attığı kabul edilmektedir.

Tarikatların kurumsal olarak İstanbul’a gelişi, Fatih Sultan Mehmed’den sonra yönetime geçen Sultan II. Beyazıd (1482-1512) zamanındadır. Tarikatların kurum-sallaşmaya başlaması İstanbul’un fethiyle birlikte şehrin İslam dünyasının yönetim merkezi olarak konumlanma süreciyle de yakından ilgilidir. Uygulamaya konan imparatorluk siyaseti nedeniyle birçok tarikat, piri sanileri (ikinci kurucu) aracılığıyla merkezlerini (asitanelerini) İstanbul’da kurmaya başlamıştır. İstanbul’da ilk faaliyete geçen tekkelerin Horasan kökenli tasavvuf ekolünü temsil eden Bayramilik, Halvetilik, Nakşibendilik ve Bektaşilik gibi daha önce Anadolu’da kurumsallaşan tekkeler olduğu görülmektedir. Bu tarikatları takiben Arap kökenli Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika bölgelerinde nüfusa sahip Kadiriilik, Rıfailik, Sadilik, Bedevilik gibi tarikatlar da Türk kökenli ikinci pirleri tarafından Anadolu’ya, ardından İstanbul’a getirilmiştir.

Kurumsallaşmalarıyla birlikte tarikatlar kurdukları tekkeler aracılığı ile İstanbul’un dini, sosyal ve kültür hayatına daha fazla nüfus etmeye başlamıştır. Kaynaklarda Sultan II. Beyazıd döneminde kurulan tekke sayısı 20’i bulmaktadır. Söz konusu sayının 16 yy. ortalarına kadar 75’e ulaştığı düşünülmekte; gittikçe sayıları hızla artan tekkelerin 17. yüzyıla gelindiğinde 400’ü aştığı bilinmektedir.

16. yy ortalarından itibaren Halvetilik ve Nakşibendilik İstanbul’da en fazla tekkeye sahip tarikat kolları olarak dikkat çekmektedir. Bu tekkeleri sırasıyla Kadiriilik, Rıfailik, Sa’dilik, Gülşenilik ve Şazelilik ve Mevlevilik tarikatları takip etmektedir. Yine İstanbul’da etkili olan tarikatlar arasında yer alan ve Osmanlı’nın en önemli askeri güçlerinden biri olan Yeniçeri Ocağı’nın bağlı bulunduğu Bektaşiliğin reformist hareketleriyle bilinen Sultan II. Mahmud tarafından 1826 yılında lağvedilmesiyle yeniçerilerin büyük bir bölümünün bağlı olduğu Bektaşî tekkeleri de kapatılmış, bu tarihten itibaren daha çok sivil halk tarafından benimsenmeye başlayan Bektaşilik giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Osmanlı’da tarikatlar vakfiyeler aracılığı ile resmiyet kazanmış ve önde gelen devlet adamları tarafından desteklenmiştir. Birçok padişahın belli bir tarikata bağlılığı bulunmaktaydı. Sultan V. Reşad’ın Mevlevî Tarikatı’nın Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Salahaddin Dede’ye Sultan Abdulhamid’in Şazelilik Tarikatı’na mensubiyeti rivayet

edilen örneklerden bazılarıdır. Osmanlı'da yöneticilerin tarikatlara olumlu bakışı toplumda tarikat ve tekkelerin önemi ve rolünü pekiştirmiş, tekkeler İstanbul'un fethi olan 1453 yılından tarikatların resmi kapatılış tarihi olan 1925 yılına kadar aralıksız ve yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1924 senesinde Diyanet Reisliği kurulmuş, tekke ve zaviyelerin yönetimi bu kuruma verilmiştir. 30 Kasım 1925 yılında çıkarılan 677 sayılı kanunla birkaç istisna dışında bütün tekkeler ve zaviyeler resmi olarak kapatılmıştır.

2.3.1.2. Fiziki Bağlamda Rotada Öne Çıkan Somut Tasavvuf Kültür Mirası

Genel anlamıyla fiziksel bağlam bir rotayı şekillendiren rota ve çevresi boyunca var olan geleneksel ve modern mimari yapıları ifade etmektedir. Aynı zamanda rota üzerinde var olan bilgilendirme levhaları, trafik işaretleri, hizmet alanları vb rotanın fiziksel birikim bileşenleri de kültür rotalarının fiziksel bağlamı kapsamında değerlendirilmektedir. ICOMOS Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde fiziksel bileşenler bir rotanın en önemli kültür bileşenlerinden biridir ve kültürel rotanın özgün kimliğini yansıtan en önemli unsurdur. (ICOMOS, 2008) İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası fiziksel bağlamda öne çıkan unsurlar tekke mimarisi olarak adlandırılan yapılar topluluğudur. Kelime kökeni "oturmak, yaslanmak" anlamına gelen "tekke" terimi bir şeyhin rehberliğinde tasavvuf düşüncesinin işlenip, eğitiminin verildiği yapılara verilen isimdir. Aynı zamanda tekkeler tasavvuf düşüncesinin halka aktarıldığı mekânlardır.

İstanbul'da bulunan tarikat yapıları tekke, asitane, dergâh, hankah, zaviye gibi çeşitli terimlerle ifade edilmekte ve kullanım fonksiyonlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu yapıların Kadirihane, Mevlevihane, Gülşenihane, Kalenderihane gibi belirli tarikatın veya zümreye aidatını gösteren isimlerle de adlandırıldığı görülmektedir.

Tarikat yapıları kullanım fonksiyonuna, bulundukları coğrafi bölgeye, kültüre ve ekonomik şartlara göre şekillenmektedir. Tekke yapılarında kesin bir üslup ve ortak bir mimari dilden ziyade her bir yapının kendine özgü farklılıkları ile ortaya çıktığı görülmekte; bu yapılarda ortak bir terminolojiden bahsetmek de mümkün olmamaktadır. Muğlâk terimlerin de devreye girmesiyle tekke yapılarında ortaya çıkan terminoloji karmaşası içinde yalnızca tekke teriminin diğerlerinden yaygın ve daha kapsayıcı bir biçimde kullanılmakta olduğu, tam teşekküllü asitanelerden en mütevazı zaviyelere kadar her türlü tarikat yapısını ifade etmektedir. (Doğan, 1977: 58-97)

Genellikle iki katlı, ahşap ve basit bir mimariye sahip olan tekkeler, Mevlevilik ve Bektaşilikte olduğu şekliyle 10 veya daha fazla bölümden meydana gelen ve küçük bir külliye özelliği kazanan yapılar da olabilmektedir. Tarikat yapılarının bir kısmı kendi fonksiyonlarına yönelik tasarlanırken bir kısmı da başka amaçlarla tasarlandı-

ğı halde, sonradan şeyhlik konulması olarak adlandırılan usulle tekkeye dönüştürülmüştür. Özellikle İstanbul'da bulunan çok sayıda tekke, cami-tekkeye dönüştürülmüş Bizans dönemi manastır ve kiliselerden oluşmaktadır. Dönüştürülen camii tekkelere güzel bir örnek İstanbul'un ilk tekkelerinden biri kabul edilen eski bir Bizans manastırı olan ve Kalenderi dervişlere tahsis edilen Kalenderiye Camii'dir.

İstanbul'da bulunan tekkeler arasında işlevleri bakımından bir takım özel fonksiyonları olan tekkelerde mevcuttur. Osmanlı sınırları dışından gelen ve genellikle seyyah derviş olarak bilenen kişilerin barınması için kurulan Özbek, Hindi ve Afgan tekkeleri ile bir tür cüzzam hastanesi olarak görev yapan Üsküdar Miskinler Tekkesi, yaşlı ve kadınların barındığı Eyüp Hatuniye Tekkesi, güreşçilik eğitimi veren Pehlivanlar Tekkesi ile okçuluk eğitiminin verildiği Okçular Tekkesi bu tür tekkelere örnektir.

Tarikat yapıları arasında yer alan asitaneler ise belirli bir tarikat kolunun merkezi konumunda bulunan ve en üst statüdeki yapılarıdır. Ana kolları oluşturan tarikatların ilk pirlerinin gömülü olduğu yerler ilk merkez olarak kutsallık kazanınca, bu tarikatlardan ortaya çıkan kolları kuran şeyhlerin türbeleri de o tarikin merkezi olarak yüceltilmiş ve asitane olarak kabul edilmiştir. Asitaneler çoğunlukla tarikat kurucularının türbelerini barındırdıklarından dolayı "pir evi" ve "pir makamı" gibi sıfatlarla da adlandırılmaktadır. Asitaneler tarikat yapıları arasında genellikle geniş kapsamlı yapılar olarak dikkat çekmektedir. Tarikat kurucularının manevi varlığının zuhur ettiğine ve zikri izlediğine inanılan kutsal eşyalarla donatılmış, tevhidhane içerisinde bulunan ve post makamı olarak adlandırılan özel bölüm asitane tevhidhanelerini diğer tekke yapılarından ayrıcalıklı kılmaktadır. İstanbul tekkeleri içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan asitaneler devlet tarafından maddi ve manevi olarak desteklenen kurumlar olarak da bu ayrıcalıklarını sürdürmüştür. Kaynaklarda sayıları farklılık göstermekle birlikte İstanbul'da kurulan belli başlı asitaneler şöyle sıralanmaktadır:

Bedevi Asitanesi Kasımpaşa Ebur Rıza Tekkesi, Celvetiye Asitanesi Aziz Mahmut Hüdayi Tekkesi, Cerrahi Asitanesi Karagümrük Nureddin Cerrahi Tekkesi, Kadiri Asitanesi Tophane İsmail Rumi Tekkesi, Rufai Asitanesi, Üsküdar'da Yusuf Rıza Efendi Tekkesi, Sadi Asitanesi Koska'da Kovacı Tekkesi, Sümbüli Asitanesi, İstanbul Sümbül Efendi Tekkesi, Şazeli Asitanesi, Silahtar Tekkesi, Uşaki Asitanesi Kasımpaşa'da Hüsameddin Uşşaki Tekkesi, olarak sıralanmaktadır. (İşli, 1996: 4).

Tarikat yapılarında tasavvuf düşünce anlayışının mimariye yansıdığı bu çerçevede insan ve insani değerleri yükselten bir anlayış söz konusudur. Genellikle insan ölçeğini esas alan, mütevazı bir mimari programa sahip, fayda kavramı ve insana

hizmeti önceleyen ve inanç ve ibadetin önemini vurgulayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarikat yapılarının mimari programını şekillendiren en önemli unsur kullanım fonksiyonları olmuştur. Baha Tanman ihtiyaç duyulan kullanım fonksiyonlarını önem sırasına göre ibadet, eğitim, ziyaret, barınma, beslenme, temizlenme ve ulaşım olarak sıralamaktadır. Tanman, ibadet ve eğitimin özellikle aynı yapıda cereyan ettiğine dikkat çekerek, seyri sülûk olarak adlandırılan bu eğitimin tahsil edilerek değil, muhabbet, ibadet, hizmet, sohbet, tefekkür, halvet, cezbe gibi yaşanılarak elde edilen bir eğitim türü olduğunu belirtmektedir. (Tanman, 2002: 233)

Tekkelerin birinci derece fonksiyonu ibadettir. Tekke yapılarının öne çıkan özelliği zikir yapılan tevhidhane, zikirhane, semahane gibi farklı isimler altında bağlı bulunduğu tarikatın usulüne uygun ayin yapılan mekânları bünyesinde barındırmalarıdır. Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek anlamına gelen “tevhid” sözcüğünden türeyen tevhidhaneler tekke mimarisinde zikir yapılan mekândır. Tarikatların usul ve adaplarına göre isimler alan bu alanlara, Mevlevi zikri, sema ayininin yapıldığı mekâna semahane, Bektaşilikte Meydan ve Kadirilikte tevhidhane ve zikirhane diğer tekkelerde de genellikle tevhidhane denilmektedir.

Tevhidhanelerde bulunması elzem olan iki öge mihrap ve mahfeldir. Mihrap genellikle yarım daire niş çokgen şeklinde tevhidhanelerin kible yönündeki duvarı üzerinde yer almakta, mahfel ise mihrap duvarının dışındaki duvarların birinde kadınlar mahfeli, Mutrip Heyeti Mahfelleri Hünkâr Mahfeli, gibi adlar altında farklı kullanıma hizmet etmektedir. Mahfellerden en yaygın olanı ve her tekkede bulunan kadınlar mahfelidir. Kadın mahfelleri kadınların zikir ayinlerini izleyebilmeleri için geliştirilmiş olup İslami usullere göre genellikle tevhidhane içerisinde yüksekçe bir yerde ve kafesli olarak yapılmıştır. Mutrip Heyeti Mahfelleri Mevlevihanelerde mihrabın tam karşısında, sema sırasında müzik aleti çalan Mutrip heyeti için yapılan mahfellerdir. Hünkâr mahfeli Kadiriler Tekkesi, Yenikapı Mevlevihanesi gibi bazı tekkelerde bulunmakta, Aziz Mahmut Hüdayi Tekkesi'nde olduğu gibi gelişmiş örneklerine de rastlanmaktadır.

Halvethaneler ve çilehaneler genellikle küçük bir mekândan oluşan ibadet ve eğitim mekânları olarak tekke mimarisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Halvethane veya çilehaneler kişilerin yalnız başlarına oturup, ibadetle ve tefekkürle vakit geçirdikleri mekândır. Çilehaneler tekke içerisinde bulunabildiği gibi yerleşim yerlerinden uzakta yapılanları da vardır. Tasavvuf düşüncesinde çile kavramı ile genellikle 40 gün süren, bir şeyhin denetiminde, tarikat bağlılarının dünyevi arzularını kırmak ve ölüm olayını önceden deneyimlemek amacıyla, çok az yiyecek ve uykuyla, zamanını tefekkür ve ibadetle geçirilmesi olayıdır. Mevlevilikte ise çile 1001 gündür. Mevlevilikte manevi

eğitim mutfakta başlamakta, can olarak adlandırılan çilesini doldurmamış dervişin, mutfağa ve dergâh işlerine yardım etmesi, çok az bir yiyecek beslenmesi ve geceleri de bir post üzerinde bu odada yatması gerekmektedir. Mevlevi çilehanesi genelde mutfak içerisinde veya yakınında bulunmaktadır ve matbah olarak adlandırılmaktadır. Eğitimin önemli bir parçası olan matbahlar (mutfak) Mevlevi asitanelerinde bulunması gereken ana öğelerinden biridir. İtikâf hücreleri ise dervişlerin veya şeyhlerin dünya konuları dışında kalıp düşünce ile ibadet ettikleri küçük odalara verilen diğer bir isimdir.

Tarikat mimarisinde öne çıkan diğer bir yapı grubu da ziyaretgâh mekânlarıdır. Ziyaretgâhlar tarikat pirleri, postnişleri ve bunların aile bireylerinin gömüldüğü türbeler ile genellikle dervişlerin ve tarikat muhipbanlarının mezarlarının yer aldığı hazire yapılarıdır. Türbeler tekke mimarisinin vazgeçilmez ana öğelerinden biridir. Genellikle açık ve kapalı türbe olarak bulunur.

Tasavvuftaki ölüm ve ölüm sonrası hayat ile ilgili anlayış, tekke ve türbe mimarisini biçimlendiren etken olmuştur. Sufî düşüncesinde türbeler yaşamla birlikte ölümü ve öteki dünyayı estetik bir görünümle hatırlatan mekânlar olarak tasavvur edilmektedir. Tekkelerde türbeler bağımsız bir bölüm olarak düşünülmemiş aksine zikir alanına veya gündelik yaşamın bir parçası olacak şekilde konumlandırılmıştır. Yine tasavvufî anlayışa göre hayatta bulunmayan tasavvuf ehlinin de zikre katıldığı inancı, tevhidhane ile türbe mekânlarının birbirine yakın yapılış nedenlerinden biridir. Bu inanç doğrultusunda, tarikat pirinin öldüğü zaman defnedildiği mekân, müritler tarafından bir zaman zikirhane olarak kullanılmış, daha sonra genişletilerek tevhidhaneler yapılmıştır. Bazen de tam tersi olarak şeyh vefat ettiği zaman zikir yapılan alanın içine defnedilmiştir.

Türbe içerisinde bir veya birden çok kabir bulunabilir. Kapalı türbelerde kabirlerin üzeri ahşap sanduka şeklinde yapılarak üzeri örtüyle kapatılır. Sanduka başlarına ve mezar taşları üzerinde taşlar, tarikat remizleri, sikkeler ve benzeri tarikat sembolleri konulmuştur. Kapalı türbeler başta tarikat taşları, Kuran-ı Kerimler, tespihler, şeyhin kullandığı eşyalar, kandiller, tasavvuf içerikli tasvirler, levhalar, kitabeler olmak üzere çok çeşitli objelerin sergilendiği küçük bir müze konumundadır.

Açık türbeler genellikle tekke ve özellikle de tevhidhane ile ilişkili, insanların sirkülasyon alanları üzerinde görünebilir bir şekilde yer alır. Türbe etrafı dönemin mimari akımlarının etkilerini taşıyan elemanlarla çevrilmiştir. Niyaz pencereleri türbe veya mezarlıklarda sandukayı ve kabri görecektir şekilde, içeriye girmeden dua edebilmek için özel yapılmış pencerelere verilen addır. Hacet penceresi olarak da adlandırılır. Niyaz pencerelerinin mimarisi diğer pencerelere göre farklılık arz eder. Bazılarının üzerinde kitabe bulunur.

Tekke mimarisinde ziyaretgâh yerlerinden biri de hazire ve mezarlıklardır. Hazireler genellikle şeyhler, tarikat mensupları, tekke görevli şahıslar ve bani ve vakıflardan kimselerin defnedildiği, tekke bahçesinde bulunan küçük boyutlu mezarlıktır. Tekkelerle ilgili önemli belge niteliği taşıyan hazirelerin birçoğu tekke yapıları yok olsa da günümüze ulaşmıştır. Mevlevilikte Farsça susanların yeri anlamına gelen hamuşan mezarlığı verilen isim olmuştur. Mezarlıklar ise hazirelerin büyük olanlarına verilen isimlerdir. Günümüzde Merkez Efendi, Yahya Efendi, Tekkesi mezarlıkları gibi bazı hazireler zamanla genel mezarlık haline gelmiştir.

Tarikat yapılarında barınma birimlerinin başında harem ve selamlık gelmektedir. Harem şeyhin ailesi ile birlikte kaldığı mekândır. Haremde aynı zamanda kadın misafirler ağırlanmakta ve erkek ve kadın dervişlerin hepsinin manevi annesi konumunda bulunan şeyhin hanımı tarafından verilen zikir ve sohbet faaliyetleri yürütülmektedir. Selamlık bölümü ise içerisinde şeyh odası, meydan odası, zakirbaşı odası ve kahve ocağı gibi birçok fonksiyonu bir arada barındıran birimdir. Selamlık bölümü erkek misafirlerin ağırlandığı sohbet ve meşk faaliyetlerinin yürütüldüğü ve genellikle tekkede ikamet eden erkek dervişlerin kaldığı hücreleri barındırmaktadır. Bektaşiler tarafından mihman evi olarak adlandırılan bu yerlerde başta seyyah dervişler olmak üzere erkek misafirler ağırlanırdı.

Tekkelerin beslenme üniteleri olan mutfak birimleri ise genellikle selamlık bölümünde veya selamlıkla bağlantılı olarak inşa edilmektedir. Tekkede barınan dervişlerin yanı sıra, bazı özel günlerde, ayin günleri, kandiller, ramazan iftarları ve aşure günlerinde yoksullar içinde yemek pişirilen mekânlardır. Mutfak birimi mevlevihanelerde matbah-ı şerif, Bektaşî tekkelerinde aşevi olarak adlandırılmaktadır. Mutfak içerisinde ocak bulunan yemek pişirilen bölümdür. Taamhane ise tekkelerde yemek yenilen yere verilen addır. Yine tekkelerde Ramazan ayında ve bazı özel günlerde şerbet hazırlanıp, içilmesi eski bir gelenek olagelmiş ve bu iş törensel bir şekilde yerine getirilmiştir. Bazen ayrı bir oda halinde olan şerbethaneler, bazen bir odanın içinde küçük bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tekkelerde hamam, gusülhane, abdesthane, helâ, kuyular gibi temizlenme fonksiyonunu üstlenmiş farklı birimler de yer almaktadır.

Bazı tekke yapılarında tarikatın kendine özgü birimleri yer almaktadır. Külliyeye ölçeğindeki tekke yapılarında tarikat fonksiyonu dışında topluma yönelik, mektep, kütüphane, çeşme, sebil, muvakkithane gibi yapılara yer verilmektedir. Tekkelerde kendilerine ait tasavvuf ağırlıklı özel kütüphaneler kurulmuştur. Bu kütüphaneler basit bir kitap dolabı veya tekke içerisinde bir oda olabildiği gibi bağımsız bir birim olarak tasarlanmaktaydı. Bu kütüphanelerin bir kısmı şeyhlerin kendilerine ait özel kitaplarını bir araya getirmeleriyle kurulmuş içerisinde çok önemli yazma, baskı ve ender eserlerin bulunduğu özel ihtisas kütüphaneleri şeklindedir.

Erünsal, Tanzimat döneminde de cami ve tekkelerde hayır sahipleri tarafından küçük koleksiyonların kurulmaya devam ettiğini belirtir ve Nafız Paşa Yenikapı Mevlevihanesinde, 1851, Vecihi Paşazade Kemal Paşa Düğümlü Baba Tekkesi'nde, 1866; Hacı Mahmud Efendi Yahya Efendi Dergâhı'nda, Beşiktaş 1912, Saffeti Paşa Nakşibendi Tekkesi'nde 1845, Şeyh Mehmed Sırrı Efendi Fatih Sofular Rifai Dergâhı'nda 1873, Şeyh Ahmed Rasim Efendi Yedikule Ramazan Efendi Dergâhı'nda 1877, Mehmed Ebü'l –Hüda es-Sayyidi er Rûfai Eyüp Hasip Efendi Dergâhı'nda 1895 birer kütüphane kurmuşlardır. (Erünsal, 2010:264-275)

1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatılınca burada yer alan kütüphaneler ve şeyh efendilerin kendi koleksiyonlarından oluşan kitapları Süleymaniye Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi sahip olduğu 131 koleksiyonunda 73.486 adet yazma, 49.494 adet eski basma eser olmak üzere 122.980 adet kıymetli eseri ile Türk İslam kültürünün ve tasavvuf düşüncesinin en önemli kitaplarını bünyesinde barındırmaktadır.

İslam kültüründe suyun yaşamsal önemi iyi bilindiğinden su ile ilgili binalar genellikle tekke mimari programın bir parçası olmuştur. Çeşmeler, sebiller, şadırvanlar tekkelerin su ihtiyacı için yapılmakla birlikte bir hayır hizmeti yapılmış çeşmeler de mevcuttur. Ziyaretgâhlar ya da yatırıların yakınlarında bulunan kuyular niyet kuyuları ise kutsal sayılmakta ve şifa kültürüyle bağlantılandırılmaktadır.

Tarikat yapıları tasavvuf düşüncesini sembolize eden zengin bezeme programlarıyla dikkat çekmektedir. Çifte Vav'lar ve Edep Ya Hu yazıları gibi pek çok tasavvufi içerikli kalem işlerinin yanı sıra tarikatlarda kullanılan çeşitli motif ve şekiller mimari kullanılarak yapının tekke özelliğine vurgu yapılmıştır. Özellikle kapı üstlerine, tevhidhane duvarlarına hat levha asma geleneği bir süsleme elemanı olarak mimariyi tamamlamaktadır. Tekkelerle ilgili birçok bilginin yer aldığı kitabelerin yanı sıra taç adı verilen başlıkların tekke mimarisinde dekoratif amaçlı kullanımlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Taçların en çok kullanıldığı yerler kitabeler, mihraplar, nişler ve mezar taşları gibi yerler olmuştur. Batılılaşma hareketi ile birlikte tarikat yapılarını da etkileyen akım özellikle cephe düzenlemelerinde ve süsleme programlarında etkili olmuştur. Bu akımlar Ertuğrul tekkesi gibi son dönem tekkelerinde kendini göstermiştir.

Fonksiyonelliği ile birlikte insan ilişkilerinden doğan bir bağlantı ve organizasyonun gereği olarak ortaya konan bu yapılar tarikat mimarisinin dini ve sivil mimarinin birleştiği noktada olması nedeniyle, karmaşık fonksiyonel ilişkilerin çözüm çeşitlerini ortaya koyması bakımından özellik taşımaktadır. (İşli, 1996: 15)

Tarikat yapıları tasavvuf düşünce sistemiyle kurduğu simgesel ilişki açısından önem taşımaktadır. Bu yapılar tasavvufi düşünce sisteminin ortaya koyduğu yaşama

biçimi ve değerler sisteminin mekâna yansıdığı, cemaatçi yapısı ile toplumsal dayanışmanın odağı ve sevgi eksenli insan ve insani değerleri yücelten yaklaşımıyla İstanbul dini, sosyal ve kültür alanında öne çıkan yapılar olarak dikkat çekmektedir.

2.1.1.3. Anlam ve Manevi Bağlamda Rotada Öne Çıkan Unsurlar: Somut Olmayan Tasavvuf Kültür Mirası

İstanbul Tasavvuf Mirası Rotası, her şeyden önce bir inanç ve kültür rotası olarak konumlanmaktadır. İbadet törenlerinin sembolik mekânlarını barındıran ve derinlemesine anlamlar içeren rotalar diğer kültür rotalarından farklılık göstermektedir. Anlam ve manevi bağlamla birlikte bu tür rotaların sosyal ve kültürel bağlamla ilişkileri de son derece kuvvetlidir. Anlamsal ve manevi bağlamın ağırlık kazandığı rotalarda öne çıkan bileşenler şu şekilde sıralanmaktadır.

“Manevi uygulamalar, kültürel etkinlikler, gelenekler, adetler, kullanımlar, anlatılar, festivaller, anılar, dini törenler, geleneksel bilgiler, değerler, ifadeler, dokular, sanat eserleri, renkler, kokular gibi somut olmayan kültür varlıkları; sosyal, kültürel duygusal değerler ile simgeler, anlamlar, deneyimler, görsellik aracıları ile elde edilen kazanım, algı, temsil hafıza vb bileşenler...” (Durusoy, 2006: 48)

Birçok kişi için buraları ziyaret etmek mekânsal ve kültürel bir ziyaretten öte anlam ve duygusal değerlerinin karşılık bulduğu kutsal bir yolculuktur. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası üst ölçekte anlam ve mana bağlamında tanımlanmakta olup bu tanımlama tasavvuf düşünce ve inancı çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Tasavvuf düşüncesinin halka aktarıldığı merkezler olan tekkeler insan ruhunun değişime ve dönüşüme tabi tutulduğu yerlerdir. Tekkelerde yapılan ve adab-erkân olarak ifade edilen tören, merasim, gelenek ve görenekler tasavvuf somut olmayan kültür mirasının en önemli temsilcileri olmuştur. Kişide ruhsal tecrübeler ve manevi bir zevk ile ortaya çıkan tasavvuf hayatı, ruhsal tecrübelerin ve manevi zevklerin dilin imkân ve kabiliyetleri ile aktarılmasının getirdiği zorluklar sebebiyle sufiler tarafından sembolik ve lirik bir dilin kullanıldığı zengin bir somut olmayan kültür mirası meydana getirmiştir.

Zikir veya ayin olarak adlandırılan ibadet bütün tarikatların temel unsurlarından biridir. Sufi düşüncesinde ibadet kavramı geniş bir çerçevede ele alınmıştır. İbadeti varlık düşüncesi ele alan sufilere göre ibadet iki anlam üzerine bina edilmektedir. İlk anlam sadece canlı varlıkların değil tüm mevcudat'ın Hakk Teâlâ'ya ibadet ettiği inancıdır. Çünkü tüm mevcudat Yüce Yaratıcı'nın “ol” emri ile vücuda gelmiş, yani Hakk Teâlâ'nın hükümlerini kayıtsız ve şartsız kabul etmiştir. İkinci anlamı ise kişinin tercihi bırakılan peygamberler vasıtası ile halka getirilen ibadetlerdir.

Sözlükte anmak hatırlamak anlamına gelen zikir Yüce Yaratıcı'nın isimlerini ve belli duaları sesli ve sessiz bir şekilde, söylemek ve tekrar etmeye dayanmaktadır.

Zikirdeki ana unsur Allah'ı hatırlamak ve anmaktır. Sufilere ilk zikri telkin eden kişi Hz. Peygamberdir. Her tarikatın kendine özgü kurallar ve usuller içeren zikir veya ayin şekli bulunmaktadır.

Rasül-i Ekrem dört halifesine değişik usullerle zikir telkin etmiş, daha sonraki tarikatlarda bu usullere göre zikirlerine yön ve şekil vermiştir. Gizli zikir Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında mağara arkadaşı Hz. Ebubekir'e telkin ettiği zikirdir. Hz. Peygamberin Hz. Ömer'in Müslüman olması sırasında telkin ettiği sesli zikir ise cehri zikir olarak bilinmektedir. Hz. Osman'a kalbi zikir harfsiz ve sessiz olarak telkin edilmiştir. Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye telkin ettiği sesli zikir Lailahe İllallah zikri sesli zikir yapan tarikatlarca en üstün ve efdal zikir olarak kabul edilmektedir. (Kara, 2019:153)

Tarikatlarda zikir ferdi ve toplu olarak yapılmaktadır. Toplu zikir her tekke de bir gün, genelde aynı gün ve belirli saatte icra edilmektedir. Ayrıca mübarek günlerde (kandil vb.) özel zikir, bayramlar da ise özel tören yapılır. Toplu zikir her tarikatın kendine özgü bir duası olan evradın topluca okunmasıyla başlar. Evradı oturularak ya da ayakta yapılan zikir (ayin) takip eder. Zikir sonrası yapılan dua ile ayin sona erer. Zikir genellikle musiki kurallarına göre yapılır ve zaman zaman da ilahiler zikire eşlik eder. Zikir sırasında gerek şeyh ve gerek tüm tekke mensupları ve görevliler mevkilerine göre duracağı ve gidebileceği yer bellidir. Zikir sırasında muhibbanların derecelerine göre özel ve çeşitli kıyafetler ve aksesuarlar kullanılır.

Toplu zikirler tarikatlara özgü kurallar ve usuller ile farklılık arz etmekte ve farklı adlar almaktadır. Somut olmayan tasavvuf mirasından öne çıkan sema Mevlevilik zikri olarak bilinmektedir. Ayakta, dönerek ve musiki eşliğinde icra edilen sema günümüzde en meşhur tarikat ayinleri arasında bulunmaktadır. Sema törenleri 2008 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesine girmiştir. (İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, 2017) Her yıl Mevlana'nın ölüm yıldönümü olan 17 Aralık tarihinde "Şeb-i Arus"ta dünyanın her yerinden katılım sağlanan kapsamlı Mevlevi Sema törenleri düzenlenmektedir. Hatm-ı Hacı Nakşibendi dervişlerince şeyhin huzurunda ve oturarak sessiz bir şekilde icra edilen zikirdir. Halka halinde oturarak ve ayakta dönerek yapılan Darb-ı Esmâ ise Halveti zikrine verilen ad olmuştur. Rıfâ-i ve Sadi tekkelerinde yapılan ayakta ve sesli olarak icra edilen Zikr-i Kıyam ve Kadiriler tarafından ayakta, oturarak ve dönerek yapılan Devran zikri ve zikirler arasında en bilinen usullerdir. Aynı zamanda Alevi- Bektaşî zikri olan semah belli bir musiki eşliğinde cem ritüellerinde yapılan ayinin bir parçasıdır.

Semah Alevi Bektaşı Ritüeli adı altında 2010 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019) 2010 yılında Semah ritüelinin icracılarından semah geleneğinin yaşatılmasına önemli katkıları olan Veli Aykut da Kültür Turizm Bakanlığı tarafından Yaşayan İnsan Hazinesi ilan edilmiştir.

Tarikat giyim kuşamı ve tekkelerde kullanılan eşyalar da somut olmayan tasavvuf mirasının önemli bir unsurudur. Yüzyıllar boyunca tekkelerde kullanılan bu eşyalar kendilerine özgü tasarım ve anlam dünyalarıyla eşya olmalarının ötesinde bir anlam taşımakta ve belli uygulamalar ve gelenekler doğrultusunda kullanılmaktadır. Eşyaların kullanım alanı ibadetten, günlük işlere, özel günlerden törenlere kadar geniş bir yelpaze varlık göstermektedir. Tarikatlara özgü motif ve şekillerle süslenen bu eşyalar arasında kutsiyet atfedilen belli başlı eşyalar dikkat çekmektedir. Genellikle tekke içerisinde özel dolaplarda saklanan ve yerlerinden alınıp kullanılmalarının bile usul ve töreni bulunan bu eşyalar arasında taç, hırka, kemer gibi çeşitli tarikat giyim eşyaları yanında post, teber, zikir eşyaları, icazetnameler gibi farklı kullanım alanlarına sahip eşyalar da bulunmaktadır.

Tarikat giysileri giyim eşyaları olmalarının ötesinde sembolik bir anlam taşımakta; Osmanlı toplumu ve tekke hayatında kutsal kabul edilmektedir. Her tarikatın kendine özgü kıyafeti bulunmakta renk, giyim şekli ve tarzı ile farklılıklar oluşturmaktadır. Tarikat giyimleri geleneklere ve belli törenlere göre giyilmektedir. (Atasoy, 2016: 209-220) Tekke mensuplarında baş kisvesi çok önemlidir. Nitekim her tarikatın kendine özgü değişik şekillerde renkli ve işlemeli başlıkları vardır. Tasavvuf tarihinde başlıklar kişilerin bağlı bulundukları tarikat ve mevkilerini belirleyen nitelik taşımaktadır. Taçlar şeyhlerin başına taktıkları özel kumaştan yapılmış destarlı başlıktır. Genellikle tacın üst kısmında tarikatın sembolü bulunur. Kutsiyet ifadesi olarak Tac-ı şerif olarak adlandırılmıştır. Tacın kutsallığı Hz. peygambere bağlanmakta, Miraç hadisesinde Cenabı Hakk tarafından Hz. Muhammed'e Cebrail ile gönderilen çeyizde nurdan taç ve hırkanın bulunduğu inancı yatmaktadır.

“Peygamberlere Tac-ı Nübüvet verildiği (Peygamberlik tacı) Hz. Muhammed Mustafa'ya Miraç gecesinde bizzat Cenab-bari yani Cenabı Allah'ın (büyük yaratıcının) eliyle Tac-ı Enbiya, yani peygamberlik verilip bunun peygambere baş tacı olduğunu belirtmektedir.” (Atasoy, 2016)

Tasavvuf düşüncesinde Tac-ı Enbiya Hz. Peygamber tarafından kendisinden sonra tüm tarikatların silsilesinin kendisine bağlandığı Hz. Ali'ye verilmiştir. Her bir tarikatta taç üzerinde yer alan ve her biri ayrı anlam taşıyan motifler tarikat mensuplarınca kutsal sayılmaktadır. Tarikatlarda bu motiflerin ibrişim ipliği ile özel dualar

eşliğinde bu işi yapmaya yetkili kişiler tarafından işlendiği bilinmektedir. Osmanlı mezar kültüründe her tarikatın tacı şeyhlerin mezar taşlarında aynen görülmektedir. Tacın dışında tarikatlarda çok çeşitli başlık kullanımları dikkat çekicidir.

Tasavvuf olgusunun ilk ortaya çıkışından itibaren hırka sufiliğin alameti sayılmıştır. Bir kısım kaynaklarda sufilerin adlarını Arapça saf yün anlamına gelen ve sof olarak adlandırılan ve ilk dönem sufileri tarafından kullanıldığına inanılan basit bir yün hırkadan aldığı belirtilmektedir. Sufiler taç gibi hırkaya da özel bir önem atfetmektedir. Sufiler tarikatlarda giyim kuşamın önemi ve anlamını, Hz. Muhammed'e bağlanmakta hırkanın da taç gibi Cenab-ı Hakk'ın Hz Muhammed'i miraca davet ettiğinde Hz. Cebrail ile gönderdiği taç, cennet elbisesi olarak adlandırılan hülle (hırka), kemer, asa, nalın, Burak, (Hz Muhammed'in Miraç'ta bindiği binek) ve refrefden (minder) oluşan çeyizin arasında bulunduğuna inanmaktadır.

Agâh Efendi'nin 1900-1904-5 yıllarında kaleme aldığı Tarikat adabı ve eşgali ile eşyasını anlattığı "Mecmuatü'z Zeraif Sandukatü'l Maarif" adını verdiği eseri tarikat kıyafetleri ve sembolleri konusunda önemli bir kaynaktır. Ağah Efendi'yi göre tarikat ehline hulle, yani hırka, yani aba giymek ilahi emirdir, farzdır. Ayrıca Hz. Peygamber giydiği için de sünnettir. (Agâh Efendi, 2014)

Genel olarak bu iki giyim eşyası tasavvufu ve mensubiyeti temsil eder. Bunlar genellikle zikir törenlerinde giyilen değişik renk ve çeşitte dini nitelikli özel kıyafetleridir. Törensel olanları da vardır. Taç ve hırka dışında Genellikle şeyhlerin bellerine taktıkları kumaştan yapılma üzeri sırma ve gümüş ile işlenmiş kemerler de kutsiyet atfedilen eşyalar arasında bulunmaktadır.

Tarikat giyim eşya kültürü kutsiyet atfedilen giyim eşyaları dışında da zengin bir çeşitlilikte kendini göstermektedir. Örnek olması bakımından tarikat giyiminde yaygın bir şekilde kullanılan haydarilerle ilgili Nurhan Atasoy Agâh Efendi'nin verdiği bilgiler ışığında şu değerlendirmeyi yapmaktadır. Haydariyeler şeyhlerin ve dervişlerin giydiği kolsuz, düğmesiz, boyu göbeğe kadar olan kaba kumaştan yapılma hırkalardır.

"Haydarinin ortaya çıkışı mucidinin Dimyat'ta yatan Kalenderi Şeyhi Cealettin Savedi'nin halifelerinden Şeyh Haydar'dır. Şeyh Haydar nefsi ile mücadele etmek için kıldan bir cuvalın dip tarafını keserek yaka ve iki tarafını keserek kendine iç gömlek yapmış; onun halifeleri de onu izleyerek nefsi yenme savaşına dayanamayıp daha kibarane ve nazikâne olarak, çuka, keten ve pamuktan kendilerine dış esvab ittihaz ettiler. Giydikleri bu gömlek Haydari adını aldı." (Atasoy, 2016: 310)

Tennureler ise sıklıkla Mevleviler tarafından kullanılan etek kısmı bol, beli dar, yakasız kolsuz, önü bele kadar açık, üst tarafı dar olan hizmet için giyilen kıyafetlerdir. Diğer tarikatların da tarikat mensuplarınca kullanılan her birinin farklı biçim ve renklerde farklı adlar altında gerek günlük olarak gerekse özel günler ve törenlerde kullandıkları çok çeşitli kıyafetleri bulunmaktadır.

Sonuç olarak tarikatlar giyim eşyaları nitelik ve mana bakımından büyük bir çeşitlilik göstermekte, üretilmelerinden kullanımlarına kadar başlı başına zengin bir kültürü bünyesinde barındırmaktadır.

Giyim eşyalarının yanında farklı alanlarda kullanılan çeşitli tarikat eşyaları da tasavvuf kültüründe özel bir öneme sahiptir. Bunlardan özel bir baston olan asalar farklı malzeme ve çeşitte yapılmakta ve sembol olarak büyük önem taşımaktadır. Tekkelerde Hz Peygamberin saç ve sakalından oluşan teller (Sakalı Şerif) özel kutular ve bohçalar içerisinde saklanmakta, özel gün ve gecelerde ortaya çıkarılarak muhibbanların hep birlikte okuduğu tekbir ve salat-ı ümmiye eşliğinde açılmakta, cemaatin önünden geçerken salavat getirilerek ya da öpülerek tanzim edilmesiyle ziyaret edilmektedir.

Tekkelerde mihrabın iki yanında özel kıyafetler içerisinde saklanan, zikir esnasında açık tutulan sancaklar, seyahate çıkan ve genellikle de nefsin terbiye gayesi ile dilenen dervişlerin boyunlarına astıkları hindistan cevizi veya sert bir ağaçtan yapılan dilenme taşı olarak bilinen keşküller, nefisle mücadele sembolize eden değişik boyutta teberler, baltalar ve benzeri savaş aletleri, Bektaşî dervişlerin boynuzdan yaptıkları ve bellerine bağladıkları bir boru olan nefir, Nisan ayında yağın yağmur suyunun toplandığı ve şifa verdiğine inanılan nisan taşı, içerisinde kor ateş üzerinde çeşitli aromatik koku otları yakılan ve zikir esnasında kullanılan buhurdanlıklar, çilehanede uykuya dalmak istemeyen şeyh ve dervişlerin kullandıkları bir ucu yay şeklinde ağaçtan yapılmış çubuk olan mütteka, teslim taşları, zikir çekmek için kullanılan tesbihler gibi pek çok tarikat eşyası tarikat kültürünün özgünlüğünü ve zenginliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Tekke eşyaları arasında günlük hayatta kullanılan mutfak eşyaları, hat levhaları, işlemeli tasvirler, tablolar vb sanat eserleri, bendir, kudüm, nakkare, neybe, ney, girift, halile, zil gibi en çok bilinen musiki aletleri, şeyhlerin resmi diplomaları kabul edilen, daima yanlarında taşıdıkları icazetler, padişah tarafından verilen resmi evrak kabul edilen beratlar, yine padişah tarafından değişik nedenlerle verilmiş tuğralı resmi devlet evrakları olan fermanlar gibi birçok alanda zengin bir koleksiyon bulunmaktadır.

Gerek kullanım alanları gerekse taşıdığı anlamlarla tekkelerde kullanılagelen tarikatlara ait uygulamalar ve eşyalar, İslamiyet'in bir anlamda değerler manzumesi olarak ifade edilen tasavvuf düşüncesi ve insanı merkeze alan hümanistik bakış açısı ile birçok farklı düşünce, yorum, kimliğin kendisinde yer bulmasını sağlayan dikkat çekici unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3.1.4. Sosyal ve Kültürel Bağlamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası

Tekkeler dini, ahlâki ve sosyal alandaki hizmetleriyle öne çıkan yapılar olmuştur. Asırlar boyunca tarikatlar manevi ve ruhani ilimler yanında, toplumsal dayanışmada, sanatta, edebiyatta, musikide, ticarete, siyasette, şehrin folklorunda kısaca toplumun birçok ihtiyacına cevap ve yön veren etkili bir kurum olagelmıştır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası sosyal ve kültürel bağlamda da son derece zengin bir mirası bünyesinde barındırmaktadır. İstanbul 8000 yılı aşan uzun tarihi boyunca birçok farklı medeniyetin ve kültürün kendisinde neşet ettiği bir şehir olagelmıştır. Rota tanımlamalarında sosyal ve kültürel bağlam birden çok grup arasında gerçekleştirilen etkileşimler, bağlantılar, kimlik, hafıza, deneyimler vb gibi değerleri içermektedir. Örneğin duygusal değerler, manevi uygulamalar, kültürel etkinlikler, anlatımlar, bilgiler, beceriler gibi bileşenlerden oluşan, kuşaktan kuşağa aktarılan, grupların ve toplulukların çevreleri, doğa ve tarihleriyle etkileşimine bağlı olarak sürekli değişim gösteren, kimliği güçlendiren ve devamlılık duygusu veren somut olmayan kültür mirası da sosyo-kültürel bağlamın bir parçası kabul edilmektedir. Konunun kapsamlı olması nedeniyle sosyal ve kültürel bağlamda konu tasavvuf mirasında öne çıkan ve İstanbul kültür hayatında etki uyandıran tasavvuf musikisi ve edebiyatı üzerinden özetlenmiştir.

Somit olmayan tasavvuf mirasının öne çıkan unsurlardan biri de tasavvuf musikisi olmuştur. Tasavvuf musikisinin bağımsız bir müzik tarzı olarak ele alınması Osmanlı ilim kültür havzası ile birlikte olmuştur. Gelişimini daha çok Osmanlı çevresinde tamamlayan tasavvuf musikisi yahut daha dar bir isimlendirme ile adlandırabileceğimiz Türk dini musikisi cami ve tekke musikisi olarak iki kısma ayrılmaktadır. Tekke musikisi her ne kadar modern araştırmacılar tarafından tasavvuf musikisi olarak adlandırılrsa da bu müzik türü cehri zikir icra eden tarikatlar vasıtası ile ortaya çıkmıştır. Tarihi süreç içerisinde cehri zikir icra eden tarikatların zikir ibadeti esnasında ritme dayalı olarak bazen bir ve birden çok enstrümanın eşliğinde icra ettikleri müzikler Tekke musikisinde öne çıkan Mevlevi ayini, mersiye, nefes gibi birçok formunun gelişmesine olanak sağlamıştır. Modern müzik araştırmacıları tarafından tekke ve cami musiki formları ayrı formlar olarak nitelendirilse de çoğu zaman birlikte icra edilmektedirler. Örneğin cami musikisi altında bulunan miraciye naat kaside vb müzik formları İslam kültüründe hem cami hem de tekkelerde ortak olarak okutulmaktadır.

“Meselâ tekkelerde zikir esnasında zâkirler tarafından okunan zikir ilâhisi veya usul ilâhileriyle zikir dışında topluca okunan cumhur ilâhilerinin yanı sıra camide teravih namazı sırasında okunan ramazan ilâhileri, muharrem ayında hem tekkelerde hem camilerde okunan mersiyele bu ortak icralardan bazılarıdır.” (Özcan, 2011: 384)

Tıpkı tarikatların kendilerine özgü zikir ve terbiye metotları olduğu gibi musiki formları da farklı zikir şekilleri ile farklılık göstermektedir. Belirli gün ve gecelerde yapılan bu zikirlerde asıl amaç Allah’ı zikretmektir. Kuran-ı Kerim’de birçok yerde vurgulanan Allah’ı çokça zikredin ifadesi sufilerin ve tarikatların zikir ibadetinin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Dini musiki bu zikir toplantılarında gelişme imkanı bulmuştur. Zikir meclislerinde bazen beraber bazen de tek icra edilmektedir. Bu zikirler esnasında tutulan ritim ve icra edilen musiki ile zikir çekenlerin hislerinin daha latifleşmesi ve bir takım manevi hislere daha erken kalplerinin açılması hedeflenir.

“Meselâ Celvetî âyininde coşkunluktan çok huşûa davet eden tavır bir Halvetî ve Kâdirî âyininde görülmez. Aynı şekilde Rifâî âyinindeki hareketlilik ve coşkunluğa Nakşibendî âyininde rastlanmaz.” (Can, 1976: 316)

Tarikat ayinleri şeyh, meydancı, zakirbaşı tarafından idare edilmektedir ve uygun süre içerisinde devam eder. Zikirler katılanlarında iştirak ettiği belirli bir besteye sahip olan evrad-ı şerifler ile başlamaktadır. Her tarikat kendine özgü evrada sahiptir. Ardından zikrin başlangıcına geçilmektedir. Zakirler zikir başlarında zikrin ritmine uygun olarak bir ilahi ile başlarlar. Zakirlerin okudukları bu ilahiler dervişlerin zikir esnasında daha daha coşkulu bir şekilde zikri idame etmelerini sağlamaktadır. Zikrin coşkusu okunan ilahi ve musiki ile artmakta aynı zamanda dervişlerin kalplerinde ve hislerinde hâsıl olan duyguların daha coşkulu olarak zuhur etmesini sağlar. Zikir esnasında musiki eserlerini zakirbaşı idare eder bu bakımdan zakirbaşı zikrin musiki ritmini sağlamak amacıyla çok önemli bir noktada durmaktadır. Zakirbaşı olabilmek için birçok ilahiyi ezbere bilmek, hem teoriyi hem de pratiği kuşatan derin bir musiki kültürüne, pürüzsüz bir sese, bunların yanında iyi bir idare kabiliyetine sahip olmak gerekir. Zikirde icra edilen musikileri hangi tür zikir ve içeriğe uygunsa zakirbaşları tarafından seçilmektedir. Örneğin muharrem ve safer aylarında okunan ilahiler Hz. Hüseyin’in şehadetini konu alan ilahilerden seçilmektedir. Rebiülevvel ve ahir aylarında Hz. Peygamberi öven ve onun mübarek özelliklerini vasf eden ilahiler seçilmektedir. Zikir sırasında okunacak eserlerin makamlarının seçimi de önem taşımaktadır.

Âyinin akışı içerisinde ritim gittikçe hızlanıp sesler tizleşeceğinden bu özelliklere uygun makamların seçilmesi gerekmektedir. Bir tarikat zikri esnasında okunan eserler sadece o tarikata mahsus olmayıp başka bir tarikat zikrinde de okunabilir. Meselâ Celveti ilâhisi diye bilinen bir eser Halveti zikrinde de icra edilebilir. Ayrıca tarikatlar arasında sıkı tarihi ve münasebetler vardır. Başka tarikat tekkelerini ziyaret eden şeyhlerin zaman zaman birbirlerinin âyinlerini idare ettikleri kayıtlarda bilinmektedir.

Tekkelerde yapılan zikirlerde ritme yardımcı olan mazhar, halîle, kudüm, bendir, gibi vurmali müzik aletleri, sazlarla ney eşlik eder. Ancak muharrem ayındaki zikirlerde Hz Hüseyin'in şehadetinden dolayı saza yer verilmez. Mevlevî âyinlerinde önem verilen ney, kudüm ve rebabın yanı sıra son dönemlerde Türk mûsikisi sazlarının hemen hepsi kullanılmıştır. Bektaşî âyinlerinde ise daha çok bağlama ailesi çalınır. Mûsikinin bir heyet tarafından icra edilmesi durumunda bağlamaya kabak kemâne, ud, cümbüş gibi sazlar da eşlik edebilir.

“İslâm dünyasının önemli bir kültür ve sanat merkezi olan İstanbul dinî mûsikinin de merkezi olmuş, tekke mûsikisinin en güzel örnekleri İstanbul tekkelerinde yetişen veya buralardan feyiz alan bestekar ve icracılar tarafından ortaya konulmuştur”. (Bilgin, 1995:61-82)

Tasavvuf edebiyatı tasavvuf ehlinin ortaya koymuş oldukları edebi eserleri ihtiva eden edebiyat türüne karşılık gelmektedir. Tasavvuf edebiyatının çeşitli edebiyat başlıkları altında üretildiği görülmektedir. Örneğin birbirinden tamamen farklı olan Divan şiirinde ve halk edebiyatında tasavvuf edebiyatına rastlamaktadır. Modern araştırmacılar halk edebiyatının tasavvufi halk edebiyatının başlangıcı olarak 12. Yüzyılda Ahmed Yesevi'yi referans göstermektedir. Bu edebiyatın Anadolu'daki en büyük temsilcisi Yunus Emre kabul edilmektedir. Tasavvuf edebiyatındaki amaç Allah'a ulaşmanın yolları, peygamber ve tasavvuf ahlâkı ve nefis terbiyesidir.

Türklerin İslamiyet'i kabûlünden sonra tasavvuf geleneği Türkler arasında hızla yayılmıştır. Bu açıdan Türk-İslam toplumlarında tarihi süreç içerisinde birçok tasavvufî edebiyat eserleri kaleme alınmıştır. Ayrıca tasavvuf edebiyatı Türk edebiyatında divan ve halk edebiyatıyla birlikte üç ana koldan birisini oluşturmaktadır.

“Tekke edebiyatına teşekkülünden günümüze kadar tasavvufun yanında dinî bilgiler de içerdiğinden “dinî-tasavvufî edebiyat”, tasavvuf ana konuyu oluşturduğundan “tasavvuf edebiyatı”, eserler tekke çevresinde yazıldığından “tekke edebiyatı”, halk diline yakın bir üslûp kullanıldığından “tasavvufî halk edebiyatı”, mutasavvıf Türk şairleri tarafından meydana getirildiğinden son yıllarda “Türk tasavvuf edebiyatı” gibi adlar verilmiştir.” (Altun, 2002:99)

Dolayısıyla tekke edebiyatının içeriği çok geniş bir alana taalluk etmektedir. Başlangıcı olarak İslamiyet'in doğuşunu ile tasavvuf edebiyatının başladığını söyleyebiliriz. Nitekim Peygamber henüz hayatta iken onu öven şiirler yazıldığını bilinmektedir. Mecazi aşk ile hakiki aşk arasında kuvvetli bağlar kuran, ortak mazmunların bulunduğu bir şiir çizgisinde gelişimini sürdüren tasavvuf edebiyatı Anadolu'da Nesîmî, Kadî Burhâneddin, Şeyhî gibi şairler vasıtasıyla divan şiirinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Tasavvuf edebiyatının içeriği daha çok vahdet-i vücud nazariyesi etrafında şekillenen ilahi aşktır. Yaratılış, Hakk'ın tevhidi, varlığı, birliği, esma ve sıfatları, tarikatlerin ilkeleri, tasavvuf büyükleri, zikir, aşk, tevbe, fanilik bu edebiyatın konusunu oluşturmaktadır. Bu edebiyatta amaç sufinin içerisinde bulunduğu manevi hali tarif etmesi ve kendi seyri suluk makamı boyunca yaşadığı tecrübeleri aktarmasıdır.

Tekke edebiyatının temel konusu olan ilâhî aşkı beşerî aşktan ayırt edebilmek için birçok terime, mecaz ve alegoriye yer verilmiştir. Anlaşılması güç tasavvufî düşünceyi, aşk, heyecan ve tecelliye birtakım terim ve mecazlara başvurmadan ifade etmek mümkün değildir. Örneğin tasavvuf terminolojisinde şarap ilahi aşka karşılık gelmektedir. Meyhane ile tekke ve dergâh kastedilir. Kullanılan dil subjektif bir dini tecrübeyi alegorize ettiği için günlük dildeki karşılığı anlamsız görülen şathiyeler şiirler de ortaya çıkmaktadır.

Tekke edebiyatını daha çok Anadolu coğrafyasında olmak üzere 13.yüzyıldan itibaren çeşitli tarikatlara, mensup sûfî ve şairlerin manzum, mensur veya manzum-mensur karışık, ana temasını tasavvuftan alan eserleri oluşturmuştur.

"Bu süreçte Yûnus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Akşemseddin, Kemal Ümmî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Elmalılı Ümmî Sinan, Bursalı İsmâil Hakkı, Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Kuddûsî gibi Sünnî şairler bu edebiyatın ana kolumu meydana getirir. Alevî-Bektaşî çizgisini temsil eden tekke şairlerinin önde gelenleri arasında Kaygusuz Abdal, Hatât (Şah İsmâil), Muhyiddin Abdal, Yemînî, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Âşık Viranî, Ali Tûrâbî Dede, Edib Harâbî gibi isimler bulunmaktadır". (Bilgin, 2011:381-384)

Alevî-Bektaşî zümrenin eserlerinde Hz. Ali, Ehl-i beyt ve on iki imam sevgisi ön plana çıkmaktadır. Bunlarda ilâhî aşk, Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, Âl-i abâ, harflerin sırları, Hz. Hüseyin'in şehadetine ağıtlar gibi konular işlenir. İlk temsilcisi Hacı Bayrâm-ı Velî kabul edilen Melâmî-Hamzavî zümreye mensup şairlerin başlıca temsilcileri Kaygusuz Vizeli Alâeddin, Hamza Bâlî, İdrîs-i Muhtefî gibi şairlerdir.

Bunlar eserlerinde vahdet-i vücûdu esas almışlar, aşk ve cezbe büyük önem vermişlerdir. Başlıca tekke edebiyatı eserlerinin formları şu şekildedir: Hikmet, İlâhi, Methiye, Nutuk, Devriyye, Mersiye ve Şathiyyât. (Dizdaroğlu, 1969: 61-85) İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası teması gereği Tasavvuf düşüncesinin, büyük ölçüde bir yaşam biçimi şeklinde zuhur etmesi sebebiyle oldukça zengin, karmaşık, renkli, çok boyutlu ve derin anlamlar içeren bir mirasa sahiptir. Tekke musikisi ve edebiyatı da sosyal ve kültürel bağlamda somut olmayan tasavvuf kültür mirasının iki ana unsuru olarak kendine yer bulmaktadır.

2.3.1.5. Çağdaş Bağlamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası

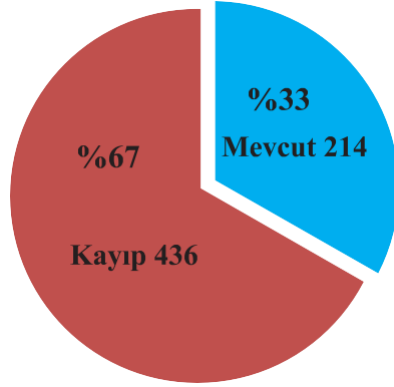
İstanbul'un tasavvuf mirasının güncel durumu da çağdaş bağlamda önemli bir göstergedir. Bilindiği gibi İstanbul günümüzde de dünya üzerinde tasavvuf düşüncesinin ana merkezlerinden biri olmaya devam etmektedir. İstanbul tekkeleri birçok tarikat mensubu için ibadet ve inançlarının bir parçası, Orta Asya hacılarının yol güzergâhındaki ana durağı, birçok yerli ve yabancı ziyaretçinin sıklıkla ziyaret ettikleri ve tasavvuf düşüncesini tanıdıkları mekânlar olmayı sürdürmektedir. Kaynaklarda tekke ve zaviyelerin resmi kapatılma tarihi olan 1925 yılına kadar çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmekle birlikte 450 ve 650 adet arası tekke yapısı bulunduğu söz edilmektedir. 2018 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nce gerçekleştirilen "İstanbul Tekkeleri Envanter Çalışması" projesi kapsamında 14 ilçede 650 tekke yapısının vaktiyle var olduğu tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır.

Harita 4: İstanbul Mevcut Tekkelerin Konumları

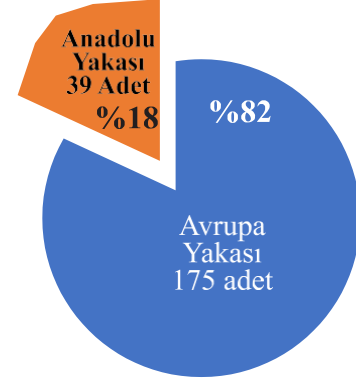

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Grafik 2: Tekkelerin Gümüzdeki Durumu Grafik 3: Mevcut Tekkelerde Avrupa ve Asya Yakası Dağılımı (2018)

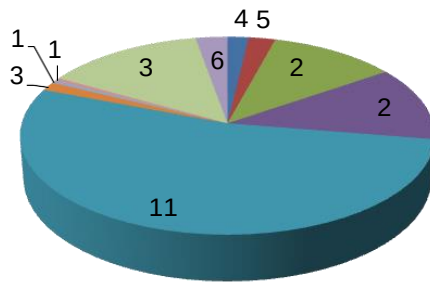
Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

İstanbul'da mevcut 214 adet ve kayıp 436 adet olmak üzere toplam 650 adet tekke varlığı tespit edilmiştir. Mevcut bulunan 214 adet tekkeni %18'ini oluşturan 39 âdedi Anadolu Yakası'nda %82'sini oluşturan 175 âdedi Avrupa Yakası'nda yer almaktadır.

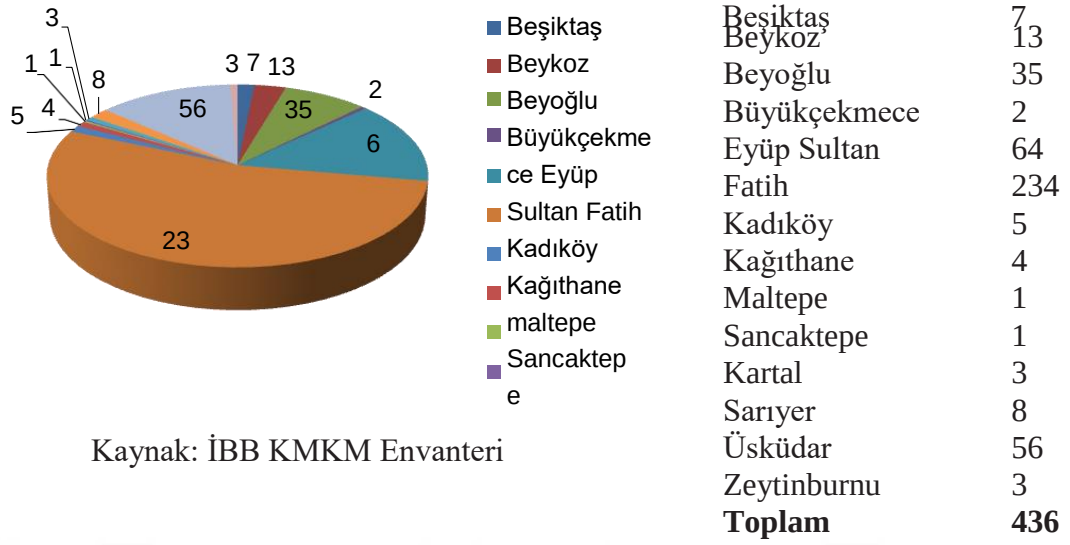
Grafik 4: İlçelere Göre Mevcut Tekkelerin Dağılımı

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

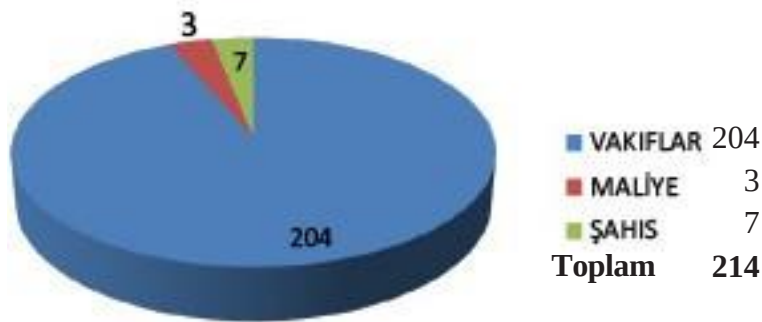
Beşiktaş	4
Beykoz	5
Beyoğlu	24
Eyüp	26
Sultan	114
Fatih	3
Kadıköy	1
Kartal	1
Sarıyer	30
Üsküdar	6
Zeytinburnu	214
Toplam	214

Grafik 5: İlçelere Göre Kayıp Tekkelerin Dağılımı (2018)

Avrupa Yakası'nda; Fatih İlçesi'nde, toplamda 348 tekkeden 114 tanesi mevcut, 234 tanesi kayıp; Eyüpsultan İlçesi'nde 90 tekkeden 26 tanesi mevcut, 64 tanesi kayıp; Beyoğlu İlçesi'nde, 59 tekkeden 24 tanesi mevcut, 35 tanesi kayıp; Beşiktaş İlçesi'nde 11 tekkeden 4 tanesi mevcut, 7 tanesi kayıp, Sarıyer İlçesi'nde, 9 tekkeden 1 tanesi mevcut, 8 tanesi kayıp, Zeytinburnu İlçesi'nde, 9 tekkeden 6 tanesi mevcut, 3 tanesi kayıp durumdadır. Anadolu Yakasında; Üsküdar İlçesi'nde, toplamda 77 adet tekkeden 30 tanesi mevcut, 47 tanesi kayıp; Beykoz İlçesi'nde 18 tekkeden 5 tanesi mevcut, 13 tanesi kayıp; Kadıköy İlçesi'nde 8 tekkeden 3 tanesi mevcut, 5 tanesi kayıp; Kartal İlçesi'nde 4 tekkeden 1 tanesi mevcut, 3 tanesi kayıp, Maltepe ve Sancaktepe İlçelerinde ise 1'er adet olan tekke sayısı günümüze ulaşamamıştır. (İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü, 2018).

Grafik 6: Günümüze Ulaşan Tekkelerin Mülkiyet Bilgisi (2018)

İstanbul tasavvuf mirasının somut kültür varlıklarını oluşturan tekkelerin mülkiyetlerinin 204 adedi Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3 adet tekke yine bir kamu kurumu olan Maliye Hazinesi mülkiyetinde olup, 214 tekkeden 207 âdedi kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. 214 tekkeden sadece 7 âdedi şahıslara ait vakıflara ait durumdadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası çağdaş bağlamda İstanbul’da hala canlılığını sürdüren bir mirastır. Yahya Efendi Türbesi, Merkez Efendi Türbesi, Şeyh Vefa Türbesi gibi rota durakları yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından en fazla ziyaretçisi bulunan tekke türbeleri arasında yer almaktadır. Söz konusu türbeler dışında sınırlı sayıda da olsa İsmail Rumi Tekkesi, Galata Mevlevihanesi, Nureddin Cerrahi Tekkesi gibi bazı tekkelerde tasavvuf ayinleri devam ettirilmekte ve tasavvuf kültürü çeşitli yönleri ile yaşatılmaya çalışılmaktadır.

232. II. AŞAMA: ROTAYI DEĞERLENDİRMEK: ROTA GZFT ANALİZİ

Kültür Rotası planlamasında rotanın tanımlanmasından, sonraki aşama rotanın güçlü, zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin değerlendirilmesidir. “Kültür Rotasını Değerlendirmek” başlığı altında yapılan GZTF analizi ile kültür rota planlamasının son aşamasını oluşturacak ve rotanın gerçekleşmesine yönelik faaliyetlerin yer aldığı “Kültür Rotasının Geleceğine Karar Vermek” başlığı altında yapılacak çalışmalara altlık sağlanabilecektir. Bu bölümde İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası’nın güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları kültür rotalarının tanımlamasında kullanılan ve rotanın kültürel birikim bileşenlerini oluşturan ve İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası tanımlamasında ağırlık kazanan bağlamlar üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamlar başta doğal bağlam, fiziksel bağlam, anlamsal ve manevi bağlam, sosyal ve kültürel bağlam, çağdaş bağlam olarak sıralanmaktadır.

2.3.2.1. Güçlü Yönler

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotasının doğal bağlamına ilişkin güçlü yönlerindeki temel unsur rota alanının yer aldığı İstanbul’un sahip olduğu stratejik konumu ve coğrafyasıdır. İstanbul coğrafi olarak Balkanlar, Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz arasında stratejik bir bölgede yer almaktadır. Marmara Denizi ve Karadeniz’i birbirine bağlayan İstanbul Boğazı’nın iki yakasında, Asya ve Avrupa Kıtaları üzerinde yayılan dünya üzerindeki tek şehirdir. 8000 yıllık kesintisiz yaşamın devam ettiği nadir şehirlerden biri konumunda olan İstanbul, dünyanın yaşayan en eski metropollerinden biridir.

Lokasyonu, jeolojisi ve iklimi gibi yaşamayı kolaylaştıran bileşenleri ile İstanbul uygarlık tarihi boyunca önemini koruyan bir şehir olagelmıştır. Dünyanın önemli imparatorluklarından Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış, 2000 yılı aşkın bir süredir de siyaset tarihinden dinler tarihine, sanat tarihinden kent tarihine dünya üzerinde birçok önemli olayla ilişkilendirilen bir şehir olmuştur.

İstanbul'un insan yaşamını kolaylaştırıcı doğal bileşenleri, İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın sahip olduğu fiziksel ve kültürel bileşenleriyle birlikte ortaya zengin bir miras çıkarmıştır. Örneğin doğal bağlamla değerlendirebileceğimiz su bu etkileşime güzel bir örnektir. Kuruluşundan itibaren su İstanbul'un tarihsel ve kültürel birikiminde önemli bir özne ve nesne konumundadır. İstanbul son derece iyi bir su örgütlenmesine sahip şehir olarak ortaya sarnıç, kemer, sebil, çeşme, su kemeri, hamam gibi çok sayıda ve çeşitlilikte zengin bir yapı topluluğu çıkarmıştır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası üzerinde yer alan çok sayıdaki su mimarisi fiziki anlamda rotayı şekillendiren önemli unsurlardan biridir.

İstanbul'da su doğal bağlamını aşarak başlı başına bir mitos ve kült haline gelmiştir. Rotamız duraklarında yer alan ve şifalı su kabul edilen Merkez Efendi Tekkesi su sarnıcı, Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi su kuyusu, çeşmeler, hamamlar, sebiller vb birçok yapı fiziki bağlamı da aşarak, tasavvufi anlamda yaratılış, şifa ve ruhani bir temizlenmeyi de sembolize eden anlam ve manevi bağlamda rotanın kültür bileşenleri haline gelmiştir. Özellikle İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası üzerinde Zeytinburnu Bölgesi'nde yer alan diğer inanç mensuplarına ait şifalı sular, ayazmalar, kuyular vb yapılar doğal bağlamın fiziksel ve manevi bağlama yansıyan ve rotamızın güçlü yönlerinden birini oluşturan güzel bir örnektir. Su örneğinde olduğu gibi doğal taşlardan ve Sümbül Efendi Tekkesi'nde yer alan Zincirli Servi gibi çeşitli ağaç ve bitkilere kadar birçok doğal bileşen rotamızın kültür birikim bileşenlerini oluşturan ve rotanın güçlü yönlerini vurgulayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nı fiziksel bağlamla ilişkili güçlü kılan en temel unsur tasavvuf mirasının çok sayıda ve en seçkin mimari yapılarını bünyesinde barındırmasıdır. İstanbul dünya üzerinde en fazla tekke mimarisinin bünyesinde barındıran sayılı şehirlerden biridir. İstanbul'un fethinden itibaren bir yönetim merkezi olması nedeniyle de birçok tarikat ikinci merkezlerini (asitanelerini) İstanbul'da kurmuş ve burada temsil edilme imkânı bulmuştur. Rota üzerinde yer alan tekkeler ağırlıklı olarak asitane işlevi gören tekkelerden oluşmaktadır. Asitaneler genellikle bir tarikat yapısının tüm unsurlarını içeren geniş kapsamlı yapılar olması dolayısıyla tarikat yapılarını tüm yönleri ile tanıma imkânı sunan özellikli yapılar kabul edilmektedir.

Rotanın fiziksel bağlama ilişkin öne çıkan diğer bir güçlü yönü de üzerinde tasavvuf mirası dışında çok sayıda farklı mimari yapıları içermesi, adeta açık hava müzesi özelliği göstermesidir. İstanbul kuruluşundan itibaren bir yönetim merkezi olması nedeniyle Bizans, Roma ve Osmanlı İmparatorlukları için bir güç gösterisi alanı haline gelmiş, imparatorluklar yönetim mekânlarından ibadet mekânlarına, sivil yapılardan savunma yapılarına kadar geniş bir yelpazede en seçkin, büyük ve zengin eserlerini İstanbul'da sergilemişlerdir. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası çevresinde sıralanan bu eserler rotanın en güçlü yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Ayrıca yerel boyutta ve Zeytinburnu örneğinde olduğu gibi İstanbul Surları, çeşmeler, su kuyuları, anıt mezarlar, eşsiz mimariye sahip camiler, tekkeler, türbeler, eski mezarlıklar, geleneksel yerleşim yerleri, üç dine ait mimari ve kültürel birikimlerin varlığı gibi İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın her bir durağının kendine özgü zengin ve farklı somut kültür mirası fiziksel bağlamda rotayı güçlü kılan diğer bir unsurdur.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın önemli bir kısmı dünyaca tanınan anıtsal eserleri bünyesinde barındıran ve İnsanlığın Ortak Mirası ve Üstün Evrensel Değer kabul edilen UNESCO Dünya Miras Alanı'nda bulunmaktadır. Dünya Miras Alanı içerisinde kalan rota üzerindeki bir kısım tekkeler de insanlığın ortak mirası kabul edilmektedir. İstanbul Tasavvuf Mirası'nın bu yönü rotayı diğer rotalardan ayırıcı kılmakta rotanın küresel boyutta bir rota olarak kurgulanmasında önemli katkı sağlamaktadır.

Anlamsal ve Manevi Bağlamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın güçlü yönü rotanın bir bütün olarak inanç ağırlıklı bir rota olmasıdır. Tasavvuf düşüncesi insanlara bir inanç ve yaşam biçimi sunmaktadır. Rota üzerinden yer alan durakların herbiri (tekkeler) geniş bir kesimin bu inanç değerlerini yansıtan ve kutsal kabul edilen ibadet mekânlarından oluşmaktadır. Rotayı ziyaret kültürel bir tecrübe olmanın ötesinde birçok kişi için derin anlamlar ve duygusal tecrübeler içeren kutsal bir ziyaretir. Aynı zamanda her bir tekkenin kendine has özelliklerinin Yahya Efendi'nin denizcilerin-leventlerin ve boğazın koruyucusu olması, Merkez Efendi'nin şifa ve tabibliği, Seyyid Nizam'ın Ehli Beyt sevgisinin odak noktası gibi birçok özellik rotayı anlamsal ve manevi bağlamda güçlü kılmaktadır. Rota üzerinde ve civarında farklı inançlara ait anlam ve manevi bileşenler ile Alevilik gibi İslam'ın farklı yorumlarına ait değerler zengin bir çeşitlilikte ve renklilikte, evrensel hümanist bir düşünce çerçevesinde rotada kendine yer bulmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın görsel, mimari, estetik ve mistik açılardan eşsiz tarihi bir coğrafi mekândan geçmesi, ilginç ve kozmopolit eserleri bir arada sergileyerek sunma neticesinde ziyaretçilerde

tarihi, dini ve sofistike bir duygusal etki yapması önemli bir güçlü yöndür. Yine anlamsal ve manevi bağlamda birçok rota durağı ve etrafında var olan önemli kişiliklerin örneğin Adnan Menderes, Turgut Özal ve Necmeddin Erbakan gibi siyasi kişiliklerin anıt mezarlarının yanında, Kenan Rıfai, Sadettin Kaynak vb çok sayıda sanat, kültür ve ilim adamlarının kabirlerinin varlığı rotayı güçlü kılan unsurlardan bazılarını oluşturmaktadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın sosyal kültürel bağlamına ilişkin güçlü yönleri sahip olduğu kozmopolit insan yapısı ve barındırdığı çok zengin somut olmayan kültürel mirasıdır. Rota Özbekler Tekkesi, Şahkulu Sultan Tekkesi örneğinde olduğu gibi farklı yorum ve düşünceleri bünyesinde barındırmakta olup farklı milletlerden ve kültür geçmişine sahip insan topluluklarını biraraya getirmekte ve kişileri kendi kimlikleri ile temsil etme imkânı sunmaktadır.

Aynı zamanda İstanbul gibi çok katmanlı ve zengin bir kültür ikliminde kendine yer edinen İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası, dünya üzerinde yer alan Nakşilik, Halvetilik, Kadirilik, Mevlevilik, Şazelilik, Bektaşilik vb gibi önemli tarikat yapılarını bünyesinde barındırmaktadır. Ayinler (sema Galata Mevlevihanesi, Devran- İsmail Rumi Tekkesi), (tasavvuf musikisi Cerrahi Tekkesi) gibi temsiller, anlatımlar, sanatlar, zenaatlar, nesneler, renkler, kokular, sözler, yemek kültürü vb tasavvufi düşünce ve inancının ortaya çıkardığı somut olmayan kültürel miras sosyal-kültürel bağlamda rotanın güçlü yönlerini oluşturan önemli bir göstergedir.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Avrupa kültürünü de bünyesinde barındıran bir rotadır. Özellikle Balkan ülkelerinde yer alan tasavvuf mirasının önemli bir kısmının ana merkezi İstanbul'da yer almakta ve bu bölgelerle etkin bir kültür alış-verişi devam etmektedir. Avrupa Konseyi tarafından İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi rotanın bu yönünü vurgulayan önemli bir gelişme olmuştur.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası çağdaş bağlamda ise rotanın hala yaşayan bir rota olması rotayı güçlü kılan yönlerden biridir. Rota insan popülasyonunun çok yoğun olarak bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Sümbül Efendi, Yahya Efendi, Merkez Efendi, Seyyid Nizam türbeleri vb. mekânlar hala İstanbul'un en çok ziyaretçi çeken türbeleri arasındadır. Ayrıca Galata Mevlevihanesi, Cerrahi Tekkesi gibi bazı tekkelerde tarikat kültürü yaşatılmaya devam etmektedir. Aynı zamanda Sümbül Efendi Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi gibi rota durakları başta Orta Asya Hac yolcuları olmak üzere Uzakdoğu ülkelerinden Hac yolcuları için cazibe merkezi olmayı da sürdürmektedir.

2.3.2.2. Zayıf Yönler

İstanbul Tasavvuf Rotası Kültür Rotası'nın en zayıf yönünü sahip olduğu somut miras varlığının büyük ölçüde ortadan kalmış olması ve kalan mirasının da tahribata uğramış olması oluşturmaktadır. Son yapılan araştırmalar neticesinde 1900 yılı başlarında sayıları 650 bulan tekke yapılarından günümüze yaklaşık 240'a yakın tekke yapısı ulaşmış durumdadır. Tekkelerin resmi kapatılma tarihi olan 1925 yılından itibaren günümüze kadar kanunen yasak olması, evrensel değerlere sahip bu mirası ilgisiz, bakımsız ve hepsinden önemlisi de fonksiyonsuz bırakmış durumdadır.

Rotada yer alan birçok tekkenin, asitaneler dâhil, genellikle cami, türbe ve mezarlık dışındaki birçok yapısının ortadan kalmış olması tekkenin fiziksel bütünlüğünün zarar görmesi ve mirasın bir bütün olarak algılanamıyor olması fiziksel bağlamda rotanın en zayıf noktasını oluşturmaktadır.

Rota güzergâhı ve çevresinde var olan yoğun trafik baskısı, yol güvenliğinin temini, park edilebilecek alanların azlığı ve güzergâha yönelik tam olarak hazırlanmamış bir ulaşım stratejisinin eksikliği rotanın öne çıkan zayıf yönlerden bazılarıdır.

Rota güzergâhı yoğun bir imar ve şehirleşme baskısı altında bulunmaktadır. Mirasla ilgili mirası koruyacak özel bir planlama mevzuatının ve yönetim planının bulunmaması fiziki müdahalelere karşı mirası savunmasız bırakmaktır. Ulaşım planları, kentsel dönüşüm planları, alt yapı planları vb. planlamalarda mirasın korunmasına yönelik etkili bir koruma plan ve programının bulunmaması nedeniyle de güzergâh üzerinde şehirleşmenin getirdiği değişim ve koruma dengesi tam olarak kurulamamış durumdadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotasının zayıf yönlerinden biri de sosyal-kültürel bağlamda somut olmayan kültür mirasının bir kısmının kaybolmuş, bir kısmının ise unutulmaya yüz tutmuş olmasıdır. Rota kültür bileşenlerini oluşturan somut olmayan tasavvuf mirası varlığı tekkelerin resmi olarak kapatılmış olması nedeniyle kanunen yasaklı hale gelmiştir. Somut olmayan kültürel miras bileşenlerini teşkil eden ayinler, gelenekler, anlatılar, törenler, biçimler, adetler gibi gerek günlük yaşamda gerek törensel anlamdaki birçok uygulama ve deneyimler tekkelerden ve İstanbul günlük hayatından da çekilmiş durumdadır. Tekkeler tasavvufi düşüncenin yaşatıldığı ve hal-ka aktarıldığı mekânlardır. Somut olmayan kültürel mirasın özelliği gereği yaşayarak, tecrübe ile gelecek kuşaklara aktarılıyor olması ve tekkelerin kapatılmalarıyla birlikte bu mirasın toplumla bağlarının kesilmiş olması sosyal-kültürel bağlamda rotanın en zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır.

2.3.2.3. Fırsatlar

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası sahip olduğu bağlamlar üzerinden birçok fırsatı bünyesinde barındıran bir kültür rotası olarak dikkat çekmektedir. Doğal bağlamda, rotanın Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesişim kavşağında konumlanan İstanbul'da yer alması rotanın küresel ölçekte bir rota olarak konumlanmasına olanak veren önemli bir fırsattır. Fiziki bağlamda ise özelde rotanın genelde ise İstanbul'un sahip olduğu somut kültürel miras varlığı, rotaya küresel anlamda ziyaret edilen ve ilgi uyandıran bir kültür rotası olma imkânı sunmaktadır.

Sosyal ve kültürel bağlamda somut olmayan tasavvuf kültür mirasının zenginliği, İstanbul'un çok kültürlü yapısı ve kozmopolit insan varlığı, İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın ayrıcalıklı yönünü oluşturmaktadır. Rotanın sahip olduğu bu avantajının yanında rota güzergahında yer alan bir kısım kültür varlıklarının UNESCO Dünya Mirası Alanı'nı içerisinde yer alması ve bu varlıkların bütün insanlığın ortak mirası kabul edilen Üstün Evrensel Değer taşıması, rotanın küresel kültür, inanç ve turizm ağına eklemlenmesinde kolaylaştırıcı bir fırsat yaratmaktadır. Tarihsel olarak İstanbul'un bir yönetim ve hilafet merkezi işlevi taşıması başta İslam dünyası olmak üzere İstanbul'u bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

İstanbul dünyanın önde gelen ticaret ve turizm merkezi konumunda olan bir şehirdir. Özellikle İstanbul'un sahip olduğu turizm altyapısı ve dünyadaki tanınırlığı İstanbul Tasavvuf Mirası Rotası'nın ekonomik anlamda öne çıkan bir rota olmasının yanında dünyada tanınan bir rota olmasını kolaylaştırması bakımından önemli imkânlar sunmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası günümüzde de yaşayan ve özellikle yerli ziyaretçiler tarafından yoğun ziyaret noktalarını barındıran bir rota özelliği taşımaktadır. Ana rota durakları birçok farklı sosyal kesimden insanı bir araya getiren ve etkin bir kültür alışverişinin yaşandığı mekânlardır.

Rota güzergâhı üzerinde yer alan bir kısım tekke ve dergâh ve mevlevihanelerde hala somut olmayan tasavvuf mirasının yaşatılıyor olması ve İstanbul folklorunda yer alan bazı uygulamaların varlığının bu mekânlarda devam ettiriliyor olması çağdaş bağlamda fırsat oluşturan önemli bir unsurdur.

2.3.2.4. Tehditler

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın doğal bağlamda karşı karşıya kaldığı en büyük tehdit rota güzergâhının deprem riski altında bulunmasıdır. Fiziki bağlamda ise İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası İstanbul'un merkezi noktalarında yer almaktadır. Bu noktalar insan, bina ve trafik yoğunluğu altındadır.

Rotanın hayata geçirilmesi ile birlikte rotanın merkezi konumundan dolayı rota güzergâh ve çevresinde artacak insan ve trafik yoğunluğunun iyi yönetilememe riski rotayı tehdit eden önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Rota tehdit faktörlerinden biri de özellikle rotanın geçtiği belli güzergâhlardaki güvenlik açığıdır. Özellikle Zeytinburnu bölgesi gibi şehrin zamanla çöküntü alanı haline gelmiş bazı bölgeleri güvenlik sorunlarının yoğunlaştığı alanlar olarak dikkat çekmektedir.

Sosyal ve kültürel bağlamda ise rotaya yönelik en önemli tehdit artan taleplere karşılık rotanın somut ve somut olmayan kültürel mirasının özgün kimliği ve fonksiyonunun zarar görmesi tehdidi altında bulunmasıdır.

Son yıllarda Sema ayinleri örneğinde karşılaşıldığı gibi bazı uygulamaların uygun olmayan mekânlarda ve manevi anlamından kopuk bir şekilde turistik bir ürüne dönüşmesi gerçeği özellikle somut olmayan kültürel mirasın özgünlüğüne karşı önemli bir tehdittir. Somut olmayan kültürel mirasın özgünlüğüne yönelik tehditlerin yanında rotanın somut mirasının da artan talepler karşısında kendi fonksiyonları dışında farklı işlevlere yönlendirilmesi bir diğer tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası GZTF Analizi

Güçlü Yanlar • Olağanüstü Coğrafi Konumu / Stratejik Lokasyonu • İnsanı Merkeze Alan TemaDüşüncesi • Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Varlığı • Çok Kültürlü Yapısı • UNESCO Dünya Mirası Alanı'nda Yer Alması • Temasının Avrupa Kültürünün Bir Parçası Olması • İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti Olması • Tarihsel Olarak Saltanat ve Halifeliğin Merkezi Olan Alanda Yer Alması • Zengin Destekleyici Yan Unsurların Varlığı (İlgi Çekici Yapılar, Sokaklar, Seyir Terasları vb) • Yaşayan ve Çok Ziyaret Edilen Mekânları Barındırması/ Kültürel Sürekliliğin İzleniyor Olması • Kültür ve Turizm Potansiyeli • Alana Erişimde Farklı Alternatiflerin Zengin Olması (su / denizyolu ulaşımı, raylı sistem ağı, bisiklet, yürüyerek vb) • Genç Nüfus Yapısı	Zayıf Yanlar • Tekkelerin Resmi Olarak Kapatılmış Olması • Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasının Tahribata Uğramış ve Bir Kısımının Kayıp Olması • Miras Varlığının Büyük Bir Kısımının Fonksiyonunu Yitirmiş Olması • Kültür Altyapısının Yeterince Kullanılmaması • Tarih ve Koruma Bilincinin Zayıflığı • Bellek Eksikliği / Şehrin Hafızasının Olmaması • Mirasa Yönelik Kurumlar arası Koordinasyon Eksikliği ve Yönetim Belirsizliği • Mirasa Yönelik Koruma Amaçlı Planların Yetersizliği Tasavvuf Mirasına Yönelik Ulusal ve Uluslararası Alanda Tanıtım Yetersizliği • Uygun Olmayan Restorasyon ve Uygulamalarla Mirasın Zarar Görmesi • Trafik Yoğunluğu ve Alt Yapı Yetersizliği • Kontrolsüz Göç • Ekonomik Sıkıntılar • Afet Master Planı ve Acil Eylem Planı Yetersizliği
Fırsatlar • Küresel Bir Kültür Rotası Potansiyeli Taşınması • Kültür ve İnanç Turizmine Yeni ve Bütüncül Bir Yaklaşım Sunması • Tasavvuf Mirasının Somut ve Somut Olmayan Kültürel Varlığının Canlandırılmasına Katkı Sağlaması • Turizmin ve Ticaretin Gelişmesine Olanak Sunması • İstanbul'un Tanıtımına Katkı Sağlaması • İstanbul'un Küresel Kültür Haritasına Eklenmesine Katkı Sağlaması • Kültür Mirasına Korunması ve Yaşatılmasında Yeni Nesil Bir Bakış Açısı Sağlaması • Uluslararası İşbirliklerine Olanak Yaratması • Kültür ve Yaratıcı Endüstrinin Gelişmesini Motive Etmesi	Tehditler • Rota Güzergâhının Deprem Riski Altında Bulunması • İnsan ve Trafik Yoğunluğu Riskinin Artması • Mirasın Küreleşmesiyle Birlikte Özgün Kimliğinin ve Fonksiyonunun Kaybolma Riski • Somut Olmayan Kültürel Mirasının Artacak Talep Karşısında Özgünlüğünü Yitirme Riski • Güvenlik Tehdidi

Kaynak: Ayşe Usta Bilgin Arşivi

2.3.2.5. Genel Değerlendirme

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın gerçekleştirme /projelendirme aşamasına altlık sağlamak amacıyla rotanın güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditleri çeşitli bağlamlarla ilişkili bir şekilde değerlendirilmiştir. Rota sahip olduğu olağanüstü coğrafi konumu ve stratejik lokasyonu, somut ve somut olmayan kültürel miras varlığı, tarihi geçmişi ve çok kültürlü yapısı ile dikkat çekmektedir. Rotayı güçlü kılan diğer bir yönü ise rotanın Bizans, Doğu Roma ve Osmanlı gibi dünyanın sayılı imparatorluklarının yönetim merkezinde ve üstün Evrensel Değer olarak kabul edilen birçok kültürel varlığa ev sahipliği yapan UNESCO Dünya Miras Alanı'nda yer almasıdır. İstanbul'un zengin kültür ve turizm altyapısı, dünyanın sayılı metropollerinin biri olması rotayı küresel ölçekte dikkat çeken bir rota olarak konumlandırmaktadır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nı oluşturan tekkelerin 1925 yılından itibaren resmi olarak kapatılmalarından sonra somut ve somut olmayan kültür mirasının bir kısmının ağır bir tahribata uğramış ve bir kısmının ise kayıp durumda olması rotanın en zayıf yönünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda İstanbul'un aktif deprem kuşağında yer alması bunun yanında insan, bina ve trafik yoğunluğu, yetersiz altyapı hizmetleri ve kültür mirasının korunmasına yönelik bilinç yetersizliği rotanın karşı karşıya bulunduğu öne çıkan dezavantajlı alanlar olarak dikkat çekmektedir. Avrupa kültür rota programının kültür ve turizme getirdiği yeni nesil bakış açısı ile İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası, küresel bir kültür rotası potansiyeli taşımakta, çalışma rotayla birlikte İstanbul'un da küresel kültür ve turizm ağına eklemlenmesine olanak verecek önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda rota üzerinde ve çevresinde yer alan eserlerin kültür rota ilkeleri çerçevesinde uluslararası bir koruma programına dâhil olması ile rota mirasının korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayacaktır. Son olarak, İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın gerçekleştirilmesinde yolun güçlü yönlerini ve fırsatlarını çok yönlü değerlendirerek yararlanmak, zayıf yanlarını tehdit eden unsurların etkilerini en az seviyede tutarak girişimlerde bulunmak esas olarak kabul edilmektedir.

233. III. AŞAMA: ROTAYI GERÇEKLEŞTİRMEK

Kültür rota planlamasının üçüncü aşamasını rotanın gerçekleştirilmesine yönelik kararlar oluşturmaktadır. Rotanın Geleceğine Karar Vermek adlı bu aşama daha önce yapılan planlamanın birinci aşamasını oluşturan Rotayı Anlamak ve ikinci aşaması olan rotanın SWOT analizinin yapıldığı Rotayı Değerlendirmek çalışmalarında ortaya çıkan değerlendirmeler ışığında gerçekleştirilmektedir. Söz konusu aşama rota

vizyonun oluşturulduğu ve rota ana hedeflerinin belirlendiği bir aşamayı ifade etmektedir. Kültür Rotalar Tüzüğü (2008) rotanın ana hedeflerinin belirlendiği bu aşamada rota vizyonu ve hedefleri rotanın önemini vurgulayan ve rotanın daha çekici ve akılda kalmasını sağlayacak bir rota mottosu ile desteklenmesini de öngörmektedir.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın Rotayı Gerçekleştirmek aşaması Avrupa Konseyi Rotalar Tüzüğü bağlamında ve İstanbul Tasavvuf Kültür Rotası'nı Anlamlandırma ve Değerlendirme aşamalarında elde edilen veriler altında planlanmıştır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Asya ve Avrupa kıtalarında İstanbul'un sahip olduğu seçkin tasavvuf mirasından örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. Rota'nın başlangıç durağı Beşiktaş İlçesi'nde yer alan Yahya Efendi (Asitanesi) Tekkesi'dir. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Yahya Efendi Tekkesi'nden sonra, Beşiktaş Şeyh Zafir Tekkesi (Ertuğrul Tekkesi), Beyoğlu Tophane, İsmail Rumi (Kadiri Asitanesi) Tekkesi, Beyoğlu, Galata Mevlevihanesi ile devam etmektedir. Rota Unesco Dünya Miras Alanı ve Tampon Koruma Alanı'nda bulunan Fatih ilçesindeki Ebul Vefa, Ebul Vefa Tekkesi, Fatih Karagümrük, Cerrahi Tekkesi (Cerrahi Asitanesi), Zeytinburnu Topkapı, Takyeci İbrahim Efendi Halveti Tekkesi, Zeytinburnu Merkezefendi, Merkezefendi Tekkesi, Zeytinburnu Seyitnizam Seyyid Nizam Tekkesi Fatih Kocamustafapaşa, Sümbül Sinan Tekkesi (Sümbüliye Asitanesi) ile Avrupa Yakası'nda son bulmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Asya Yakası'nda Kadıköy Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı ile devam etmekte olup, Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayi (Celvetiyye Asitanesi) Tekkesi'nden sonra Üsküdar Sultantepe, Özbekler Tekkesi rotanın bitiş noktasını oluşturmaktadır.

2.3.3.1. Rota Vizyonu ve Mottosu

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın vizyonu dünyanın sayılı tasavvuf merkezlerinden biri kabul edilen İstanbul'un kendine özgü tasavvuf mirasının koruyarak yaşatılması ve küresel kültür ve turizm ağına eklemlenmesidir.

Rota mottosu rota temasını üst ölçekte tanımlayan tasavvuf düşüncesi ile örtüşecek şekilde, mirasın kimliğini ve hedeflerini de vurgulamak amacıyla Birlikte-lik, Canlılık ve Yolculuk olarak belirlenmiştir. Tasavvuf mirasının kültürel bir rotaya dönüştürülme sürecinde rota ana hedefleri; rotanın sahip olduğu kültür bileşenleri ve rota mottosunu oluşturan Birliktelik, Canlılık ve Yolculuk temalarını vurgulayacak şekilde bir anlam ve kültür rotası olarak kurgulanmıştır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası projesinin ana prensipleri; Mirası Envanterleme (Kayıt altına almak),

Birleştirme ve Bütünleştirme, Sergileme ve Sunma, İlişkilendirme (Miras ve İnsanlarla), Bilgilendirme, Deneyimletme, Etkileşimlendirme, Etkileşimleme, Canlandırma ve Yaşatma ana prensipleri altında gerçekleştirilecektir.

2.3.3.2. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Ana Hedefleri

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nı gerçekleştirme aşamasında rotanın farklı yönlerini ortaya koyan ciddi ve kapsamlı bir araştırma ve geliştirme süreci takip edilecektir. Çalışmalardaki öncelikli hedef, İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Kültür Rotası olarak sertifikalandırılmasıdır. Sertifikalandırma süreciyle birlikte rotanın uluslararası kültür ve turizm ağına eklenmesine yönelik çalışmalar yürütülmesi planlanmaktadır.

Rotanın gerçekleştirilmesi aşamasındaki ilk hedef, Avrupa Rotalar Tüzüğü ilkeleri altında yer alan rota temasıyla ilgili temanın farklı yönlerini araştıran bir üniversite ağı ile multidisipliner bir bilim komitesi oluşturulmasıdır. Bilim komitesinin önerileri doğrultusunda tarihsel dönemden günlük yaşam incelemelerine, somut mirastan somut olmayan mirasa, sembolik değer taşıyan kişi ve olaylardan rotanın hem tarihsel hem de günümüz çevresiyle ilişkisine kadar kültür rotasına girdi oluşturacak bütün değerlerin ortaya çıkarıldığı ve rota ilgili bilimsel ve sosyal tartışmaları da teşvik edecek şekilde literatür ve envanter çalışması yürütülecektir. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası boyunca bir kısmı ortadan kalkmış, bir kısmı ise parçalanmış ve birbirinden kopuk bir vaziyette bulunan rota somut kültürel mirasının bir bütünlüğe ulaştırılması hedefiyle yürütülecek kapsamlı envanter çalışması ile miras kayıt altına alınacaktır. Birliktelik mottosuyla hayata geçirilmesi planlanan bu hedef mirasın birlik ve bütünlük içerisinde tam olarak algılanabilmesini ve rotanın çevresiyle ilişkili bir şekilde planlanmasına katkı sağlayacaktır. Bu aşamada Birliktelik mottosu ile rotanın fiziksel bağlamının ötesinde tasavvufi düşüncenin gayesini teşkil eden insanın Yüce Yaratıcı ile bir olmak anlayışına da gönderme yaparak, rotanın anlam ve kimliğini vurgulanması hedeflenmektedir.

Tekke ve zaviyelerin 1925 yılında resmi olarak kapatılmalarından itibaren tasavvuf düşüncesinin somut olmayan kültürel mirası önemli ölçüde İstanbul hayatından çekilmiş durumda ve birçok kadim gelenek, uygulama, deneyim, anlatılar vb. kaybolma tehditli ile karşı karşıya bulunmaktadır. Günümüzde çok sınırlı bir kesim tarafından yaşatılmaya çalışılan bu mirasın Canlılık mottosu adı altında stratejik bir planlama ile yeniden canlandırılmasına yönelik projeler hayata geçirilecektir. Bu aşamada özgün değerlere duyarlı bir yaklaşımla mirasının geliştirilme potansiyeli taşıyan görünür

değerleri belirlenirken; unutulmuş veya saklı kalmış değerlerin de canlandırılmaları amacıyla ortaya çıkarılma imkânı sağlanabilmesi hedeflenmektedir. Literatür ve envanter çalışmalarıyla İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası altında daha alt başlıklar içeren tematik alt bölgeleri belirlenecek ve özel proje alanları ile rota çeşitlendirilecektir.

Envanter çalışması sonrası çok paydaşlı bir işbirliği modeli ile İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın bütüncül bir anlatısı (tanımlaması) yapılacaktır. Rotayı yerel, ulusal ve uluslararası seviyelerde bütüncül bir şekilde anlatacak bir kurgu geliştirilerek rotanın merkezi hikâyesi oluşturulacaktır. Rota içerisinde yer alan her bir değer kendi özgün hikâyesinin yanında büyük bir resmin parçası olarak sunulacaktır. Yolculuk mottosu altında kurgulanacak hikâyenin rota çalışmalarının bütününe yansıtılması hedeflenmektedir. Fiziki anlamda bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık anlamına gelen yol, rotada fiziksel olarak yapılacak yolculukla birlikte, tasavvuf düşüncesinde insanın Yüce Yaratıcı'sına yaptığı aşkın bir yolculuğu sembolize eden ve yol anlamına gelen tarikat terminojisi üzerinden rotanın anlam ve manevi bağlamına vurgu yapacak şekilde işlenmesi esas kabul edilmektedir.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın bir sonraki hedefi rota arazi çalışmalarını yürütülecek teknik çalışma komitesinin hayata geçirilmesidir. Kapsamlı ve multidisipliner bir yapı içerisinde oluşturulacak komite, rota duraklarının belirlenmesinden işaretlenmesine kadar rotanın fiziki anlamda gerçekleştirilmesine yönelik alt-yapı çalışmalarını yürütecektir.

Başta rotada yer alan somut mirasta en büyük mülkiyete sahip Vakıflar Genel Müdürlüğü'nü bünyesinde barındıran Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İlçe Belediyeler, turizm örgütleri, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, Diyanet İşleri Başkanlığı, kültür kuruluşları vb. ve miras alanında yaşayan kişilerin de katılımı ile geniş bir paydaş grubu ile çalışma yürütülerek yerel anlamda Rota Yönetim Komitesi belirlenecektir.

Bir kültür rotasının geliştirilmesinde ve sertifikalandırılmasında beş öncelikli alandan biri kabul edilen yasal statüye sahip İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Avrupa ağı oluşturulacaktır. Bu çerçevede tasavvuf mirasının yoğun olarak yer aldığı iki Balkan ülkesi ile İstanbul Tasavvuf Mirası Rotası genişletilerek, tasavvuf mirasının Avrupa kültür mirasına katkısı ve Avrupa kültür mirasının bir parçası olduğu ortaya konulacaktır. Aynı zamanda başta kültür rotasının içeriğinden planlamasına, sertifikalandırılmasından tanıtılmasına kadar sorumlu kuruluş olan Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü olmak üzere, Avrupa Konseyi, ICOMOS, UNESCO, WTO gibi kültür ve turizm konusunda çalışma yürüten Uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Uluslararası Avrupa ağı

oluşturulacaktır. Avrupa ağına ilaveten demokratik ve katılımcı bir çerçevede özellikle İslam dünyasına yönelik uluslararası işbirliği platformları oluşturularak bu ülkeler arasında inanç turizminin geliştirilmesine katkı sunulacaktır.

Avrupa Kültür Rotaları Enstitüsü kültür rota programını başlatıcı ve programa ortak ülkeleri projenin finansal altyapısından sorumlu ülkeler olarak kabul etmektedir. Bu kapsamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rota programını başlatıcı ülke olarak projenin finansal altyapısı oluşturulacak ve programın mali ve kurumsal olarak uygulanabilir olması sağlanacaktır.

Mirasın tanıtılması ve sunumuna yönelik kapsamlı bir tanıtım stratejisi hazırlanacaktır. ICOMOS Kültürel Rota Sözleşmesi'nde rotanın sunumu ve tanıtımına yönelik önerilen yöntem ve teknikler altında yerel, ulusal ve uluslararası boyutta tanıtım programı oluşturulacaktır. Bu çalışmalar broşür, bilgi levhaları, kitapçıklar, web siteleri, multi medya uygulamaları, rehberlik hizmetleri, turlar, eğitim faaliyetleri, performanslar ve etkinlik düzenlemeleri gibi geniş bir yelpazede hazırlanacaktır.

Rotanın ziyaretçi yönetim strateji planı hazırlanacaktır. Rota hedef kitlesi belirlenerek bireysel, grup ziyaretleri, kullanıcı profilleri dini ve kültür referanslı ziyaretçilere yönelik planlamalar ile ziyaret süreleri, günlük ve haftalık ve yolculuk biçimi yaya, bisiklet, araç vb. olmak üzere kapsamlı bir ziyaretçi yönetim çalışması yürütülecektir.

Rota hizmet kapasiteleri değerlendirilecek, ulaşım, konaklama, yeme içme, alışveriş mekânları, yol bakımı, güvenlik vb rotaya dâhil edilerek, rotanın kapasitesi güçlendirilecektir. Bu aşamada rota üzerinde ve çevresinde yer alan çeşitli alanlarda, Merkez Efendi Köftecisi vb, gibi rotaya zenginlik katacak yan unsurlar rotaya dâhil edilecektir.

Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın öncelikli hedefleri arasında rotanın vizyonunu da oluşturan mirasın korunması ve yaşatılması bulunmaktadır. Söz konusu rotanın korunması ve yaşatılmasına yönelik strateji planı hazırlanacaktır. Yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte koruma planları oluşturulacaktır. Bir kültür rotasının gerçekleştirilmesinde en öncelikli alanlardan biri olan ve mirasın korunması ve yaşatılması ilkesi ışığında İstanbul'un tasavvuf mirası yerel ölçekten başlamak üzere uluslararası boyutta bir koruma programına dâhil edilecektir.

Rota mirasının korunmasına yönelik rota bilinçlendirme stratejisi oluşturulacaktır. Kültür rotaları mirasın korunması ve sürdürülebilirliği konusunda farkındalık yaratmayı amaçlayan ve mirasta yaşayanlarında dâhil olduğu geniş bir paydaş grubuna mirasın bilinirliğinin artırılması ile sahiplenilmesine yönelik yeni bir anlayışın somut

araçlarını temsil etmektedir. Bu kapsamda Avrupa Konseyi, UNESCO ve ICOMOS ‘un tüzükleri, sözleşmeleri ve tavsiyeleri doğrultusunda rota koruma ve gelecek kuşaklara aktarma programı hazırlanacaktır. Rota üzerinde yaşayanlara aidiyet hissi kazandırılması ve yaşayanların aidiyet hissini artırılması için mirasın korunmasında alanda yaşayanlar aktif katılımcı olarak sürece dâhil edilecektir. Bu kapsamda İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası Yönetim Komitesi tarafından kamu ve STK’larla birlikte alanda yaşayan kişilerle birlikte farkındalık ve eğitim çalışmaları yapılacaktır.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası kalkınma stratejisi hazırlanacaktır. Kalkınma programı rota üzerinde var olan bölgesel zanaatların desteklenmesinden, özellikle rota ile bağlantılı UNESCO tarafından Somut Olmayan Temsili Liste’ye alınan ve Yaşayan İnsan Hazinesi kabul edilen geleneksel sanatlar vb olmak üzere uluslararası boyutta geleneksel ve yaratıcı kültür ve turizm ağırlıklı projeleri içerecektir.

İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası ile kültürel alışverişler için altyapı sağlayan faaliyetler düzenlenerek, genç nesiller için kültürlerarası diyalog konusunda fırsatlar yaratılacaktır. Kültür rotası gelecek kuşaklara örnek olabilecek yenilikçi kültür ve turizm projeleri geliştirilecektir. Projeler her rotanın teması ve çevresinde düzenlenen etkinliklerden (örneğin Merkez Efendi Tıp ve Şifalı Bitkiler Teması) gibi rotanın bütününe ilişkin uluslararası faaliyetlere kadar kapsamlı ve zengin bir içerikte hazırlanacaktır. Bilgi teknolojisi, kültür ve sanat ve tarih vb alanların birlikteliğinden oluşan füzyon kültürel ve sanatsal etkinliklere öncelik verilecektir. Etkinliklerde rotanın insanı merkeze alan düşünce dünyası ve yaşam anlayışı vurgulanarak insanlık için bütün dünyayı iletişime geçirecek bir fırsat olarak sunulması sağlanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL TASAVVUF MİRASI KÜLTÜR ROTASI ANA DURAKLARI (TEKKELER)

3.1. YAHYA EFENDİ TEKKESİ (YAHYA EFENDİ ASİTANESİ)

Yahya Efendi Asitanesi (Tekkesi) İstanbul İli, Beşiktaş İlçesi, Yıldız Mahallesi Yahya Efendi Çıkmaşı'nda 65 Pafta, 511 ada, 39 parselde yer almaktadır. Kurucusu 16. yüzyılın önemli âlim, şair ve mutasavvıflarından Trabzon doğumlu Şeyh Yahya Efendi (1495-1570)'dir. Yahya Efendi, Bektaşî Müderris Yahya Efendi, İbn-i Ömer el- Arabî, Yahya bin Ömer Bektaşî, Molla Şehzade gibi isimlerle de bilinmekte olup, müderris mahlasıyla tanınmıştır. 1521 yılında İstanbul'a gelen Yahya Efendi, dönemin ünlü müderrislerinden Zenbilli Ali Efendi'nin talebesi olmuş, çeşitli yerlerde hocalık yaptıktan sonra 1553 yılında Fatih Camii Sahn-ı Seman Medreseleri'nde görevlendirilmiştir. Yahya Efendi 1570 yılında 79 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir. Türbesi İstanbul Boğazı'nın yakınında yer alan ve kendi adıyla anılan tekkesinde bulunmaktadır.

Yahya Efendi özellikle denizciler tarafından saygı duyulan ve manevi koruyuculuğuna inanılan bir kişidir. Boğazın dört korucusundan biri kabul edilmektedir. Bununla bağlantılı olarak hakkındaki rivayetler ve kerametlerde daha çok deniz ve denizcilikle ilgilidir. Karadeniz'e çıkan Müslüman ve gayrimüslim gemicilerin yola çıkmadan önce gelip Yahya Efendi'nin duasını almaları ve gemicilerin denizde zor durumda iken Yahya Efendi hürmetine yardım istemeleri adet haline gelmiştir. Tekkesinin yerleşim yerinin deniz kenarında bulunması nedeniyle dergâhı denizciler tarafından sıklıkla ziyaret edilen bir mekân olagelmıştır. Yahya Efendi Müslümanların yanında gayrimüslimler tarafından da yoğun ilgiyle karşılanan ve saygı duyulan bir kişiliktir.

Kaynaklarda yaşadığı dönemde tekkenin bulunduğu bölgede ağırlıklı olarak Rum nüfusunun bulunması ve birçok gayrimüslimin Müslümanlığa geçmesine vesile olmasıyla ilgili çok sayıda kerametinden söz edilmektedir. "Ortaköy Rumlarını müslüman yaptığı için Rumlar kendisini "Hırsız Aziz" olarak adlandırmaktadır." (Demir, Yıldırım, 2008: 71) Yahya Efendi tabipliği ile de bilenen bir zattır. "Nakli ilimlerden başka tıp, hikmet, hendese, fizik gibi akli ilimlerde de ihtisas sahibidir." (Ayvallı, Yavuz, Levent, ve diğerleri., 2003: 374). Yahya Efendi'nin hastaları okuduğu ve çeşitli

tıbbi ilaçlar hazırladığı bilinmekte, duası kabul bir zat olarak kabul edilmektedir. Süt-kardeşi Kanuni Sultan Süleyman'ın sıklıkla dergâhı ziyaret ettiği ve kazandığı savaşlarda Yahya Efendi'nin dualarının etkili olduğu en fazla aktarılan rivayetler arasında bulunmaktadır.

“Dönemin ünlü paşası Semiz Ali Paşa'dan bulunduğu isteğe paşa tarafından red cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Yahya Efendi paşaya üzüntülerini bildiren bir mektup göndermiştir. Paşa aynı anda hastalanmış ve birkaç gün içinde de vefat etmiştir.” (Hasırzade, 1984: 91)

Dua alma geleneği form değiştirmekle birlikte günümüzde de devam etmektedir. Yahya Efendi İstanbul'un sevilen ve en çok ziyaret edilen kişilerinden biridir. Yıl boyunca spor dünyasından ünlülere, gemicilerden öğrencilere kadar geniş bir yelpazede yoğun bir ziyaretçi kitlesi bulunmaktadır.

Yahya Efendi'nin tarikata intisabı üveysilik yoluyla olmuştur. Üveysilik talibin rüya veya diğer manevi yollarla bizzat Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği metot olarak bilinmektedir. İlk üveysinin Hz. Peygamber zamanda Yemen'de yaşayan ve Müslümanlığı kabul eden Üveys el-Karani olarak tanınan Veysel Karani olduğu kabul edilmektedir. Rivayetlerde Veysel Karani'nin çok istemesine rağmen hayatta iken Hz. Peygamberle görüşemediği, rüya veya diğer manevi bir yolla bizzat Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği belirtilmektedir. Üveysilik Tarikatı'nda kişi Hz. Peygamber, Veysel Karani, Hızır veya bir mürşid olmak üzere dört kişi tarafından ruhani yolla eğitim görmekte ve irşad olmaktadır. (Tosun, 2012: 400-401). Üveysi olarak bilinen ilk sufi dönemin şöhret bulan sufilerinden olan İbrahim b. Edhem (v.778)'dir. Hızır veya Veysel Karani'nin ruhaniyetinden feyiz alarak irşad olduğu kabul edilmektedir.

Ünlü sufi üveysiler arasında Ca'fer es-Sâdık'ın ruhaniyetinden el alan Bâyezîd-i Bistâmî ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden irşad olan Ebü'l-Hasan el-Harakânî bulunmaktadır. Kaynaklarda Yahya Efendi'nin Hızır ile yakın arkadaşlığı vurgulanmaktadır. (Uludağ,1988: 409-411)

Yahya Efendi'nin ledün ilmini Hızır'dan öğrendiği ve tasavvuftaki rehberinin Hızır olduğu kabul edilmektedir. Yahya Efendi'nin sıklıkla Hızır ile konuştuğu ve dolaştığı, bugün İstanbul'un önemli mistik mekânlarından biri olan Yuşa Peygamber'in türbesini de Hızır'ın işaretleriyle rüya veya manevi keşif yoluyla bulduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda Yahya Efendi'nin Hızırlık adını verdiği dergâhını Hızır'ın işaret ettiği yere yaptığı ve her cuma Hızır'la burada buluştuğu bir inanç olarak söylegelmektedir.

Yahya Efendi Tekkesi (Asitanesi) Beşiktaş ilçesi Yıldız Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tekkenin kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Yahya Efendi'nin bugünkü dergâhın dışında yol üzerinde yaptırdığı çeşmenin tarihinden dergâhın 1538'lerde kurulduğu tahmin edilmektedir. Kuruluşundan itibaren tekkenin geniş bir arazi üzerinde yer aldığı ve tekke arazisi üzerinde toplam 70 parça vakıf, emlak ve arazinin bulunduğu bilinmektedir. Tekke arazisinin bir kısmı 1864 tarihinden evvel Sultan Abdülmecid'in, diğer bir kısmı da 1873 yılında Sultan Abdülaziz'in uhdesine geçmiştir. (GEEAKY Arşivi Dosya no:334) önceleri mütevazı bir mimari programa sahip olan tekke Yahya Efendi'nin imar faaliyetlerine olan ilgisi ve daha sonra muhibbanları tarafından yapılan eklemelerle kapsamlı bir külliye haline getirilmiştir.

“Tekke dini ve müsbet ilimlerin okutulduğu bir kurum, botanik ve özellikle çiçekçilik merkezi, dinlenen ve eğlenilen bir mesire yeri olarak İstanbul hayatında yerini almıştır. Yahya Efendi çağdaşı olduğu rönesans adamları ile büyük bir benzerlik gösteren dini ilimler ve tasavvuftan başka tıp, astronomi, matematik, geometri, çiçekçilik, edebiyat gibi hemen hemen döneminde ilgilenilecek bütün konularla ilgilenen satın aldığı muazzam bir araziye kısa zamanda imar ederek kapsamlı bir külliye oluşturan bir kişiliktir.” (Tanman, 1990: 634-635).

Tekkeden günümüze türbe ve cami civarındaki yerlerle birlikte sadece 13 adet yapı ulaşabilmiştir. Yahya Efendi Tekkesi'nin ilk yapısının Yahya Efendi'nin mescid-tevhidhane olarak yaptırdığı evi olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu tevhidhane Velizade Ahmed Efendi adında bir hayırsever tarafından minber ilave edilmesiyle cami-tevhidhaneye dönüştürülmüştür.

II. Selim, Yahyâ Efendi'nin vefatından (978/1571) sonra kabri üzerine tasarımı Mimar Sinan'a ait kâgir, kubbeli bir türbe inşa ettirmiş, tekkeyi genişleterek yeniden yaptırmıştır. (Tanman, 2013: 246). Yahya Efendi'nin defnedildiği evi (türbesi) geçirmiş olduğu çeşitli onarımlara rağmen tevhidhane- türbe kaynaşmasını yansıtan iyi bir örnektir. Yahya Efendi Tekkesi tevhidhane ve meşrutalarıyla ahşap konut karakterli bir yapı olup, farklı zamanlarda oluşmuş malzeme ve üslup özellikleri ile dikkat çeken bir tarikat yapısıdır.

Tanman, Şeyh Yahya Efendi Tekkesi'nde ilk göze çarpan özelliğin mimari yapıların çevre ile olan sıcak ilişkisi ve yeşil dokusu, ahşap malzemesi ve türbeden etrafa yayılan mistik havası ve muhteşem manzarası ile İstanbul'un yaşayan bir pitoresk köşesini oluşturduğun belirtir. (Tanman, 1990: 635). Tekke çeşitli dönemlerde yapılan eklemelerle büyümeye, aynı zamanda yenileme ve onarım geçirmeye devam etmiştir. Sultan II. Mahmud Yahya Efendi'nin türbesini yenilemiş ve tekkeye yeni derviş

hücreleri ekletmiştir. Kayıtlardan II. Sultan Abdülmecid zamanında da tekkenin tamir edildiği ve tekkeye bazı ilavelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yahya Efendi Tekkesi'nin bugünkü görünümü ise 1873 yılında Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırılan onarım sonucu ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 1: Türbe (2019)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 2: Sanduka (1941)

Kaynak: GEEAKY Arşivi (D.No:334)

Tekkenin öne çıkan yapıları arasında Yahya Efendi Türbesi yanında dört köşeli, kubbeli kâgir bir yapı olan Sultan II. Osman dönemi veziriazamlarından Güzelce Ali Paşa'nın Türbesi yer almaktadır. 1901 yılında Hacı Mahmud Efendi giriş kapısının yanına bir kütüphane inşa ettirmiş; aynı zamanda 1903 yılında Yahya Efendi tarafından yaptırılan çeşmeyi de yenilemiştir.

Fotoğraf 3: Tekke Giriş Kapısı (2019) Fotoğraf 4: Tekke Tevhidhanesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Yahya Efendi türbesi içerisinde Şeyh Yahyâ Efendi'nin yanı sıra Yahya Efendi'nin aile fertleri, hanedan ve tekke mensupları gömülüdür. Tekkenin önemli bir yapısı olan Şehzadeler Türbesi'nde ise birçok hanedan üyesinin kabri bulunmaktadır. Yahya Efendi'ye halkın ilgisi ölümden sonra da devam etmiş, onun himmetine mazhar olmak isteyen, birçok devlet ricali, ulema, tarikat ehli hanedan mensubu tekke çevresinde geniş bir hazire oluşturmuştur. Hazirede bulunan mezar taşları adeta açık hava müzesi niteliği taşımaktadır.

Fotoğraf 5: Tekke Haziresi (2019)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 6: Tekke Haziresi (1941)

Kaynak: GEEAKY Arşivi (D.No:334)

Tekkelerin 1925'te resmi olarak kapatılmasından sonra tekkenin cami-tevhîdhânesi cami olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ayakta kalan müştemilatın bir bölümünde son postnişin Şeyh Abdulhay Efendi (v.1961) vefatına kadar ikamet etmiştir. Zaman içerisinde hem Nakşibendiliğe hem de Kadiriliğe hizmet veren tekkede Üveysilik bir meşrep olarak devam etmektedir.

3.2. ERTUĞRUL TEKKESİ, ŞEYH ZAFİR TEKKESİ (ŞAZELİASİTANESİ)

Ertuğrul Tekkesi, Beşiktaş İlçesi 51 pafta 265 ada 4 parselde yer almaktadır. Tekke Şazeli Tarikatı Medeni Kolu'nun asitanesi konumundadır. Tekkenin kurucusu 1828 yılında Trablusgarb'ta dünyaya gelen Şeyh Zafir Efendi'dir. Literatürlerde geçen tam adı Muhammed Zâfir b. Muhammed Hasan b. Hamza Zâfir el-Medenî el-Trablusî el-Mağribî el-Şirazî'dir. (Vassaf, 1999: 259). Şeyh Zafir Efendi'nin kaleme aldığı Şazeli Tarikatı ve hayatı hakkında bilgiler ihtiva eden eserlerinden tasavvufa intisabının dönemin önde gelen mutasavvıflarından biri olduğu anlaşılan babası Muhammed b. Hasan Zâfir'in aracılığı ile olduğu anlaşılmaktadır. Babasıyla birlikte gerçekleştirdiği seyahatler Şeyh Zafir Efendi'nin Kuzey Afrika'yı tanımasını sağlamıştır. Şeyh Zafir, bu seyahatlerde dönemin önde gelen birçok ilim ve tasavvuf ehli ile tanışma imkânı

bulmuş ve onlardan istifade etmiştir. Osman Ergin Şeyh Zafır Efendi'nin âlim, fazıl, arif, edib, kâmil kişiliğinin yanında “cifır” ve “remil” ilimlerinde üstad olduğunu belirtmektedir. (Ergin, 1977: 1075-1077)

Şeyh Zafır Efendi Şazelî Tarikatı'nın İstanbul'da bulunan en önemli temsilcilerinden biridir. Şazelîlik Şeyh Ebü'l Hasan Ali eş-Şazelî'nin halifeleri tarafından kurulmuş bir tarikatır. Çeşitli tarikatlara mensubiyeti bulunan Ali eş-Şazelî, Fas'a giderek Ebu Medyen el Mağribî'nin (1125-1138) halifelerinden Şeyh Abdülselem İbn Meşîşe (v.1228) intisap etmiştir. Fas'tan ayrılarak Şazıla adındaki köyün yakınlarında bulunan bir mağarada halvet çıkaran Şeyh hazretleri eş-Şazeh (Şazılalı) olarak anılmaya başlanmıştır. İrşad faaliyetlerini Tunus, Mısır gibi Afrika'nın çeşitli yerlerinde sürdürerek, 1258 yılında Hac dönüşü vefat etmiştir.

Hayatının büyük bir bölümünü seyahatlerde geçiren Şeyh Hazretleri'nin öğretileri daha sonra müridleri tarafından sistemleştirilerek Şazelî Tarikatı'nın temelleri atılmıştır.

“Halifelerinden Endülüslü Ebü'l-Abbas Ahmed el-Mürsi (1219-1297) ile bu şahsın halifesi İskenderiyeli Taceddin ibn Ataullah Abbas (v.1309) Şazelîliğin gerçek kurucuları olarak kabul edilmektedir. (Tanman, 1994: 140)

Endülüs ve Kuzey Afrika'da büyük bir nüfusa sahip olan Şazelîlik, çeşitli kolları ayrılarak başta Ortadoğu, Afrika olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygınlık kazanmış bir tarikatır. Şazelîlik Batı dünyasının bölgeye ilgisinden dolayı Batı dünyasında da üzerinde en fazla araştırma yapılan tarikatlardan biridir.

18. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen Şazelîlik İstanbul'a giren en son tarikatır. II. Abdulhamid tarafından İstanbul'a davet edilen Şeyh Zafır Efendi Şazelî Tarikatı'nın Kuzey Afrika'daki önde temsilcilerinden biri olup, İstanbul'da Şazelîğin Medeni Kolu'nun piridir. Trablusgarb kökenli bir tarikat olan Şazelîlik Ertuğrul Tekkesi ile İstanbul'a taşınmış, 19. yy'da Şeyh Muhammed Zafır Efendi aracılığıyla İstanbul, yeni bir tarikat kültürünün yanında yeni bir tarikat üsülü ile de karşılaşmıştır.

Berberîlik kökenli ve farklı bir kültür çevresinden gelen Şazelîlik, İstanbul'a Kuzey Afrika'ya özgü zikir usulünü getirmiştir. Şazelîğin Mısır'da yaygın bir tarikat olması ve Ertuğrul tekkesi zakirbaşlarının genellikle Mısır kökenli olması nedeniyle zikirlerde Mısır musikisinin ağırlıklı etkisi görülmektedir.

Şeyhin özel bir biçimde avuçlarını birbirine vurarak zikri idare etmesi Şazili zikir usulünün en belirleyici unsurudur. Şazeli zikri ayini kıyami (ayakta) yapılmakta iç içe çember halinde zikir halkalarından oluşmaktadır. Zikir esnasında vurmali sazlar kullanılmakta ve “Şazeli şuulleri denen” özel tarzda bestelenmiş, Arapça güfteli ilahiler okunmaktadır. (İnançer, 1994: 140).

Şazelilik İstanbul’da üç tekke ile temsil edilmiştir. Tarikat olarak etkisi sınırlı olmakla birlikte İstanbul’un folklorunda yer edinen bir tarikattır. İstanbul’da yaşayanlarda dâhil Müslümanlar arasında en fazla okunan Salavat-ı Şeriflerden olan Salat-ı Meşişîye Şeyh Şazeli’nin müşidi Şeyh Abdülislam İbn Meşiş’e aittir. Ayrıca Şazeliliğin Cezuli kolunun kurucusu Muhammed bin Süleyman el-Cezuli (v.1465) tarafından düzenlenen ve halk arasında Delail-i Hayrat olarak tanınan salâvat-ı şerif mecmuası Müslümanlarca sevabı için hem günlük hem de özellikle Ramazan, kandil geceleri, sünnet törenleri, doğum mevlidi gibi özel günlerde sıklıkla okunan diğer bir Salâvat-ı Şeriftir. Günümüzde Delal-i Hayrat okumak, çocuklarını büyütmiş büyükanneler arasında hala yaygınlığını koruyan bir uygulama olarak devam etmektedir. (İnançer, 1994: 141)

Şazeli Tarikatı’nın İstanbul folkloruna önemli katkılarından biri de kahve kültürüyle ilgilidir. Şazili Tarikatı Kurucusu Şeyh Şazili kahvecilerin pîri kabul edilmektedir. Rivayete göre Şeyh Şazili gece ibadetlerini daha rahat ve uykusuz ifa edebilmek için kahve çekirdeklerini tüketmenin yolunu aramış ve kahveyi kavurup öğüterek keşfeden yahut ilk tüketen kişi olmuştur. Kâtip Çelebi’nin anlatımına göre Şeyh Şazeli Hac yolculuğu sırasında müridi Şeyh Ahmed ile sohbe daldıkları sırada kendisine verilen kahve çekirdeklerini kaynatarak içmiştir.

Başta Şazeli tekkeleri olmak üzere çeşitli tekkelerde kahve ocaklarında Ali eş- Şazeli’nin adının yazılı olduğu bir levha yer almaktadır. Kahve ocağının ateşlendirilmesi ve cezvenin ocağı sürülmesi esnasında Şazelîğin pirine teveccüh etmek bir tarikat geleneği olarak sürdürülmüştür. Osmanlının son dönemlerine kadar kahveciler esnafı dükkânlarına “Ya Hazreti Şeyh Şazeli” yazılı levhalar asmaktadır. Kahve tekkelerde geceleri zikir meclislerinde yapılan ibadetlerde müritlerin zinde tutulması ve uyutmama gayesiyle kahve yaygın olarak kullanılmıştır.

Dünyaya İstanbul üzerinden yayılan kahve, İstanbul günlük hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Türk kahvesi kendine özgü pişirme tekniği ve sunumuyla “Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği” 2013 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne alınmıştır. (UNESCO,2013)

Şeyh Zafir Efendi, II. Abdulmamid tarafından hem maddi hem de manen desteklenmiştir. Şehzadeliğinden itibaren II. Abdulhamid Han'ın Şazeli müntesipleri arasında olduğu rivayetler arasındadır. Müntesipliği tam olarak tespit edilememekle birlikte II. Abdülhamid'in Yıldız Hamidiye Camii'inde ve zikir ayinlerine katıldığı bilinmektedir. II. Abdulhamid'in kızı Ayşe Sultan hatıratında Abdülhâmid Han'ın Şeyh'ine büyük bir bağlılık ve saygı gösterdiğini ifade etmektedir.

“Memlekette bir hastalık vuku bulduğu zaman tekkede Şeyh Efendi Buhari-i Şerif, Hizb el-Bahr okuturdu. Abdülhâmid, Buhari-i Şerif'i bu suretle bastırmış ve Müslüman memleketlere hediye olarak göndermişti.” (Osmanoğlu, 1960: 22).

Kuzey Afrika'da yaygın bir tarikat olan Şazelilik'in Beşiktaş'ta bulunan Yıldız Sarayı'nın yanı başına yapılan Ertuğrul Tekkesi ile İstanbul'a gelmesi II. Abdulhamid'in Kuzey Afrika'ya olan ilgisi ve yürüttüğü dış politika ile de yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yaygın bir görüşe göre Ertuğrul Tekkesi'nin kuruluş amacı Şazeliğin İstanbul'da güçlendirilmesinden daha ziyade İslam âleminin çeşitli bölgelerinden gelen tarikat şeyhlerinin ağırlanması ve özellikle nüfuslu kişiler aracılığı ile Osmanlı hanedanlığının uhdesinde bulunan hilafetin prestijinin artırılması olarak görülmektedir. Ertuğrul Tekkesi 1887 yılında II. Abdulhamid tarafından İstanbul'a davet edilen Şazeli Şeyhi Zafir Efendi (v.1903) için yaptırılmıştır. Tekke adını Osmanlı hanedanının kurucusu kabul edilen Ertuğrul Gazi ve II. Abdulhamid'in Domaniç yöresi Türkmenlerinden oluşturduğu Ertuğrul Alayı'nın ibadetine tahsis edilmesinden almaktadır.

Fotoğraf 7: Şeyh Zafir Türbesi (2018)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 8: Tevhidhane-Camii (2018)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Ertuğrul Tekkesi Şazeli Tarikatı'nın Medeni kolunun asitanesi olarak kabul edilmektedir. Tekke başta tekke-cami, türbe, kütüphane, çeşme ve iki köşkten oluşmaktadır. Tevhidhane-caminin ve misafirler için inşa edildiği düşünülen köşkların mimarı bilinmemektedir. Türbe, kütüphane ve çeşmenin mimarı ise ünlü İtalyan Mimar Raimonda D'aranco'dur. Türbe Ertuğrul Tekkesi'nin en özel yapısı olup, Osmanlı'da İstanbul Art Nouveausu'na ait tek türbedir.

“D’Aronco, Şeyh Zafır Türbesi’nde Osmanlı-İslam sanatını ve Klasik Osmanlı Mimarlığı’nı Orta Avrupa mimarlık kültüründeki modern gelişmelerle bütünleştirerek, türbeyi özgün bir tasarım haline getirmiştir.” (Ölekli, 2015: 118).

Şeyh Muhammed Zafır Efendi 1903 yılında vefat etmiş olup tekkesi içerisindeki bu türbeye gömülmüştür. Dikdörtgen planlı üç blok mermerden inşa edilen çeşme zeminden yukarı doğru daralan bir formda tasarlanmış, üzerine II. Abdulhamid'in tuğrası işlenmiştir. Kare planlı kütüphane türbenin hemen yanında yer almaktadır.

3.3. İSMAİL RUMİ TEKKESİ (KADİRİ ASİTANESİ)

İsmail Rumi Tekkesi Beyoğlu ilçesi Firüzağa Mahallesi 36 pafta 503 ada 6 parsel'de Kadiriler Yokuşu üzerinde bulunmaktadır. Kurucusu Şeyh İsmail Rumi'dir. İsmail Rumi Tekkesi Kadiriliğin İstanbul'daki asitanesidir. Kastamonu Tosya'da dünyaya gelen İsmail Rumi Kadiri Tarikatı'nın Anadolu'daki önemli temsilcilerinden biridir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. H. Necdet İşli pirin doğum tarihini 1538 olarak verirken ölüm tarihini bazı kaynakların 1643-44 olarak verdiğini kabir taşında ise 1631-32 olarak geçtiğini belirtir. (Erte, 2013:37) İsmail Rumi Tekkesi 1630 yılında Hacı Pirî adlı hayırsever bir kişi tarafından Şeyh İsmail Rumi için inşa ettirilmiştir.

Abdulkadir Geylani Kadiriye Tarikatı'nın piri ve kurucusudur. Abdülkadir Geylani'nin İran'ın Geylan Bölgesi'nde 1077 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Tarikatı ismine istinaden Kadiriye olarak bilinmektedir. Kadiriye Tarikatı 12. Asırda teşekkül etmeye başlayan İslam tarikatlarının ilkleri arasındadır. Kadiri Tarikatı Bağdat dışında pirin evlatları vasıtasıyla birçok kola ayrılmış ve dünya üzerinde geniş bir bölgeye yayılmış olup dünya üzerinde en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir.

1095 yılında ilim tahsili için dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'a giden Şeyh Abdulkadir Geylani İslami ilimlerin pek çok alanında özellikle Hanbelîlik üzerine eğitim görmüştür. Tarikata girişi Ebü'l Hayr Muhammed bin Müslim el Dabbas vasıtasıyla olmuştur. Bağdat'ın meşhur şeyhleri arasında yer alan

Hammad ed Debbas ümmi fakat kendisine marifet ve esrar kapılarının açıldığı bir zat olarak tanınmaktadır.

Abdulkadir Geylani hilafet hırkasını ise Şeyh Muharrimi'den giymiştir. Uzun süre Bağdat ve Dicle'nin harabelerinde, kaynaklarda 25 yıl sürdüğü belirtilen, mücahade dönemi geçirmiştir. Abdülkadir-i Geylani Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den aldığı manevi emir ve zamanın kutbu kabul edilen Yusuf el- Hemedani'nin himmetleri ile sohbet meclislerine başlamıştır. Zamanla geniş halk kitlelerine vaaz etmeye ve medresesinde ders vermeye başlamıştır. Abdülkadir-i Geylani velayet makamının en üst mertebesi olan Kutbiyete nailiyetinden dolayı “Kutup” olarak adlandırılmaktadır.

Abdülkadir-i Geylani 1166 yılında ahrete irtihal eylemiştir. Türbesi Bağdat'da olup, türbesi günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen insanların ziyaret ettikleri ünlü bir ziyaretgâhtır. Kadirilik pirin çocukları vasıtasıyla birçok bölgeye yayılmıştır. Kadiriliğin Anadolu'da yayılmasında Eşrefoğlu Abdullah Rumi önemlidir. İznik'te doğan Eşrefoğlu Rumi, Hacı Bayram Veli'den hırka giymiş hem halifesi hem de damadı olmuştur. Bir süre Hama'da bulunan Şeyh Hüseyin Hamavi yanında kalan Eşrefoğlu Rumi, seyri sülukunu tamamladıktan sonra İznik'e dönerek mürşid olarak irşad faaliyetine başlamıştır. 1493 yılında İznik'te vefat eden Eşrefoğlu Rumi aynı zamanda iyi bir şair olup, şiirlerini topladığı bir divanı bulunmaktadır. Türbesi günümüzde ünlü bir ziyaretgâhtır.

İsmail Rumi'nin kurduğu kol lakabından dolayı Rumiyye ve ismine nisbetle de İsmaliyye olarak adlandırılmaktadır. İsmail Rumi içtihatlarıyla yenilediği Kadiriliği Anadolu'da kurumsallaştıran kişi olarak bilinmektedir. Halveti tarikatına intisabıyla tasavvuf yolculuğuna başlayan İsmail Rumi daha sonra Bağdat ve Mısır'daki Kadiri şeyhlerinden aldığı icazetle Kadiri şeyhi olmuştur. İsmail Rumi'nin hayatıyla ilgili kaynaklar arasında yer alan (1889 ile 1898)'da basılan ve ilk Türk Ansiklopedisi olarak kabul edilen Şemseddin Sami Bey'in Kamusü'l- Alam' da verdiği bilgiye göre İsmail Rumi Abdülkadir Geylani Hazretlerinin davet-i maneviyyeleriyle Bağdat'a giderek “batnını dahi zahiri gibi kemalat ile tezyin ve tenvir itmiş ve ba'de pir'i sani künyesiyle Anadolu ve Rumeli diyarına memur idilmişti.” (Özdamar, 2007: 245).

İsmail Rumi'nin şeyhi Abdulkadir Geylani'nin mana âleminde kendisine Rum diyarına giderek Kadiriliği yaymasını emretmesi üzerine Anadolu'ya geldiği rivayet edilmektedir. İsmail Rumi'nin hayatıyla ilgili ilk kaynaklardan biri kabul edilen Rıfat Efendi tarafından kaleme alınan 1852 bitirildiği bilinen Nefha'da İsmail Rumi'nin İstanbul'a gelmeden önce Anadolu ve Rumeli'yi dolaştığına işaret etmekte ve biri doğum yeri olan Tosya olmak üzere İsmail Rumi adına açılan üç tekkenin ismini vermektedir.

Adalet Çakır, Rıfat Efendi'den Nefha'sında, İsmail Rumi tarafından açılan dergâhların şehirlerini tek tek saymamakla birlikte Edirne, Bursa, Tekirdağ, İzmir, İzmit, Manisa, Rumeli'de ise Selanik, İştib, Köstence, Filibe, Seres, Tımaşvar ve Mısır şehirlerindeki dergâhların, Rumi'nin himmetiyle açıldığını rivayet ettiğini belirtmektedir. (Çakır, 2012: 546) Kaynaklardan da anlaşılacağı üzere İsmail Rumi'nin Kadiriliği yaymak amacıyla Anadolu ve Rumeli'ni dolaştığı, biri kendi memleketi olmak üzere çok sayıda tekke açtığı, hatta bu sayının “aktab” sayısına denk gelecek biçimde kırk yerde olduğu ifade edilmektedir. Kaynaklarda İsmail Rumi'nin İstanbul'a geliş tarihi (1611-12) olarak verilmekte ve ilk olarak Sultanahmet'te yer alan Sofular Camii'nde irşad faaliyetine başladığı belirtilmektedir. Revnakoğlu Şeyhülislam Molla Hüsrev tarafından yaptırılan Sofular Camii'nin o dönemde “kırklar makamı” olarak kabul edildiğini, İsmail Rumi'nin de Reisü'l aktab manevi payesiyle ilk olarak Sofular Camii'ne gelmesinin tesadüfî değil ilahi bir sevk olarak kabul edildiğini söylemektedir. (Revnakoğlu, 301)

İsmail Rumi Kadiri Tarikatı'nın piri sanisi yani ikinci kurucusu kabul edilmektedir. İsmail Rumi'nin İstanbul tasavvuf kültürüne en önemli katkısı köken itibarıyla Arap olan Kadiriliği içtihatlarıyla yeniden şekillendirerek ve Türk kültürüyle harmanlayarak İstanbul tasavvuf hayatına dâhil etmesidir.

İstanbul Tophane Semtinde bulunan tekkenin ilk yapılarının tevhidhane, derviş hücreleri ve İsmail Rumi'nin çilehanesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla tekkeye bir takım ilaveler yapılarak tekke teşekküllü bir tarikat külliyesi (asitane) özelliği kazanmıştır.

Harita 5: Tekke Yerleşimi

Kaynak: Alman Mavileri Haritası

Fotoğraf 9: Kadiri Asitanesi Girişi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Yüzyıllar içerisinde çeşitli onarımlar geçiren tekke 1765'teki Tophane yangının da tamamen yanmış, Sultan III. Mustafa tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1823'teki

diğer bir yangından sonra Sultan II. Mahmud tarafından ihya edilen tekkeye II. Abdülhamid tarafından (1894-95) tarihinde yeni bir mutfak ve yemekhane eklenmiş, harem ve selamlık kısımları yenilenmiştir. (Tanman, 1990: 449). Giriş kapısı üzerinde tekkenin bu tarihte yenilendiğini gösteren II. Abdülhamid'in tuğrası ile birlikte kitabesi bulunmaktadır. Tekkenin cami-tevhidhane ve selamlık bölümleri 1997'deki bir yangında harap olmuştur. Tekkenin 1925 yılında kapatılmasıyla tekkenin meydanı cami olarak hizmet vermeye başlamıştır. Tekkede bulunan eşyaların bir kısmı Ankara etnografya müzesinde sergilenmektedir. Merkezi sofa eyvan plan şeması uygulanan harem dairesi üç katlı esas yapı ve iki katlı bir kanattan meydana gelmektedir. Tekkenin son şeyhi Gavsî Efendi'nin soyu halen burada yaşamakta ve tasavvufî gelenekleri sürdürmektedir. Selamlık bölümü bir müddet ilkokul olarak kullanılmış, 1946'dan evvel mutfak, taamhane, kiler, aşçıbaşı odası, gusülhaneyi barındıran bina yıktırılmıştır. 1950'de onarım görmüş olan kalan kısmı 1997 yılında çıkan yangında tamamen yanmıştır.

Girişin sol tarafında bulunan açık türbe grubuna giren İsmail Rumi türbesi günümüzdeki şekline II. Mahmud zamanında yapılan yenileme sonucu ulaşmıştır. Türbede İsmail Rumi'ye ithaf edilen ta'lik hatlı barok madalyonun merkezinde bulunan Kadiri gülü kabartması ve köşe sütunların ve soğan kubbenin tepeliğine konulmuş Kadir-i Rumi tacı-ı şerifi şeklindeki âlemler tarikat âlemlerinin kullanıldığı süslemeler olarak dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 10-11: Şeyh İsmail Rumi Türbesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Cami-tevhidhane dikdörtgen planlı, ahşap düz tavanlıdır. Tavan ortasına Kadir-i Rumi tacı-ı şerifi şeklinde bir göbek oturtulmuş, aynı göbeğin daha küçük boyutta olanı mihrabın tepesine yerleştirilmiştir. Çeşitli zamanlarda onarım gören cami-tevhidhane 1997 yılında çıkan yangında tamamen yanarak sadece minaresi kalmıştır. Kadiri hane İstanbul'da bulunan asitaneler içerisinde ayrıntılı mimari programı, yerleşim düzeni ve mimari özellikleriyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Kâgir tevhidhane cami

olarak tasarlanmasına rağmen, sivil mimarlık özellikleri arz eden ahşap selamlık ve harem bölümleriyle kuşatılarak tarikat yapılarına has bir havaya bürünmüştür. Tekke gerek iç düzeni gerek dış görünümü ile dini ve sivil mimarinin birlikteliğini ortaya koymaktadır. (Tanman, 1990: 458-459) Aynı zamanda tekke kütüphanesi bulunan dergâhlardan biridir. Kütüphane 1787 yılında tekkenin sekizinci postnişi Şerif Ahmed Efendi (v. 1801) tarafından kurulmuştur.

Fotoğraf 12: İsmail Rumi Tekkesi Camii Fotoğraf 13: İsmail Rumi Tekkesi Meşrutası

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kadiriye Tarikatı'nda devran ile zikir yapan ilk kişinin İsmail Rumi olduğu rivayet edilmektedir. Kadiriye Rumiye Kolu, kreme yakın bir renkte, sekiz terkli, ortasında kendi çuhasından düğmeli Rumi tacını ihdas etmiştir. Seyri sulûkte yedi esma usulünü benimseyen ve yedi esmayı istinaden yedi renkli ibrişim ile dikilen ve ortasında Süleyman mührü bulunan “Kadiri Gülünü” çuhayı üzerine dikerek giyen ilk kişinin yine İsmail Rumi olduğuna inanılmaktadır.

Şeyh İsmail Rumi'den sonra aynı zamanda damadı olan Şerif Halil Efendi tekkeye postnişin olmuştur. (Ayvansari, 2001:467) Şerif Halil Efendi 1925 yılına kadar tekkenin şeyhliğini üstlenen şerifler ailesinin ilk üyesidir. Anadolu ve Rumeli'de bulunan Kadiri tekkelerine şeyh tayini bu tekke tarafından yapılmakta, Anadolu, Rumeli, Arnavutluk gibi herhangi bir yerde halife olanlara verilen icazetnamelerde Halveti ve Celveti Asitaneleri ile birlikte bu tekkenin şeyhi tarafından da onaylanmaktaydı.

Sultan Ahmet Camii açılışında İsmail Rumi tarafından başlatılan Kadiri usulü zikir daha sonraki Kadiri şeyhleri tarafından da asırlar boyunca sürdürülmüştür. Hadükatül Cevami'de Sultanahmet Camii yerinde daha önce bir Kadiri tekkesi bulunması nedeniyle bu geleneğin devam ettirildiğini belirtmektedir. (Ayvansarayı, 2001: 51) Bu

gelenek günümüzde camide cuma namazından sonra yapılan tekke şeyhi tarafından görevlendirilen bir kişinin camide kadiri evradını okunması şeklinde devam etmektedir. İstanbul folklorunda önemli bir yere sahip olan asitanede Etvâr-ı Seb'ayı temsilen yedi derviş tarafından belirli kurallar çerçevesinde ve Kur'an hatmi eşliğinde yılda bir defa pişirilen "erbaîn helvası" İstanbul halkı arasında şöhret kazanmıştır. İstanbul tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan tekke mensupları arasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi, (v. 1876), Bağdatlı Mehdi, tamburi ustası Şakir Efendi olmak üzere önemli sanatkârlar bulunmaktadır. Hattat İzzet Efendi'nin (1801-1876) kabri asitane haziresindedir. Hattat İzzet Efendi ve talebesi Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey'in mezar taşları sülüs hattı ile yazılmış kendi türünün şaheserleri arasındadır. (Tanman, 1990: 452) İmparatorluğun diğer yerlerindeki Kâdirî tekkeleri üzerinde büyük nüfuzu olan tekke İstanbul'da tasavvuf kültürünün en önemli merkezlerinden biri olmuştur.

3.4. GALATA MEVLEVİHANESİ

Galata Mevlevihanesi İstanbul Beyoğlu İlçesi Şahkulu Mahallesi 38 pafta 284 ada 58 parselde yer almaktadır. Divani Mehmed Çelebi tarafından kurulan Galata Mevlevihanesi İstanbul'da kurulan ilk mevlevihanedir. Mevlevihane 1491 yılında Divani Mehmed Çelebi'nin isteği üzerine İskenderpaşa tarafından inşa ettirilmiştir. Divani Mehmed Çelebi bu mevlevihanenin ilk şeyhidir.

Mevlevi Tarikatı İslam dünyasının en önemli ve yaygın tarikatlarından biridir. Kurucusu ünlü mutasavvıf Mevlana Celaleddin Rumi'dir. Mevlana Celaleddin Rumi'nin 1184 yılında Horasan'a bağlı Belh şehrinde doğduğu kabul edilmektedir. İlk hocası Sultanü'l Ulema olarak bilinen babası Bahaeddin Veled'dir. Bahaeddin Veled Moğol istilasına sebebiyle Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelmiş, dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Konya'ya yerleşmiştir. Kayseri'de türbesi bulunan Tirmizli Seyyid Burhaneddin Mevlana'nın önemli hocalarından biridir.

Mevlana'nın hayatının dönüm noktalarından biri de bir kalenderi dervişi ve fütüvvet eri kabul edilen Şemsi Tebriz'i ile karşılaşması olmuştur. Mevlevi tarikatının zikir icrası olan sema Şemsi Tebriz'i aracılığı ile Mevleviliğe girmiştir. "Mevlevilik aşk, cezbe, sema ve safa üzerine kurulu bir tarikattır." (Kara, 2019: 232) Mevlana Celaleddin Rumi başta Mesnevi olmak üzere çeşitli eserler kaleme almıştır. Mevlanın türbesinin yer aldığı Konya Mevlevihanesi dünya üzerinde bulunan mevlevihanelerin asitanesi olarak kabul edilmektedir. 1925 yılında tekke ve dergâhların resmi olarak kapatılmasına rağmen Konya Mevlevihanesi 1926 yılında müze olarak yeniden açılmıştır.

Mevlevilik Mevlana'nın 1273'teki vefatının ardından oğlu Sultan Veled tarafından sistematize edilerek tesis edilmiştir. Osmanlı'da en yaygın ve sistematik tarikat olarak Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde ve Osmanlı kültür hayatında çok önemli bir rol oynamıştır. Yaklaşık 800 yıllık bir gelenek olarak Türk kültürünün önemli bir parçasıdır. Günümüzde hala toplumsal kültür değerlerimizde yer edinen ve çeşitli vakıflar dernekler aracılığı ile kültürel miras değeri olarak mevlevilik kültürü gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Ülke kültür turizmimizde geniş rol alan Mevlana ve Mevlevilik uluslararası boyuta taşınmıştır. Mevlevi Sema törenleri 2008 Yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne alınmıştır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020) Günümüzde Mevlevi Sema Törenleri somut olmayan kültürel miras unsuru olarak bir kültürel değer ve en önemli inanç turizm faaliyetleri arasında bulunmaktadır.

Galata Mevlevihanesi tarihi boyunca doğu mistizminin özellikle de Osmanlı tasavvufunun batıyla tanışması ve batıya tanıtılmasında önemli bir mekân olagelmıştır. Beyoğlu gibi kozmopolit bir bölgede kurulan mevlevihane yabancı misyon temsilcilerinin ve batılı seyyahların en fazla ziyaret ettiği etkilendiği mekanların başında gelmektedir. Osmanlı aydın ve münevverleri arasında pek çok mensubu bulunan mevlevihane kültür tarihimiz açısından da önemli şahsiyetler yetiştirmiştir.

Bunlardan 1610 yılında Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olarak atanan Rüsuhi İsmail Dede Mevleviliğin İstanbul'da canlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Şairliğinin yanı sıra yazdığı Mesnevi şerhiyle ün kazanmıştır. Ünlü divan şairi Şeyh Galip Dede mevlevihanede postnişlik yapmış, sarayın etkili kişilerinden biridir. Halet Efendi, Esra Dede, Fesih Dede gibi birçok ünlü postnişi bulunan mevlevihanenin son postnişi Ahmed Celaleddin Dede'dir.

1491 yılında inşa edilen Galata Mevlevihanesi'nin Bizans dönemine ait H. Theodoros Manastırı kalıntıları üzerine inşa edildiği bilinmektedir. (Tanman, 1990: 569) Semahane, kütüphane, hünkâr mahvili, muvakkithane, derviş odaları, mutfak, sebil hazire ve türbeler mevlevihanenin başlıca yapılarıdır. Bugünkü semahane binası 18. yüzyıl barok üslubunda sekizgen planlı bir yapıdır. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Galata Mevlevihanesi çeşitli dönemlerden tamir geçirmiş ve yapıya eklemeler yapılmıştır. 1766 yılında yangın geçiren tekkenin Sultan III. Mustafa tarafından ve 1839 yılında Sultan II. Mahmud tarafından kapsamlı bir tamirat geçirdiği ve çeşitli eklemeler yapıldığı bilinmektedir. II. Mahmud'un kızı Adile Sultan tarafından 1847 yılında sarnıç, şadırvan gibi yapılar inşa edilmiştir.

Mevlevihane bugünkü görünümünü Sultan Abdülmecid döneminde yapılan çalışmalarla almıştır. Sultan Abdülmecid 1851-52 yılında matbaayı yenilemiş, bugünkü asıl binayı oluşturan, içerisinde semahane, şeyh dairesi ve dedegan hücrelerinden oluşan yapıyı yeniden yaptırmıştır.

Fotoğraf 14: Mevlevihane Ana Binası

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 15: Mevlevihane Semahanesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

1925 yılında kapatılan melevihane 1975 yılında restore edilmiş ve ahşap yapı müze olarak yeniden açılmıştır. Müzede kanun, kudüm, bendir, rebab, ud gibi sema ayini sırasında kullanılan Türk müziği aletleri sergilenmektedir. Ayrıca Kuran-ı Kerimler, Hilye-i Şerifler, hat yazıları, sema kıyafetleri, tennureler, hırkalar, sikkeler, çeşitli dedelerin el yazmaları, mesneviler, divanlar, şamdanlar ve gümüş rahleler gibi Mevlevilikle ilgili eserler müzede görülebilmektedir. (Bilgin, 2010: 94)

Fotoğraf 16: Mevlevihane Türbesi Fotoğraf 17: Müze Olarak Kullanılan Bölüm

Kaynak. İBB KUDEB Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Mevlevihanenin son postnişi Ahmed Celaledin Dede'dir. Mevlevihane hamuşanında Şeyh Galip Dede, Halet Efendi, Esrar Dede, Fesih Dede gibi önde gelen postnişlerin ve Humbaracı Ahmed Paşa, Osmanlı'da ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika, Şair Leyla Hanım gibi zevattan önemli kişilerin kabirleri bulunmaktadır.

Galata Mevlevihanesi tasavvuf düşüncesinin günümüzde yaşayan en güçlü dini ve kültürel mekânların başında gelmektedir. İstanbul'da Galata Mevlevihanesi dışında Üsküdar, Kasımpaşa, Yenikapı ve Bahariye Mevlevihanesi olmak üzere dört mevlevihane daha bulunmaktadır.

3.5. ŞEYH EBUL VEFA TEKKESİ

Şeyh Ebul Vefa Tekkesi Fatih İlçesi, Hacıkadın Mahallesi, 173 pafta, 535 ada 5-6 parselde kendi adıyla anılan Vefa Semtinde bulunmaktadır. Kurucusu Şeyh Vefa olarak tanınan Fatih Sultan Mehmed döneminin ünlü mutasavvıflarından Muslihuddin Mustafa Efendi'dir. Muslihuddin Mustafa Efendi kaynaklarda Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafa, İbnul vefa, Şeyh Vefa, İbn Vefa, Vefazade, Vefa, Mustafa bin Ahmed es-Sadri el-Konevi gibi isimlerle de zikredilmektedir. Şeyh Vefa'nın doğum yeri Konya olup, doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1490-1491 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Daha çok menkıbevi bir yaşamı olan Ebul Vefa Zeyniyye Tarikatı mensubudur. Şeyh Vefa'nın tasavvufi yolculuğu Edirne'de bulunan Muslihuddin Halife'ye intisabıyla başlamıştır. Şeyh Vefa şeyhinin işaretleriyle Zeyniyye Tarikatı kurucusu Zeynüddin el-Hafî'nin halifelerinden Abdüllatif el-Kudsi'ye mürid olmuştur. İcazetini aldıktan sonra Konya'da irşad faaliyetlerine başlayan Ebul Vefa, Karamanoğlu İbrahim Bey'in iltifatına mazhar olmuş, İbrahim Bey tarafından Konya'da adına bir cami ve zaviye yaptırılmıştır. İstanbul'a geliş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'a gelmiş ve kendi adına nisbetle Vefa olarak anılan semtte Zeyni tekkesini kurmuştur.

Zeyniyye Tarikatı 15. yüzyılın ikinci yarısında bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan ve dönemin ünlü ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Herat'ta Sühreverdiyye Tarikatı'nın bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Kurucusu Horasan tasavvuf ekolünün önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Şeyh Zeynüddin el-Hâfî (v.1435)'dir. Zeyniyye Tarikatı Şeyh Hafî'nin halifeleri aracılığı ile başta Horasan olmak üzere Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de geniş bir coğrafyada yaygınlık kazanmış, bu bölgelerde halkla birlikte birçok âlim ve üst düzey yönetici tarafından kabul görmüştür. (Kaplan, 2018: 103). Şeyh Zeynüddin el-Hâfî kaleme aldığı eserler ve yetiştirdiği iyi eğitilmiş Muhammed Tebadegani, Sadreddin Revvasi, Abdülmuti Mağribi, Ahmed b. Fakih Ali Dimyati, Eminüddin Aksarayı, Siracüddin el-Multani, Abdülmelik el-Gaznevi gibi halifelerle dönemin önde gelen tarikatları arasına girmiştir.

Zeyniyye Tarikatı, Anadolu ve Rumeli'de Abdüllatif Kudsi, Şeyh Muhammed ve Abdurrahim Rumi tarafından temsil edilmiştir. Bu halifeler arasından Abdüllatif Kudsi Zeyniyye Tarikatı'nı Bursa'da kurduğu tekkesi aracılığı ile Anadolu'ya taşıyan kişidir. Aynı zamanda Zeyniyye Tarikatı'nın İstanbul'daki en önemli temsilcisi olan Şeyh Vefa'yı yetiştiren kişi olarak da önemli bir isimdir.

Medrese usulü eğitim alan Şeyh Kudsi dönemin önemli mutasavvıflarından biri olan Şeyh Abdulaziz Gaznevi'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Daha sonra şeyh Zeynüddin Hafi' ile birlikte Horasan'a giden Şeyh Kudsi burada seyri sülukunu tamamlayarak doğum yeri olan Kudüs'e gelmiştir. Bir müddet burada ikamet eden Şeyh Kudsi daha sonra Anadolu'ya gelerek, ilahi bir işaret üzere Bursa'da yerleşmiş burada Zeyniye tekkesini kurmuştur. Şeyh Kudsi'nin yerleştiği bu semt Şeyh Kudsi'ye nispeten Zeyniyyeler semti olarak adlandırılmıştır. Şeyh Kudsi'nin kabri bir türbe içerisinde bu semtte bulunmaktadır. Şeyh Kudsi'nin tasavvuf anlayışı Şeyhi Hafi ve Şihabüddin Sühreverdi'nin görüşü etrafında şekillenmiştir. Bu görüş Şeriat-hakikat birlikteliğini korumak, tasavvufta tartışmalı konularda itidalli bir yol tutmayı tercih etmek şeklinde özetlenebilir.

Zeyniyye Tarikatı'nın İstanbul'daki en önemli temsilcisi Şeyh Vefa'dır. Vefa semtinde kurduğu tekkesi dönemin önde gelen ilim, kültür ve sanat merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle dönemin ilmiye ve kalemiye sınıflarından yüksek bürokratlarından pek çok kimsenin tarikata intisabıyla Zeyniyye Tarikatı XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı devletinde eğitilmiş sınıfın tarikatı haline gelmiştir. (Öngören, 2003:196) Zeyniyye Tarikatı'nın 15. yüzyılda İstanbul'un en etkili tarikatlarından biri haline gelmesi, Şeyh Vefa'nın Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıd tarafından kabul görmesi maddi ve manevi olarak desteklenmesiyle de yakından bağlantılıdır. Şeyh Vefa'nın Fatih Sultan Mehmed ile yakın dostluğu bilinmektedir. Şeyh Vefa Fatih Sultan Mehmed'in cenaze namazını kıldırarak kişidir. Fatih Sultan Mehmed kendisine nispetle Vefa olarak adlandırılan semtte şeyh hazretlerine bir tevhid-cami ve çifte hamam yaptırmıştır. Şeyh Vefa II. Beyazıd ile de sıcak ilişkilerini sürdürmüştür. II. Beyazıd Şeyh Vefa'nın cenaze törenine katılmıştır. Vefaiyye Tarikatı zamanla halkın teveccühünün yanında devrin münevver ve ulemasının rağbet ettiği bir tarikat haline gelmiştir. Müritleri arasında Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi, Sinan Paşa, Molla Lutfi, Balıkesirli Zati, Edirneli Sabayi, Hattat Kasım gibi birçok devlet adamı ve âlim ve sanatkâr bulunmaktadır.

Şeyh Vefa'nın ilgi çeken bir kişiliği vardır. Şeri'i ilimlerin yanı sıra bir kısım müspet ilimlere de vakıf olduğu bilinmektedir. Astronomi ve musiki dâhil olmak üzere zahiri ilimlerde de iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Astronomi ve astroloji alanlarında mahir olan Şeyh Vefa kazalara ve belalara karşı hazırlanan bir çeşit muska olan vefk konusunda müctehid konumundadır. Bu konuda çeşitli eserler kaleme almıştır. Ruzname adlı eseri astronomi, Melhame adlı eseri ise astroloji ile ilgilidir.

Şeyh Vefa'nın vefk konusunda toplumda öne çıkan bir mutasavvıf olması ve özellikle çeşitli kaza ve belalara karşı yazdığı vefkler (muskalar) döneminde toplumun önde gelen kişileri tarafından rağbet görmüş birçok kişi bu vefkleri başlarında taşı-

mıştır. Şeyh Vefa'nın bu özelliğine gösterilen rağbet günümüzde de devam etmekte birçok kişi himmet ve yardımı için Şeyh Vefa'ya ziyaret gerçekleştirmektedir. Şeyh Vefa türbesi İstanbul'un en çok ziyaret edilen türbeleri arasındadır.

Şeyh Vefa öğretilerini şiirle yayma geleneğini sürdüren şair velilerden biridir. Vefa mahlasıyla Türkçe, Arapça, Farsça olmak üzere üç dilde şiirler yazmıştır. İlahi aşkı, Hz Peygamber ve insan sevgisini konu edinen şiirleri toplumda çok beğenilmiş, yüzyıllardır ilahi olarak okuna gelmiştir.

Tasavvufta Şeyh Vefa'nın ilk defa sistemli olarak Muhiddin İbnü'l Arabî tarafından ortaya konan, Allah ve O'nun tecellilerinden başka varlık olmadığını idrak etmek şeklinde formüle edilen "Vahdet-i vücud" anlayışını benimsediği görülmektedir. Bağlı bulunduğu Zeyniyye Tarikatı piri Şeyh Hafî tarafından benimsenen ve her şeyi Allah ve O'nun tecellisi olarak görme, O'ndan başkasını görememe hali olarak kabul edilen "vahdet-i şühud" anlayışına rağmen Şeyh Vefa'nın bu seçimi dikkat çekici bir yaklaşımdır.

"Şeyh Vefa tasavvufta şeriatın zahir kurallarına tavizsiz bir şekilde uyulması görüşünü öne çıkarırken; eğitim konusunda nefsi riyazetle, çile ve halvet, uzlet vb uygulamalarla güçsüz kılmak suretiyle ruhun galip gelmesini sağlamak şeklinde olan Zeyniyye Tarikatı prensibini benimsemiştir." (Öngören, 2009: 81)

Şeyh Ebul Vefa'nın tarikatın evradı ve zikrini yeniden düzenlemesi dolayısıyla kendisinden sonra gelen tarikat silsilesi Vefaiyye olarak adlandırılmış böylece Zeyniyye Tarikatı bünyesinde yeni bir kol meydana gelmiştir. Vefaiyye Tarikatı'nda Şeyh Vefa devri zikri olarak adlandırılan soldan sağa dönerek Allah, Vahid, Ahad, Samed isimlerinin tekrarlandığı zikir icra edilmiştir. 1491 yılında vefat eden şeyh Ebul Vefa günümüzde ziyaretgâh olan türbesine gömülmüştür. Şeyh Vefa'nın vefatına müteakip halifesi Ali Dede (v. 1511-12) Şeyh Davud Vefai Rumi ve Şeyh Abdülatif Vefai (v.1523) tekkeye postnişin olmuştur.

Şeyh Vefa Tekkesi Fatih İlçesi, Hacıkadın Mahallesi'nde, Şeyh Vefa'ya nispetle Vefa olarak adlandırılan semtte yer almaktadır. Vefa semti İstanbul kent tarihi ve kültürü açısından önemli bir bölgedir. Semt Roma ve Bizans dönemlerinde yedi tepe üzerine kurulan İstanbul şehrinin üçüncü tepesi olarak bilinen Beyazıd Meydanı'na (Tauri Forumu) ve Mese olarak adlandırılan şehrin ana aksına yakın bir konumda bulunmaktadır.

Vefai ve Şeyh Davud-i Vefai'ye aittir. Türbede ayrıca Şeyh Abdullatif Vefai Rumi ve Şeyh Ebul Vefa'nın kız kardeşi olduğu düşünülen bir kadın kabri yer almaktadır.

Fotoğraf 18: Şeyh Vefa Türbesi

Kaynak: İBB KUDEB Arşivi

Fotoğraf 19: Vefa Türbesi Girişi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kare planlı ve çatılı olan yapı, üç sıra tuğla, bir sıra ince yontulu küfeki taşından örülmüştür. Her cephede iki tane olmak üzere toplam sekiz adet dikdörtgen penceresi bulunmaktadır. Türbe giriş kapısı üzerinde Ahmed Paşa (v.1497) tarafından kaleme alınan Şeyh Vefa'nın ölümüne düşürdüğü tarihli farsça kitabe yer almaktadır.

Fotoğraf 20: Sandukalar (2019)

Kaynak: Ayşe Usta Bilgin Arşivi

Fotoğraf 21: Vefa Türbesi (1941)

Kaynak: GEEAKY Arşivi (D.No: 570)

Şeyh Vefa'nın türbesinin duâ edilen penceresinde şu beyitler yazılıdır:

Muktedây'ı ehl-i mânâ, Muslihuddîn Ebü'l-Vefâ

Uyûn-ı uşşâka hâk-i merkadidir Tûtiyâ

Manası: (Muslihuddîn Ebü'l Vefâ, mânâ ehlinin, evliyânın uyduğu kimsedir. Mezarının toprağı, âşıkların gözlerine sürmedir).

Fotoğraf 22: Şeyh Vefa Çilehanesi (2014) Fotoğraf 23: Çilehanenin Mihraptan Girişi

Kaynak: İBB KUDEB Arşivi

Kaynak: İBB KUDEB Arşivi

Şeyh Vefa Çilehane'si İstanbul'da bulunan en eski çilehane yapılarından biridir. Çilehane Cami mihrabından geçilerek girilebilen alçak tavanlı küçük bir bölümdür. Bu özelliği Şeyh Vefa Çilehanesi'ni İstanbul'da diğer çilehanelerden ayıracı kılmaktadır. Doğan Kuban'a göre dervişlerin tanrıya ulaşma yolunda kendisine yöneldikleri şeyhlerin halvete çekildiği çilehaneye, aynı kişilerin ibadetleri sırasında yöneldikleri mihrabın içinden geçilmesini de tarikat sembolizminin mimariye yansıması olarak değerlendirmek gerekmektedir. (Kuban, 1958: 11) Cami-tevhidhane'nin mihrap arkasından ulaşılan kare planlı ve ahşap kırma çatılı yapı, kesme küfeki taşından örülmüş olup kirpi saçak ile son bulmaktadır. Yapının kuzey duvarında bir kapı, batı ve doğu duvarında birer pencere bulunmaktadır.

Fotoğraf 24: Ana Giriş Kapısı ve Niyaz Pencere (2018)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 25: Ana Giriş Kapısı (1941)

Kaynak: GEEAKY Arşivi (D.No: 570)

Cümle kapısının doğusunda bulunan niyaz penceresi 1767 tarihlidir. Duvarın doğu ucunda iki adet dikdörtgen niyaz penceresi daha bulunmaktadır. Üsluplarından 1757/58 yılında yapılan tamiratta eklendiği tahmin edilmektedir. 1476 yılında II. Mehmed tarafından inşa ettirilen cami-tevhidhane 1757-58 yıllarında tamir edilmiştir. Yapı 20.yy'ın başlarında II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında 1909 yılında çıkan yangınla büyük zarar gören cami (1908-1910) yıkılmaya yüz tutmuş olması gerekçesi ile yeniden inşa edilmek üzere yıktırılmıştır.

Caminin 1900 yıllarında Gurlitt tarafından çizilen rölevesinde 11 metrelik ana kubbe, iki yanında kemerlere yaslanmış yarım kubbeler ve beş köşeli mihrap çıkıntısı görülmektedir. (Karakaya, 2009: 329) Cami-tevhidhane I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle yaptırılmamış ancak 1990 yılında orjinalinden daha büyük boyutta yeniden inşa edilmiştir.

Caminin 1171(1757) yılında tamir gördüğüne dair Şair Deruni'nin yazdığı bir kitabe mevcuttur. Tam olmamakla birlikte kitabe caminin yeniden inşası sırasında kapı üzerine monte edilmiştir. Kitabede Bu dergâhı mualla Şeyh Vefayı kutbu azamdır. Ziyaret eden ita eder hak rutbe-i ülya Deruni aşiku sadık dedi tamirine. Tarih 1171 (1757) yazılıdır.

Dikdörtgen planlı ve kâgir olan cami sekizgen bir kasnağa oturan bir ana kubbe ve yanlarda yer alan birer yarım kubbe ile örtülmektedir. Yapıyı diğer camilerden ayıran yegâne unsur, mihrabından geçilen çilehanesidir.

Şeyh Vefa Külliyesi Haziresi İstanbul'un fetihden sonra oluşan ilk ve büyük hazirelerden biridir. Türbenin çevresinden başlayıp zamanla her yönden gelişerek külliye'nin arsası içinde, yapılar ve cami-tevhidhanenin önündeki avlu dışında hemen her yeri kaplamış olan hazire güney yönünde bir duvarla sınırlanmış bulunmaktadır. Hazirede önemli kişiler yatmaktadır.

Abdülkadir Erdoğan bu kişiler arasında şair Nevi, Lala Mehmed Paşa, Mehmed Muhiddin, Şemseddin Ahmedülensari, Ahmed'i Rafi, Hacı Süleyman Halife, Mevlana Ebubekir Çelebi, Hasan Tıbbı, Mehmed Efendi, Katipzade Zeynülabidin'ini saymaktadır. (Erdoğan, 1941: 20-27) Haziredeki en eski mezartaşı Zeyniyye Tarikatı'na ait 15. Yüzyıldan kalma mezar taşıdır. (Kancal-Ferrari, 2009: 536) Hazirede az sayıda 16. ve 17. Yüzyıla ait taş bulunurken; taşların ekseriyeti 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ilk yarısına ait olarak tesbit edilmiştir.

Fotoğraf 26:Şeyh Vefa Tekkesi Haziresi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 27:Mezar Taşları

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

II. Beyazıd döneminde inşa edilen medrese ve derviş hücreleri ise, bir yangın sonrasında 1785-86 yıllarında I. Abdülhamid tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Medrese kalıntılarından anlaşılacağı üzere ortası şadırvanlı bir avlu etrafında “u” şeklinde sıralanan eş büyüklükteki mekânlardan meydana gelmektedir. Medreseye ait günümüzde sadece “u” plan tipinin kuzey ve batı kanatları kalmış bulunan eserin doğu kanadı ise tamamıyla ortadan kalkmış durumdadır. Kare planlı hücrelerin birer ocak ve niş ile donatıldığı, kapı ve pencerelerinin de avluya açıldığı düşünülmektedir. Osmanlı döneminde semtin ilk kütüphanesi Şeyh Vefa tarafından oluşturulmuştur. Kütüphane ve derviş hücreleri zamanla ortadan kalkan yapılar arasındadır.

Şeyh Vefa Hamamı çifte hamam olarak 1476 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Vefa Hamamı’nı İstanbul’a Osmanlı’lar eliyle yaptırılan ilk hamamlardan ve İstanbul’da bulunan 150 kadar hamam arasında en meşhurlarından biri olarak saymaktadır. (Gökyay, 1996: 159) Ahmet Yaşar 1732 tarihli tahrir defterine göre hamamda 18 çalışanı bulunduğunu belirtir, o dönem mezkûr defterlere göre hamamlarda çalışan ortalama kişi sayısı 11’dir. Şeyh Vefa Hamamı büyüklük ve müşteri itibarıyla orta büyüklükte bir hamam olarak kabul etmektedir. (Yaşar, 2009: 343-344) Zamanla ortadan kalkan hamam Fatih Sultan Mehmed Vakfına bağlıdır.

3.6. NUREDDİN CERRAHİ TEKKESİ (CERRAHİ ASİTANESİ)

Nureddin Cerrahi Tekkesi İstanbul Fatih İlçesi, Dervişali Mahallesi 460 pafta 2552 ada 34 parselde yer almaktadır. Tekke Halvetiliğin Cerrahi kolunun asitanesi ve pir makamıdır. Kurucusu Pir Nureddin Cerrahi’dir. Tekke 1703 yılında Sultan III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Zamanla kullanılamaz hale gelen tekke yapısı biri Pir Nureddin Cerrahi tarafından olmak üzere dört defa yeniden inşa edilmiştir. Tekke

günümüzdeki biçimine 19. yüzyılda gerçekleştirilen onarım ve yenileme sonucunda ulaşmıştır. Mütevazı bir programa sahip olan tekkede tevhidhane-türbenin yanı sıra harem dairesi, Şeyh Nimetullah Efendi kabri, şerbethane, şadırvan gibi çeşitli yapılar yer almaktadır. Tekkenin tevhidhane ve türbe bölümü günümüzde özgünlüğünü korumaktadır. Pir Nureddin Cerrahi Türbesi İstanbul'un en kalabalık türbelerinden biridir. Pir Nureddin Cerrahi sandukası olmak üzere türbede yaklaşık otuz sandukalı kabir bulunmaktadır. Türbenin güney cephesinde bir niyaz penceresi yer almaktadır.

Horasan ekolüne bağlı olan Halvetilik birçok tarikatın kuluçkası olarak bilinmektedir. Halveti Tarikatı kendisinden birçok kol ve şubelerin ortaya çıkmasıyla İslam dünyasının en yaygın tarikatı haline gelmiştir. Coğrafi genişliği ve farklı kültür çevrelerine uyum sağlayabilmesi ile İslam dünyası ve tasavvuf tarihinde istisnai bir yeri vardır. Halveti Tarikatı özellikle son iki yüzyıl içerisinde İstanbul ve Rumeli tekkeleriyle bölgede geniş bir nüfusa sahip olmuştur.

“Uzlet, inziva, yalnızlık anlamına gelen halvet kelimesi tasavvufi literatürde ne bir meleğin ne de herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile sırren (manen) konuşmak ve ruhen sohbet etmek anlamına gelmektedir.” (Öztürk, 1999: 1).

Halvet birçok tasavvuf ehli tarafından uygulanan bir yöntem olarak bilinmektedir. Halvet süresi genellikle kırk gün olmakla birlikte, yirmi sekiz, on sekiz, on iki, yedi ve üç güne kadar da değişiklik göstermektedir.

Hiz. Pir Ömerül- Halveti (v.800/1397) Halveti Tarikatı'nın piridir. Siraceddin lakabıyla tanınan Şeyh Halveti Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Lahican'da dünyaya gelmiştir. Sıklıkla bir çınar ağacı kovuğunda halvet çıkardığı için Siraceddin Ömer'e Halveti lakabı verilmiştir

Hiz. Pir Ömerül- Halveti, İbrahim Zahid-i Geylani'nin halifelerinden olan, amcası Şeyh Ahi Muhammed Halveti'ye (v.780/1378) intisap etmiş, amcasının vefatının ardından irşad makamına geçmiştir. Tebriz'e giderek irşad faaliyetlerine başlayan şeyh hazretlerinin tarikat silsilesi Zahidi Geylani'ye nisbet edilen Zahiddiyye Tarikatı ile birleşir. Silsile Ömer el- Halveti'de Halvetiye Tarikatı'na dönüşmüştür.

Ömer el Halveti'nin vefatından sonra Halvetilik, tarikatın ikinci piri kabul edilen Seyyid Yahya-yı Şirvani'ye ulaşmıştır. Şeyh Yahya-yı Şirvani (v.1463/64) Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde doğmuş ve Bakü 'de vefat etmiştir. Tarikatın önde gelen

Şeyhlerinin bu bölgede bulunması sebebiyle Halveti Tarikatı Azerbaycan bölgesinde gelişme göstermiş, buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlara, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya kadar yayılmıştır. (Uludağ, 1997: 393-95) Amasyalı Pir İlyas Şücaüddin (v.1429) tarafından Anadolu'ya getirilen Halvetilik, M. Bahaaddin Erzincani (v.1474), Dede Ömer Ruşeni (v.1487) ve Molla Emin Karamani (v. 1496-1497) aracılığı ve özellikle Ahi teşkilatı ile sıkı bir bağ kurarak Osmanlı'da geniş bir alana yayılmıştır. Halvetilik Şeyh Mehmed Cemaleddin-i Halveti (v.1494) tarafında da İstanbul'a getirilmiştir. Şeyh Mehmed Cemaleddin-i Halveti, Halvetiliğin dört ana kolundan biri kabul edilen Cemaliyye Tarikatı'nın kurucusudur.

Halvetiyye Tarikatı dört ana kola ve bu kollardan ayrılan 40'tan fazla şubeye sahiptir. Dört ana kol Rûşeniyye Tarikatı (kurucusu Dede Ömer Rûşenî, v.1487), Cemâliyye Tarikatı (kurucusu Cemâl-i Halvetî, v.1494), Ahmediyye Tarikatı (kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, (v.1504) ve Şemsiyye Tarikatı (kurucusu Şemseddin Sivâsî, v.1597) şeklinde olup, bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelmiştir.

Halveti Tarikatı'nda usûl Esmâ-i Seb'â üzerine kurulmuştur. Yedi isim insan nefsinin yedi mertebesine karşılık gelir. Esmâ-i Hüsnâ'dan alınan yedi isimle Allah ile kul arasında var olduğu addedilen nur ve zulmetten oluşan yetmiş bin perde kaldırılmaya çalışılır. Müridin bir üst makama çıkabilmesi için her biri on bin perdeden oluşan yedi makamı aşması gerekir.

Nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılmasını esas alan Halvetiyye'de, bunun yolu dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetîlik'te hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. (Uludağ, 1997: 393-395) Halvetiliğin birçok kolu Muhiddin Arabi tarafından geliştirilen Vahdet-i vücud görüşünden etkilenmiş ve özellikle Mısriyye Kolu kurucusu Niyaz-i Mısri'de en ileri noktaya ulaşmıştır.

Pir Nureddin Cerrahi'nin tarikata intisabı Halveti Şeyhi Ali Alaeddin Köstendili vasıtasıyla olmuştur. 1703 yılında icazetini alarak Karagömrük'te Sultan III. Ahmed tarafından kendisine tahsis edilen hangaha şeyh olmuştur. Daha sonra kendi adıyla anılan Halvetiyye- Cerrahiye şubesini kuran Şeyh Nureddin Cerrahi, tarikatın adap ve erkânını belirlemiş, Halvetiyye'de esas olan esma sayısını 7'den 12'ye çıkarmıştır. Pir Nureddin Cerrahi Halvetiyye-Cerrahiye tarikatının kurucusu olmakla birlikte tarikatta esas olan seyr-i süluk'a ilişkin son önemli ictehadları gerçekleştirdiği için son müctehid olarak kabul edilmektedir.

Halvetiyye- Cerrahiyye şubesi İstanbul menşeli bir tarikat olarak devlet ricali, aydın ve sanat çevrelerinden oldukça rağbet görmüş ve aristokratik bir kimliğe bürünmüştür. Klasik Türk Müziği makamlarından oluşan ilahi repertuarıyla yapılan ayinler, daha sanatsal ve estetik bir üslupta icra edilen namaz ve zikirler saray tarafından da rağbet görmüş ve desteklenmiştir.

Şeyh Nureddin Cerrahi'den sonra postnişin olan Şeyh Süleyman Velîyüddin Cerrahiyye de önemli içtihadlar yapan kişidir. Sertarikzade Şeyh Mehmed Emin Efendi ise tarikatın yayılmasındaki önemli rolü dolayısı ile piri sani yani Cerrahiliğin ikinci kurucusu kabul edilmekte ve Şeyh Yahya Moravi ise Cerrahiliği Balkanlar'a taşıyan kişi olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 28: Tekke Girişi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 29: Tekke Meşrutası

Kaynak: İBB KUDEB Arşivi

1925 yılında tekke ve zaviyelerin resmi olarak kapatılmasından ardından tekke Şeyh Fahreddin Efendi tarafından kültür evi adı altında kısıtlı da olsa faaliyetlerini sürdürmüştür. Şeyh Fahreddin Efendi'nin vefatının ardından tekkeye postnişin olan Muzafer Özak'ın Türk Musikisi adı altında yurtdışında düzenlediği konser ve zikirayinleri ilgiyle karşılanmış, artan talepler üzerine Avrupa ve Amerika'da Cerrahi tekkeleri kurulmuştur. Zamanla Türk Tasavvuf Musikisini ve Folklorunu Koruma ve Yaşatma Vakfı'na dönüştürülen tekke günümüzde de İstanbul tasavvuf kültürü ve musikisi açısından önemli merkezlerden biri konumundadır.

3.7. TAKKECİ İBRAHİM EFENDİ TEKKESİ

Takkeci İbrahim Efendi Tekkesi İstanbul Zeytinburnu İlçesi Maltepe Mahallesi 2912 ada 8-9 parselde yer almaktadır. Tekkeyi inşa ettiren kişi Takkeci İbrahim Efendi'dir. Takkeci İbrahim Efendi Tekkesi Halveti Tarikatı'na bağlı bir tekkedir. Kaynaklarda Takkeci İbrahim Efendi'nin (v.1595/96) hayatı ve kişiliği hakkında fazla bilgiye

rastlanmamaktadır. Kayıtlarda Takkeci İbrahim Efendi'nin arakiyeci esnafından varlıklı bir kimse olduğu ve tekke yerinde bir arakiye imalathanesi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Arapça “ter” anlamına gelen arak kelimesinden türeyen arakiye teri alması için başa giyilen bir tür takkedir. Genellikle keçeden yapılan arakiye beyaz ve nefli renklidir. Kadife ve pamuktan yapılan arakiyeler daha önceleri halk tarafından yaygın olarak kullanılan bir başlıktır. Zamanla arakiyeler sadece şeyhlerin ve dervişlerin giydiği, tarikat alameti olan ve gül tesmiye edilen, ortasına mührü Süleyman işaretli, kenarı işlemeli renkli olarak da yapılmıştır. Arakiyeler sade giyildiği gibi şemle olarak tabir olunan yeşil, siyah, beyaz sarıkla da kullanılırdı. Son yıllarda özellikle Mevlevilikte kullanılan bir takke olarak bilinmektedir. Latifzade Abdalbaki Efendi Sergüzeşt adlı eserinde ve Hadikatül Cevami’de İbrahim Efendi Tekkesi hakkında şu malumatları verilmektedir.

“Cami avlusunun yap kapusundaki sebil ve kuyu 1002 yapılmıştır. Kitabeleri çok nefis hat ve hak ile tezyin edilmiştir. Burada Arakiyeci İbrahim Vakfı’ndan Halveti Tarikatı’na meşrut şeyh vaziyesi varmış ve Cuma günleri bu tarikat usul üzeri zikir ve tevhid edilirdi.” (Ayvansarayi, 2001:232)

Tevhidhane olarak da kullanılan cami Arakiyeci İbrahim Çavuş tarafından 1591’lerde yaptırılmıştır. Caminin bu tarihte yapıldığına dair bir kitabe bulunmaktadır. Cami mimari özellikleri ile Osmanlı mescit özelliğini sürdüren bir yapıdır.

Takkeci İbrahim Tekkesi günümüzde de mescidin inşası ile ilgili bir rivayetle tanınmaktadır. “O civarda oturan İbrahim Efendi’ye rüyasında kısmetinin Mısır’da olduğu ve oraya gitmesi söyleniyor. Evvela emniyet vermesede bu rüya birkaç kez tekrar ettiginden İbrahim Efendi yelkenli gemi ile İskenderiye’ye ve Mısır Kahire’ye varır. Gurbetdiyar olduğundan bahsile indiği kahvehanede o gece yatmasına kahveci muvafakat eder. Müşteriler çekildikten sonra kahveci ile konuşurken Mısır’a ne için geldiğini kahveci sorar. İbrahim Efendi anlatır. Kahveci (aklına şaşarım ben de defaatle gördüğüm rüyada İstanbul dışarısından filan mevkideki hanenin filan yerinde üç küp altın var, git al diyorlar, gitmiyorum) insan rüyada söylenen söz ile iş görür mü der. İbrahim Efendi bunları dinlerken tarif olunan evin kendi ikameti olduğunu anlar ve birşey demeyerek, ertesi günü avdet eder. Altınları bularak camiye bu altınlarla yaptırır.” (GEEAKY Arşivi D. No: 283).

Fotoğraf 30:İbrahim Ağa Camii **Fotoğraf 31:İbrahim Ağa Camii (1941)**

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: GEEAKY Arşivi Dosya No: 283).

Takkeci tekke camii İstanbul tekke-camileri içerisinde süslemesi en yoğun tutulan camilerden biri olarak dikkat çekmektedir. Zengin çini programı caminin en önemli özelliğidir. Baha Tanman sıraltı tekniği ile imal edilmiş çinilerinin teknik, kompozisyon ve renk kalitesi açısından İznik çinilerinin en parlak ürünleri arasında kabul edildiğini belirterek; çoğunlukla beyaz zemin üzerine yerleştirilmiş laleler, karanfiller, hatayiler, bahar çiçekleri, salkımlı asma dalları, çeşitli hançer yaprakları, rumiler Çin bulutları koyu yeşil, firuze, lacivert ve ünlü mercan kırmızısı ile renklendirilmiş olarak göz almaktadır. (Tanman, 1990:146) Camiye ait bazı çini levhalar Lizbon’da Gülbenkyan Müzesi’nde sergilenmektedir. Tamamen bitkisel motiflerle kaplı mihrabının yanında ince işçiliği ve oranları ile mermer minberi, renkli camlı revzenleri, pencere kanatları, özgün künde-kârî kapısı ile cami oldukça zengin mimari öğelere sahiptir.

Fotoğraf 32: Camii Çinileri

Fotoğraf 33: Camii Ahşap Süslemeleri

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Caminin ahşap kubbesinin bazı bölümleri özgünlüğünü korumaktadır. Cami II. Mahmud döneminde 1821 yılında yenileme geçirmiştir. İbrahim Efendi’nin kabri sebilin arkasında yer alan hazirede bulunmaktadır. 1595 yılında vefat eden İbrahim Efendi’nin lahti beyaz mermerden yapılmıştır.

Fotoğraf 34: İbrahim Efendi'nin Kabri

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 35: Tekke Kuyusu

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Hazirede İbrâhim Efendi'nin oğlu Halil Çavuş'un sandukasının yanı sıra mezar taşı kaybolmuş kime ait olduğu belli olmayan bir mezar daha vardır. Tekke şeyhlerinden Şeyh Ali Efendi kabri cami haziresindedir. Hazirede Şeyh Ali Efendi kabrinin dışında beş mezar daha vardır. Tekkede, iki sebil, kuyu, hazîre ve sıbyan mektebi yapıları da bulunmaktadır.

Fotoğraf 36: Tekke Meşrutası (1941)

Kaynak: GEEAKY Arşivi

Fotoğraf 37: Tekke Meşrutası (2018)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Sebillerin birinin kitabesinde sebilin (1593-94) tarihleri arasında yapıldığı yazılıdır. Harem binası 18. yüzyıl sonlarında yenilenmiştir. Ahşap olduğu tahmin edilen derviş hücreleri ve bazı yapılar zamanla ortadan kalkmıştır.

3.8. MERKEZ EFENDİ TEKKESİ

Merkez Efendi Tekkesi, İstanbul Zeytinburnu İlçesi, Merkez Efendi Mahallesi, 2934 ada 2 parselde yer almaktadır. Tekke Merkez Efendi adıyla tanınan Şeyh Musa Muslihiddin Efendi tarafından 1514 yılında yaptırılmıştır. Musa Muslihiddin Efendi

Halvetiyye-Sümbülîye Tarikatı'nın tanınmış şeyhlerinden olup, ayrıca dönemin önde gelen hekimlerinden biridir. Denizli'de doğmuş olan Şeyh Musa Muslihiddin (v.1529) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kendi tekkesinde metfundur.

Merkez Efendi İstanbul'un ileri gelen sufilerinden Sümbül Efendi lakaplı Şeyh Yusuf Sinan'ın halifesi ve aynı zamanda damadıdır. Merkez Efendi'nin hayatıyla ilgili kayıtlarda bazı farklılıklar bulunmakla birlikte (v.1494) yılında Sümbül Efendi'ye intisap ederek hilafet aldığı genel bir kabuldür. Merkez Efendi'nin tekkesini kurmadan önce bir müddet Halveti şeyhlerinden Şücaeddin Efendi'nin Fatih'teki tekkesinde posnişlik yaptığı anlaşılmaktadır.

İrşad faaliyetlerine Halveti geleneğine uygun bir şekilde inşa ettirdiği kendi tekkesinde devam eden Merkez Efendi, Yavuz Sultan Selim'in eşi Ayşe Hafsa Sultan'ın (v.1533) daveti üzerine bir süre Ayşe Hafsa Sultan'ın Manisa'da inşa ettirdiği külliye zâviyesinde şeyhlik ve dârüşşifâsında tabiplik yapmıştır.

Şeyhi Sümbül Sinan'ın vefatı üzerine İstanbul'a dönen Merkez Efendi Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin şeyhliğini üstlenmiş, vefatına kadar 23 yıl bu görevi sürdürmüştür. Türbesinin kabri üzerine Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.

Merkez Efendi ve Türbesi İstanbul kadar Türkiye folklorunda önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda dönemin tanınmış bir tabibi olan Merkez Efendi, ünlü mesir macununu hazırlayan kişidir. Mesir Macunu Manisa Darüşşifası'ndaki hekimliği sırasında Şeyh Musa Muslihiddin tarafından Sultan I. Selim'in eşi Hafsa Sultan hastalanması üzerine hazırlanan bir çeşit şifa ilacıdır. “Mesir” denilen kırkbir çeşit baharattan oluşan macun, baharatların belli oranlarda karıştırılarak, çeşitli dualar eşliğinde hazırlanmaktadır. Mesir macunu Hafsa Sultan'ın şifa bulması ve yine sultanın isteği üzerine her sene Nevruz'da (21-24 Mart) Manisa Sultan Camii minare ve kubbelerinden halka dağıtılmıştır. Günümüzde de sürdürülen bu gelenek 2012 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'ne alınmıştır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019) Macunun Nevruz'da dağıtılması da özel bir anlam taşımaktadır. Nevruz Türk kültüründe özel önem taşıyan bir gün olarak kabul edilmektedir. “Nevruz Hz. Âdem'in yaratıldığı, Hz. Nuh'un gemisinin karayı bulduğu, Hz. Ali'nin doğduğu, halife olduğu; ayrıca Nevruz gecesini bütün yaratıkların Tanrı'ya secde ettiği, dileklerin yerine getirildiğine inanılmaktadır.” (İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, 2018) Tarımsal faaliyetlerin yaygın olduğu Anadolu'da farklı yörelerde bolluk ve bereket töreni olarak kutlanan nevrüz, inanca dayalı bir anlam da ifade etmektedir. Merkez Efendi Tekkesi bugün Zeytinburnu İlçesi sınırları içerisinde bulunan İstanbul Kara Surları'nın hemen dışındaki bölgede yer almaktadır.

Şehir surlarının hemen dışında münzevi bir ortam sağlayan bölge, çeşitli tarikatların tekkelerini kurduğu İstanbul'un mistik hayatının önemli yerlerinden biridir.

Merkez Efendi Tekkesi'nin ilk yapılarının Merkez Efendi tarafından Halveti geleneğine uygun olarak mütevazı ölçülerde yapıldığı bilinmektedir. Merkez Efendi Tekkesi'nin Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan tarafından Mimar Sinan eliyle Cami- tevhidhanenin yenilendiği ayrıca tekkeye bir hamam inşa ettirdiği düşünülmektedir. (Köse, 2012: 89) Zaman içerisinde tekke, türbe, cami-tevhidhane, derviş hücreleri, selamlık, haremlik, mutfak, hamam, hazire, çilehane, çeşme vb yapılardan oluşan tam teşekküllü bir tarikat külliyesi niteliği kazanmıştır. Ayrıca Merkez Efendi'nin ruhanîyetinden faydalanmak yakınına gömülme isteği tekke etrafında ortaya geniş bir mezarlık ortaya çıkarmıştır. Tekke Sümbüliye Tarikatı'nın asitanesi kabul edilen Kocamustafa Paşa Tekkesi'nden sonra Sümbüliye Tarikatı'nın en önemli merkezi konumundadır. Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere asitane veya pir makamı olmasına rağmen Merkez Efendi Tekkesi'nin geçmiş yüzyıllarda da kalabalık bir nüfusu barındıran merkezi bir tekke olduğu anlaşılmaktadır.

Şah Sultan Vakfı'na bağlı bulunan tekkenin zamanla çeşitli tamir ve tadilat geçirdiği kayıt altına alınmıştır. II. Mahmud döneminde tekkenin geniş kapsamlı bir yenilemeye tabi tutulduğu tekkenin ana giriş kapısı üzerinde yer alan II. Mahmud'un adının ve tuğrasının bulunduğu kitabeden anlaşılmaktadır.

Merkez Efendi Türbesi tekkenin en önemli yapılarından biridir. Kare planlı türbe günümüzdeki görünümüne II. Mahmud döneminde yapılan yenileme sonucu ulaşmıştır. 1836'da (H.1252) esas türbenin kuzeyine, Merkez Efendi'yi izleyen bazı şeyhlerin ve bunların aile bireylerinin sandukalarını barındıran dikdörtgen planlı bir bölüm eklenmiştir. (Tanman, 2005: 207) Türbe ilginç bir özelliği ile dikkat çekmektedir. Türbenin batı cephesinde yuvarlak kemerli üç adet pencere sıralanmakta, en sağdaki (güneydeki) pencere hizasından ileriye doğru kısa ahşap saçak genişlemekte ve bir ziyaret saçağı niteliği kazanmaktadır. Ziyaret saçağı tarikat adap ve usulünün mimariye yansıyan güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

“Merkez Efendi Tekkesi postnişini ve dervişleriyle yakındaki Yenikapı Mevlevîhanesi'nin bayram namazlarını burada eda etmeyi gelenek haline getiren şeyhi ve dedegâmi arasında bir “muayede merasimi”nin (bayramlaşma töreninin) icra edildiği bilinmektedir. Tarikatlar arasındaki yakınlığın güzel bir örneğini oluşturan bu gelenek saçağın ayrıntılarına yansımıştır: Saçağın ortasında, Sümbülîliğin simgesi olan sümbül çiçekleriyle bezeli bir göbek konmuş, bunun çevresine Merkez Efendi'ye ithaf edilmiş bir beyit (Bes tevessül sana bu türbe-i iksîr-i turâb / Bundadır sür yüzünü Merez-i kutbü'l-aktâb) yazılmış, saçağın âlemi ise Mevlevî tacı biçiminde imal edilmiştir.” (Tanman, 2006: 208-209)

Fotoğraf 38: Merkez Efendi Türbesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 39: Merkez Efendi Sandukası

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Merkez Efendi tekkesinin bir parçası olarak inşa edilen hamamın Mimar Sinan tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Geleneksel yapım teknikleri ve üslubu ile inşa edilen yapı kubbelerle örtülü, dört halvetli bir sıcaklığa sahiptir. Ufak boyutlarda çifte hamam olarak inşa edilen hamamın erkekler bölümü soyunmalık kısmı haricinde özgün durumunu korumaktadır. Kadınlar kısmının bugünkü yapısı 1960 yılında yapılan yenileme sonucu oluşmuştur.

Giriş kapısının sağ tarafında bulunan hücre Merkez Efendi'nin kullandığı hücre olarak bilinmektedir. Hamam İstanbul'da sâdece birkaç hamamda bulunan dolaplı kuyusuyla dikkat çekmektedir. Merkez Efendi'nin bu hamamda, tekkesini kurarken keşfettiği şifalı suyla “hummalıları” tedavi ettiği rivayet edilir. Ayazma-çilehane bağlantısında olduğu gibi, burada da, muhtemelen kökleri Osmanlı öncesine dayanan şifalı su geleneğinin bir sûfi-tabip tarafından yaşatılması söz konusudur.

İstanbul'daki Sümbülî şeyhlerinin 10 Muharrem sabahı, namazdan önce Merkezefendi Hamamı'nda toplanmaları, burada tarikat adabına riayet ederek topluca yıkandıktan sonra tören giysilerini giymiş olarak önce tekkenin câmi-tevhithânesinde sabah namâzını edâ etmeleri, daha sonra kafilâ hâlinde Kerbelâ şehitlerine mersiyeler okuyarak yürümeleri ve öğle namâzına müteakip büyük bir aşure cemiyetinin tertip edildiği Sümbül Efendi Tekkesi'ne gitmeleri gelenek hâline gelmişti. (Tanman, 2006: 214-215)

Cami- tevhidhane Kanuni'nin kızı Şah Sultan (v.1572) tarafından 1552-1572 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kayıtlarda 1837-38 yılında caminin yenilendiği yazılıdır. Dikdörtgen planlı cami-tevhidhane kargir duvarlı ve kırma çatılı bir mesciddir.

Fotoğraf 40: Cami-Tevhidhanesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 41: Merkez Efendi Camii Harimi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Halk arasında eski bir ayazma olduğu tahmin edilen çilehanesinden çıkan su kutsal ve şifalı kabul edilmektedir. İstanbul'un sosyo- kültürel yaşantısı içerisinde dini folklor özelliği taşıyan bu yerler kendilerine özgü kültürel zenginlikleri de beraberinde getirmiştir. Bütün inançlarda su motifi toplumda önemli bir unsur olagelmiş, su kutsal kabul edilmiştir. Suyun kutsal yönü dolayısıyla zengin bir su kültü oluşmuştur. Bu yerler insanların adak adadıkları, dilek diledikleri, dertlerine derman aradıkları yerler olarak toplumda kabul ve itibar görmekte, şifa kapıları olarak kabul edilmektedir.

Şifalı sular genellikle halk arasında kutsal kabul edilen bazı manevi kimselere ait mezarlar yanında yer almaktadır. İslamiyet'te de genellikle manevi yönleriyle tanınan veli zatların türbelerinde veyahut türbe yakınlarında bulunmaktadır. Kutsal sular Türkler'de geçmişte etkili bir şekilde toplumda yer edinen atalar kültü ile birleşerek güçlü bir anlam kazanmıştır. Türbe, çilehane ve niyet kuyusuyla bir bütün teşkil eden Merkez Efendi, özellikle sağlıkla ilgili çeşitli yardımlar beklenen bir mekân olarak kendine has ziyaret adabı ve kültürüne sahip bir tekke olarak öne çıkmaktadır. Çilehane içerisinde bulunan kuyu ile ilgili birçok inanışın neredeyse tamamı şifa odaklıdır.

“Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde bu kuyuyla ilgili rivayete göre bir gün Merkez Efendi kuyunun bulunduğu boş arazide namaz kılarak yer altından “Ya şeyh, ben yedi bin yıldır yer altında akan kırmızı renkli lezzetli bir pınarım. Senin emrinle yeryüzüne çıkmaya memur edildim. Cenâb-ı Hak beni, hummaya tutulanlara deva kılmış. Her kim bu sudan sabahleyin bir şey yemeden, üç gün içse humma-yı muhrikadan kurtulur.” diye bir ses işitir. Şeyh hemen müritleriyle beraber toprağı kazarak suyu çıkarır. O günden beri su çeşitli tıbbi amaçlarla kullanılmıştır. Kuyu yıllarca sıtma için halk tarafından ziyaret edilmiş, suyu içilerek medet umulmuştur.” (İBB Kültürel Miras Koruma Müd., 2008:257)

Aynı zamanda kuyu İstanbul'un önde gelen niyet kuyularından biri olarak da kabul edilmektedir. Baha Tanman'ın M.H. Bayrı'dan yaptığı nakle göre merdivenden indikten sonra dar yolun günahlıları sıkacağı iddia edilir. Dar yoldan geçmek ve nihâyetindeki kuyuya varmak isteyenlerin önüne bir zenci kadın, elinde yanmış bir fener olduğu hâlde düşer. Yolu geçip kuyuya varanlar oradan bir taş alır ve geri dönerler. Bu taş hangi murat için alınmışsa o murat gerçekleşince tekrar kuyuya atılırdı. Başka bir rivâyete göre de, muratlarının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyenler, içeriye ışık sızmasına mâni olmak için üzerlerini örtüp kuyuya eğilir, duâlar okuyarak dakikalarca kuyunun içine bakar ve suyun yüzeyinde murada dair herhangi bir ışık, şekil veya hayal belirmesini beklerlerdi. (Galitekin, 2018: 464) Merkez Efendi'nin kuyusunun da içerisinde bulunduğu çilehanesinin Bizans döneminden kalma bir sarnıç içerisine yer aldığı düşünülmektedir. Avlu yüksekliğinden yaklaşık yedi metre kadar aşağıda bulunan çilehanenin içerisinde bir ayazma suyunun kuyuya aktarılmasını sağlayan bir dehliz bulunmaktadır.

Fotoğraf 42: Çilehane Kuyusu

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 43: Çilehane

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Küçük türbe içerisinde tekkenin 3. ve 4. Postnişliğini yapan Finikeli Şeyh Abdi Efendi (v.1591) ve oğlu Şeyh Mustafa Efendi (v.1599) gömülüdür. Oldukça mütevazı boyutlarda olan türbe kâgir yapılı ve kırma çatılıdır. Batı cephesinde ziyaret penceresi bulunmaktadır. Merkez Efendi Tekke haziresi ve tarihi mezarlığı tekke mensuplarının yanı sıra birçok bilenen tarikat şeyhlerine de ev sahipliği yapmaktadır. Bu kişilerden Ümmi Kenan Dergâhı şeyhi Şeyh Kenan Rıfai ve Kadiri Tarikatı Muhammediye Kolu Şeyhi Seyyid Muhammed Ustaoglu Efendi sıklıkla ziyaret edilen kişiler arasındadır.

Ayrıca Merkez Efendi Tekke yakınında bulunan Yenikapı Mevlevihanesi'nde çok sayıda Mevlevi şeyhi kabirleri bulunmakta olup, bu tekke sahiplerinin Afrika, Amerika ve Avrupa gibi geniş bir coğrafyada uluslararası bir rota oluşturabilecek nitelikte şubeleri mevcuttur.

Fotoğraf 44: Küçük Türbe

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 45: Kenan Rıfai Türbesi ve Hazire

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Harem binası 1977'lere kadar tekkenin son şeyhi olan Nurullah Efendi tarafından mesken olarak kullanılmıştır. Günümüzde farklı bir amaç için kullanılmaktadır. Merkez Efendi Tekkesi dışında Merkez Efendi için Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan tarafından biri Eyüp Bahariye'de diğeri Davutpaşa'da olmak üzere iki zaviye daha inşa ettirildiği bilinmektedir.

Mürşidliğinin yanı sıra hekimliği ile de saygı uyandıran Merkez Efendi'ye ölümünden sonra da İstanbul halkının saygısı ve alakası devam etmiştir. Merkez Efendi Tekkesi İstanbul'un en çok ziyaret edilen türbe ve tarikat yapılarından biridir. Türbesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de günlük ziyaretçilerin yanında özellikle Ramazan aylarında ve kandil geceleri gibi özel günlerde geniş halk kitlelerince ziyaret edilmektedir.

3.9. SEYYİD NİZAMEDDİN TEKKESİ

Seyyid Nizam Tekkesi İstanbul Zeytinburnu İlçesi, Seyyid Nizam Mahallesi 3305 ada 6 parselde İstanbul Kara Surlarının etrafını saran mezarlık içerisinde yer almaktadır. Tekkenin Nakşibendiye şeyhlerinden (Derin, 1985: 230) Seyyid Nizam olarak tanınan Seyyid Nizameddin Efendi (v.1550) tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Seyyid Nizameddin Efendi'nin hayat ve kişiliği hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Aslen Bağdat'lı olduğu ve Hz. Peygamber soyundan geldiği ve Seyyid olduğu bilinmektedir. Oğlu Seyyid Seyfullah Efendi tarafından kaleme alınan Câmî'ü'l-Ma'ârif adlı eserde babasının Şeyh Kasım Zülfikar Mazenderani vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdiği belirtilmiştir. Hüseyin Vassaf Efendi ise Seyyid Nizam Efendi'nin şeyhini Şeyh Kâsım Zülfikâr Mâzenderânî'nin de şeyhi olan Şeyh Muhammed Mecnûn-ı Bağdâdî olarak göstermektedir. (Vassaf, 2015: 309)

Seyyid Nizam'ın Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında İstanbul'a geldiği düşünülmektedir. 1550 yılında 63 yaşında İstanbul'da vefat ettiği ve cenaze namazının Fatih Camii'nde Merkez Efendi tarafından kıldırıldığı bilinmektedir.

Kendisinden sonra oğlu Seyyid Şerefeddin Seyyid Nizâm dergâhı'nda postnişin olmuştur. Şeyh Seyyid Şerefeddin Efendi'den sonra silsile-i tarikat yürümemiştir. (Vassaf, 2015: 312) Tarikat silsilesinin yürümemesiyle ilgili bazı kaynaklarda Seyyid Nizam ve oğlu Seyfullah'ın Caferi meşrep olmaları ve Yavuz Sultan Selim zamanındaki Sünni-Şii gerginliğini öne sürmelerine karşılık birçok kaynak bu düşüncüyü reddetmekte, Ehl-i Beyt'e coşkun muhabbetlerinin onların gayr-sünnii olduklarını göstermeyeceğini belirtmektedir. (Gültekin, 2018: 469-474)

Seyyid Nizam Efendi'nin diğer oğlu Seyyid Nizamoğlu mahlasıyla tanınan ünlü tasavvuf şairi Şeyh Seyyid Seyfullah Kasım Efendi (v.1601), Şeyh İbrahim Ümmi Sinan (v.1568/69)'ın halifelerindendir. Seyyid Nizamoğlu ve şeyhi Sinan-ı Ümmi mahlaslarıyla tanınan Halvetiliğin Ahmedîye kolunun Sinaniye şubesinin piri kabul edilen Şeyh Ümmi Sinan tasavvuf musikisinin en önemli şahsiyetlerindendir. Seyyid Nizamoğlu bağlı olduğu Caferiyye mezhebi dolayısıyla şiirlerinde ehli beyt sevgisine ağırlık vermiştir. Hece ve aruz vezninde sade bir dille kaleme aldığı şiirler yüzyıllar boyunca tekkelerde ve İstanbul halkı tarafından sevilerek okunagelmıştır. İstanbul'da bulunan Sinanîliğe bağlı beş tekke arasında Silivrikapı'da tesis edilen Seyyid Seyfullah Tekkesi bu ekole bağlı önemli bir tekkedir.

Seyyid Nizam Tekkesi, kaynaklarda Seyyid Nizâmeddin Hankâhı, Seyyid-nizâm Dergâhı, Seyyid Nizâmeddin Dergâhı, Seyyid Nizâm Şabanî Dergâhı, Asitan-e-i Seyyid Nizâm, Âdile Sultan Tekkesi olarak da adlandırılmaktadır. Seyyid Nizam Tekkesi'nin tesis tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Fatih Köse rivayetlerde Seyyid Nizam Tekkesi'nin Seyyid Nizam Efendi için Hacı Bayram Dede tarafından inşa ettirilmiş olduğunu, Seyyid Nizam'ın vefatından sonra ise oğlu Seyyid Şerefüddin Efendi'ye tahsis edildiğini belirtir. (Köse, 2012: 302). Tekke 1872'de bugünkü haliyle Harem-i Humayun başkâtibi Rayetkeşan Kalfa'nın kızı Ebrunigar Kalfa tarafından ihya edilmiştir. 1873 tarihinde çıkan yangında harap olan tekke 1877 yılında Sultan II. Mahmud'un kızı Adile Sultan tarafından yeniden ihya edilmiş, tekkeye imamet, meşihat, türbedarlık ve tevliyet görevleri ihdas etmiştir. 1894 depreminde zarar gören dergâh ve türbe, Sultan II. Abdülhamid Han tarafından tamir ettirilmiştir. 1925 yılında resmi olarak kapatılan tekke 1955 yılında cami olarak ibadete açılmıştır.

Kuruluşundan 1872 kadar Nakşibendiye veya Gülşeniye tarikatına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürdüğü düşünülen tekke bu tarihten sonra Halvetiye-Şabaniyye'nin bir şubesi olan İbrahimiyye (Kuşadaviyye) tarikatına bağlanmıştır.

Fotoğraf 46: Seyyid Nizam Türbesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 47: Türbe Harimi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Tevhidhane ve cami olarakta kullanılan türbe mütevazı ve sade bir üslupta inşa edilmiştir. İçerisinde Seyyid Nizameddin Efendi ile birlikte üç tekke şeyhinin kabirleri bulunmaktadır.

“Seyyid Nizâm sandukasının yanındaki kabirlerde, Şeyh Seyyid Şuâeddin, Şeyh Seyyid Ali ve Şeyh Seyyid Mahmud Celâleddin Efendiler medfundur.” (Vassaf, 2005: 312)

Ayrıca, Tekke avlusunun köşesinde tekke şeyhlerinden Seyyid Nizamzade Ahmed Mürteza Efendi'nin (v.1666) kabri yer almaktadır. Tekkede dikkat çeken yapılardan biride 1980'li yıllarda yapılan tekke şadırvanıdır. On iki köşeli hazne ve onikigen prizmalı çatısı ile şadırvan, tamamen beyaz mermer ile kaplanmıştır. Haznenin yüzlerinde sülüs hatla yazılan on iki imamın isimleri yer almaktadır. Şadırvan tarikat sembollerini günümüzde yaşatması açısından iyi bir örnektir. Seyyid Nizam Tekkesi tekke mensuplarının gömülü olduğu geniş bir hazireye sahiptir.

Seyyid Nizam Tekkesi günümüzde ehli beyt sevgisinin yaşatıldığı bir mekân olmayı sürdürmekte Bektaşilik ve Alevilik de dâhil birçok farklı tarikat ehli aşure gününü bu tekkede toplanarak geleneksel olarak yaşatmaktadır.

3.10. SÜMBÜL EFENDİ TEKKESİ, KOCA MUSTAFA PAŞA TEKKESİ (SÜMBÜLİ ASİTANESİ)

Koca Mustafa Paşa Tekkesi/ Sümbül Efendi Tekkesi (Sümbüli Asitanesi), İstanbul Fatih İlçesi, Koca Mustafa Paşa Mahallesi, 338 pafta, 1177 ada 77 parsel'de yer almaktadır. Bulunduğu semte adını veren Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Sümbüliyye

Tarikatı'nın asitanesi olarak kabul edilmektedir. İstanbul'un en eski tarihli tekkelerinden biridir. Tekke II. Beyazıd dönemi (1481-1512) sadrazamlarından Koca Mustafa Paşa tarafından bir Bizans kilisesi olan Aziz Andreas Kilisesi'nin camiye çevrilerek Sümbül Efendi'nin şeyhi Muhammed Cemaleddin Halveti'ye tahsis edilmesiyle 1486 yılında dergâh haline getirilmiştir.

Şeyh Cemaleddin Halveti'nin vefatının ardından 1494 tarihinde Şeyh Yusuf Ziya Efendi tekkeye postnişin olmuştur. Kimi kaynaklarda bu tarih Sümbüliyye Tarikatı'nın da kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Sümbülî kolunun asıl kurucusu Sümbül Sinan veya Sümbül Efendi olarak tanınan Yusuf Sinan bin Ali Kaya Bey'dir. Lakabı “Zeynü'd-din” dir. Şeyhi Cemali Halveti tarafından “Sümbül” adının verilmesiyle Sümbül Sinan adıyla tanınmıştır. Sümbül Sinan'ın tarikata girişi Çelebi Halife olarak tanınan Şeyh Muhammed Cemaleddin'e intisabı ile başlamıştır. Sümbüliyye Tarikatı Halvetilik'in dört ana kolundan biri kabul edilen Cemaliyye Tarikatı'ndan ayrılan bir koldur. Medrese eğitimi gören Yusuf Sinan Muhammed, Şeyh Cemaleddin Efendi'ye intisap ederek icazet almış; şeyhi Muhammed Cemaleddin Efendi'nin vefatının ardından tekkeye postnişin olmuştur. Şeyhinin vasiyeti üzerine kızıyla evlenen Şeyh Yusuf Sinan, Koca Mustafa Paşa Zaviyesi'nde 33 yıl boyunca hizmet etmiş ve Halvetiliğin kendi adıyla anılan Sümbülîye Kolu'nu kurmuştur. Sümbülü Asitanesi cami, medrese, mektep, imaret, zaviye hamam gibi yapı topluluklarından oluşan kapsamlı bir külliye'dir. Tekke camisi eski bir Bizans Kilisesi olan Hagios Andreas Kilisesi'ne minare, mihrap, minber ve son cemaat yeri gibi İslami elementlerin eklenmesiyle camiye dönüştürülmüş bir yapıdır. Koca Mustafa Paşa Tekkesi dönemin önde gelen Sadrazamlarından Koca Mustafa Paşa tarafından 1486 yılında Halveti Şeyhi Cemaleddin Halvetiye tahsisıyla faaliyetlerine başlamıştır.

Sümbülüye Asitanesi kiliseden tekkeye dönüştürülen yapıların önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bizans döneminde de önemli bir yapı olan kilisenin Bizans halkına Hristiyanlığı kabul ettirdiğine inanılan Aziz Andreas adına inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. Kuruluşu hakkında kesin bilgi bulunmakla birlikte üslubundan 6. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilmektedir. (Eyice, Tanman, 1994: 30) Kilisesi'nin İmparator Arkaidos'un kızı Arkaida'nın V. Yüzyılda yaptırdığı ve yeri tam olarak tesbit edilememiş olan Hagios Andreas Erkekler Manastırı ile bağlantısı olup olmadığı da tam olarak bilinmemektedir. Koca Mustafa Paşa Tekkesi yerinde VIII. yüzyıl kaynaklarda zikredilen kadınlar manastırının İkonoklast Akım sırasında (726-842) idam edilen Giritli Aziz (Hosios) Andreas'ın kutsal kalıntılarının (rölik) buraya gömülmüş olduğu ve bu azizin adının zamanla havari Andreas'a ithaf edilmiş olan bu manastıra bağlandığı daha gerçekçi bulunmaktadır. (Bozbuğa, Yıldırım, 2018: 8).

Latin işgali sırasında (1204-1261) harabe durumunda olduğu anlaşılan kilise İmparator VIII. Mikhael Paleologos zamanında, 1284 yılında, Prenses Theodora tarafından eski kilise ve manastır malzemesinden faydalanılarak yeniden inşa edilmiştir. Bu kilise Koca Mustafa Paşa Caminin esasını teşkil etmektedir. Günümüzdeki kalıntılarından kilisenin Hristiyan-Ortodoks mimari özellikleri taşıyan, dışarıya taşkın üç apsisi olan, muhtemelen merkezî kubbeli ve narteksli bir bina olduğu tahmin edilmektedir.

Semavi Eyice, Hagios Andreas manastırının Feth'e kadar faaliyette olduğunun muhtelif delilleri mevcut olduğuna ve yazılı vesikalardan başka, İstanbul'un en eski planını teşkil eden Buondelmonti resimlerinde de bu manastırın şimdiki cami yerinde işaret edildiğini belirtmektedir. (Eyice, 2002: 156).

Sümbüliye Asitanesi Bizans döneminden itibaren halk arasında rağbet gören bir yapı olagelmıştır. Semavi Eyice'ye göre Bizans zamanında bu kiliseye atfedilen "mucizelere" inanılmaya devam edilmesi ve tekkeye dönüşmesiyle de yeni halk inançlarının doğması sayesinde külliye daimi bir tekâmüle mazhar olmuştur. (Eyice, 2002: 159). Yüzyıllar boyunca devamlı değişim geçiren Sümbüli Asitanesi yığışımli bir kimliğe sahiptir. Tekke yapıları, Sümbül Efendi Cami, Sümbül Efendi Türbesi, Şeyh Yakup Efendi Türbesi, Şeyh Hasan Adli Türbesi, Şeyh Seyyid Nureddin Türbesi, Şeyh Haşim Efendi Türbesi, Emine Hanım Sebili, Kuş Çeşmesi, Beşir Ağa Çeşmesi, Halil Rıfat Paşa Sebili, Safiye Sultan Türbesi, Daye Hatun Türbesi, Çifte Sultanlar Türbesi, Serasker Rıza Paşa Türbesi, hazire, şadırvan, kütüphane, muvakkithane (kayıp), meşruta, Bizans kuyusu, sarnıç, derviş hücreleri, Zincirli Servi Kulübesi'nden oluşmaktadır. 1546 tarihli İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri'nde Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin cami, medrese, imaret ve hankahtan oluştuğu kayıtlıdır. Koca Mustafa Paşa Vakfına bağlı olan tekkenin Ayvansaray'da camiye dönüştürülen kilise (Atik Mustafa Paşa Camii) dâhil çok sayıda arazi, dükkân ve çeşitli vakıfların gelirleri bu vakfın evkafı arasında bulunmaktadır. (Eyice, 2002: 134)

Külliye II. Mahmud döneminde (1834) kapsamlı bir tamirden geçirilmiş ve çeşitli ilaveler yapılmıştır. 1950'li yıllarda yapılan yenileme çalışmaları sırasında başta müştemilat binaları olmak üzere yapının revaklar arası bölmeleri kaldırılmış, kubbe ve yarım kubbeler restore edilerek caminin iç süslemeleri yenilenmiştir. Koca Mustafa Paşa Camii Türk mimarlık tarihi açısından da önemli ve öncü bir yapıdır. Semavi Eyice dönüştürülen camiler arasında Koca Mustafa Paşa Camiini ayrı bir yeri olduğunu ve çok başarılı bir şekilde bir Bizans karakterinin bütünüyle Türk mimari karakterinde yeni bir yapı olarak ortaya konulduğunu belirtir.

Cami olarak ele alındığında güneye yönelmiş bir yapı halinde beliren ve ortada bir ana kubbe, mihrapla giriş dehlizleri üzerinde birer yarım kubbesi bulunan bu mâbed, ilk karakteristik örneklerinden birini Beyazıt Camii'nin oluşturduğu tipin bir örneğidir. Ancak Koca Mustafa Paşa Camii 1486'da yeni baştan yapıldığına ve Beyazıt Camii 1500-1505 arasında inşa edildiğine göre Osmanlı dönemi Türk mimarisindeki bu yeni tipin öncüsü Koca Mustafa Paşa Camii olmaktadır.” (Eyice, 2002:133-136) Camii diğer özelliklere ile de dikkat çekmektedir. Son cemaat yerinin ortasında iki pembe sütun arasında yer alan kitabelerden ilki, II. Mahmud zamanında (1834-35) tarihli tamir ve tarihçe kitabesidir. İkinci kitabe Sultan Abdülmecid zamanında (1847-48) tarihli tamir kitabesidir. Her iki kitabe de talik hatla ünlü hattat Yeserizade Mustafa İzzet tarafından yazılmıştır. Her iki kitabe de hat sanatı açısından önem arz eden kitabelerdir.

Fotoğraf 48: Camii Yan Görünüşü

Kaynak: İBB KUDEB Arşivi

Fotoğraf 49: Camii Harimi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Belgelerden ve fotoğraflardan XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılan çilehane (halvethane) mihrabın sol tarafından yer almaktadır. Halvethaneler Halveti Tarikatı'nın ibadet ritüelini yansıtan ve simgeleyen yapılar olarak bilinmektedir. Asitane çilehanesi bizzat Sümbül Efendi tarafından kullanılması ile madde olarak değil mana açısından önemli bir yapıdır. Harimin güney duvarına çilehane hizasına denk gelen pencere aynasına konan 16. yüzyılın yarısında sır altı tekniği ile üretilmiş

Çini panoda yer alan istifli celi sülüs yazı Allah dostlarının (velilerin) korkudan ve hüzünden beri olduğunu bildiren, dolayısıyla Allah dostu olduğuna inanılan Sümbül Efendi'ye gönderme yapan bir ayetten oluşmaktadır.

Fotoğraf 50: Camii Minaresi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 51: Yeserizade İzzet Efendinin Yazdığı Kitabe

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Cami örneği az sayıda bulunan ve sanat eseri olarak kabul edilen minaresi ile de dikkat çekmektedir. Koca Mustafa Paşa Minaresi folklorik açıdan önemli bir minaredir. Günümüzde de sürdürülen mübarek günlerde minare şerefelerin aydınlatılması geleneği rivayetlere göre ilk olarak Koca Mustafa Paşa Camii minaresinin şerefelerinde kandil yakılmasıyla başlamıştır.

“Şeyh Yusuf Sinanüddin’den sonra tekkeye Ayni Hasan Necmiiddin Efendi (v.1610) şeyh olmuştur. Bu zatın Mevlid Kandillerinde minarede kandil yakmak âdeti imiş, Sultan I. Ahmed Han bunu görmüş ve hoşlandığı cihetten bütün camilerde kandil yakılması ferman olunmuş”. (Ayvansarayı, 2001: 224)

Sümbül Efendi Türbesi, bugünkü biçimini II. Mahmud ve serasker Rıza Paşa’nın onarımlarından sonra almıştır. Sekizgen planlı türbenin güneyine yamuk planlı bir dikdörtgen eklenmiş, Sümbül Efendi ve Rıza Paşa türbelerinin kapıları giriş bölümüne açılmıştır. Sekizgenin dörtkenarında şadırvan avlusuna açılan birer pencere vardır. Türbe tepe pencereleri, alçıdan sümbül demetleri ile çerçevelenmiştir. Sümbül Efendi Türbesi içerisinde bir tek Sümbül Efendi’nin sandukası bulunmaktadır. Tam kubbe altına denk gelen görkemli sanduka pirinç parmaklıklarla çevrilidir. Ahşap kubbe ahşap çıtalarla dilimlere ayrılmış ve dilimler arasına ahşap boyama tekniği ile Sümbül motifi yerleştirilmiştir. Kubbe ve duvarlar arasına kıvrık dallar ve yapraklardan oluşan bir bezeme yapılmıştır.

Fotoğraf 52: Sümbül Efendi Türbesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 53: Türbeler

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Serasker Rıza Paşa Türbesi (v.1920) Sümbül Efendi Türbesi ‘ne bitişik olup, alt kısmı silindirik biçimindeki gövde yarı yarıya giriş bölümünün içinde kalmakta, türbe mekânı, mermer sütunlara oturan dört adet kemerli açıklıkla bu bölüme açılmaktadır. Türbeyi örten kubbe, ampir üslubunda madeni bir âlemle taçlandırılmıştır. Türbenin doğu kenarında bitişik dikdörtgen planlı, kâgir duvarlı ve çatılı bir yapı olan Türbedar Dairesi yer almaktadır Tekke içerisinde Koca Mustafa Paşa’nın kendisi için yaptırdığı kesme taştan, çokgen planlı ve kubbeli türbesi bulunmaktadır. Cami avlusuna Veliüddin Efendi tarafından bir muvakkithane, 1737 yılında Darüssade Ağası Beşir Ağa tarafından örneği az sayıda bulunan sütun biçiminde bir çeşme ve 19. yüzyılda da avlunun kuzey kapısının iki yanına sebil yaptırılmıştır. Medrese ise caminin güneybatısında yer almaktadır. Kare planlı ve ortasında revaklı avlusu bulunur.

“Cami-i Şerife muttasıl bir medrese, ve kırk hücreli bir zaviye ve şadurvan, ve mektep ve imaret dahi vardır.” (Ayvansari, 2001: 221).

Avlu karşısında 16.yy saray hekimbaşlarından olan Nuh Efendi tarafından yaptırılan ikinci medrese daha sonra ortadan kalmıştır. Külliye'nin avlunun sağ tarafında bulunan imareti esasında zaviye olarak yapıldığı sanılmaktadır. Zamanla ortadan kalkan bu yapının Bizans’tan kalma çok zengin işlemeli kapısı İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde bulunan Çinili Köşk ile müzenin sol kanadı arasındaki küçük bahçenin girişi olarak monte edilmiştir.

Derviş hücreleri, külliye'nin güney girişinin doğu ve batı yönlerinde yer almaktadır. Derviş hücrelerinin Bizans döneminde keşiş hücresi olarak tasarlanan manastır birimlerinin temelleri üzerine inşa edilmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. L plan tipinde

sıralanan hücrelerin oluşturduğu iç avlu, bir duvarla şadırvan avlusundan ayrılmaktadır. Bir kısmında değiştirilmiş olmakla birlikte kâgir hücrelerin her biri basık kemerli pencere ve basık kemerli giriş kapısı ile iç avluya açılmaktadır. Yaptıran Koca Mustafa Paşadır. Yapım tarihi 1486'dır. (Eyice, S. Tanman, B. 1994: 30)

Fotoğraf 54: Derviş Hücreleri

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 55: Harem Binası İç Görünümü

Kaynak: KMKM Arşivi

Üç katlı ahşap harem binası, külliye'nin doğu girişi ile avlu arasında bulunan hazirelerden sağdakinin arka tarafında bulunmaktadır. Harem binası 19. yüzyılda yenilenmiştir. Tüm cephelerde zemin kat ve normal katlar boyunca devam eden çıkmaları ve genel kütle oranları ile geleneksel Türk ahşap konut mimarisine örnek oluşturmaktadır. (Tanman, 1994: 107). Harem binasına ait kâgir mutfak ocağı ve hamam yapısı günümüzde kalıntı şeklindedir. Çifte Sultanlar ve Zincirli Servi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin öne çıkan iki önemli unsurdur. Hz. Hüseyin 'in kızlarına ait olduğuna inanılan çifte Sultanlar'ın açık türbesi, dikdörtgen planlı, kâgir bir kaide üzerine oturtulmuş madeni şebekeler ile soğan kubbe biçiminde madeni bir kafesten meydana gelir.

Rivayetlerde türbe yerinin Sümbül Efendi tarafından belli edildiği ifade edilmektedir. Yine kaynaklarda Sultan II. Mahmud gördüğü bir rüya üzerine türbeyi yaptırdığı kayıtlıdır. Tepe noktasına “ maşallah” ibaresi içeren madeni bir âlem yerleştirilmiş, şebekenin üst hizasına Yesarizade'nin ta'liki ile 1227 (1813) yılında koyu yeşil zemin üzerine yaldızla yazılmış (zerendud) mısralar içeren bir dizi kartuş konmuştur. Makam-ı hazret-i İmam-ı Hüseyin-i Keremeyn-ül Mükerreremeyn hakkında sahabe levhasında şu dörtlük okunmuştur: “Keremeyn -ül Mükerreremeyn / Nur-ı ayneyn İmam Hüseyin /bihakk-ı seyyid-ül kevineyn / şef'aate ir gör bizi”. (GEEAYK Arşivi, Dosya No: 116). Zincirli servi birçok efsanevi kimliği barındıran anıt ağacıdır. Ağacın gövdesini kuşatan ve sahabeden Hz. Cabir 'in (Cabir İbn-i Abdullah-il Ensari) hanımı Daye Hatun 'a izafe edilen ahşap türbenin cephelerinde kafesli dikdörtgen pencereler

görülür. Saçak altında sıralanan ve Yesarizade'nin ta'liki ile yazılmış on iki beyitlik bir manzumeyi barındıran ahşap levhalar son yıllarda yok edilmiştir. Sahabeler hakkındaki levhada hakkında şu dörtlük okunmuştur : “ ey salih-i nesl-i tahir / ya hazret-i zevce-i Cabir/ dayelikle eden fahir/ şefaate ir-gör bizi “. Türbenin 1817 - 1849 yılları arasında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. (Eyice, 1994: 30)

Fotoğraf 56: Çifte Sultanlar Türbesi Fotoğraf 57: Zincirli Servi (1950'ler)

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: GEEAKY Arşivi (D. No: 116)

Günümüzde Sümbül Sinan külliyesi içerisinde Sümbül Sinan türbesinden başka postnişlerin türbeleri de bulunmaktadır. Sümbül Efendi ‘den sonra tekkenin postuna geçen şeyhlerin türbeleri dört tanedir. İki sekizgen, biri altıgen, biri de dikdörtgen planlı olan bu türbelerden bir tanesi kubbeli, diğerleri çatılıdır. Kuzey yönündeki avlu girişine komşu olan dikdörtgen planlı Şeyh Razi Türbesi’nin batı cephesinde niyaz penceresinin üzerinde, içinde gömülü olan altı şeyhin (14.- 19.) adlarının yer aldığı, II. Abdülhamid tarafından (1309/1891-92)’de yaptırıldığını belirten. “Ahmet Rıfat es-Sümbüli” imzalı, ta’lik hatlı, manzum bir kitabe bulunmaktadır. Sümbül Efendi’nin türbesine bitişik bir şekilde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Şeyh Yakup Efendi Türbesi yer almaktadır. Şeyh Hasan Adli Türbesi, Şeyh Kudbeddin ve Şeyh Seyyid Haşim Türbesi avlu içerisinde yer alan diğer türbelerdir. Caminin doğusunda, Sümbül Efendi Türbesi’nin karşısında yer alan Safiye Hatun Türbesi, klasik üslupta, sekizgen prizma biçiminde ve kubbeli bir yapıdır. Medrese caminin güneybatı köşesinde yer almakta, kısa bir duvarla cami kitlesine bağlanmaktadır. Kare planlı, üstü açık bir avluyu çepeçevre kuşatan, yuvarlak kemerli ve kubbeli revaklar ile doğu-batı ve güney yönlerinde bunların arkasında sıralanan on dört adet talebe hücresi, ders-hane- mescitten meydana gelmektedir. Kare planlı hücreler birer ocakla donatılmış, dışarıya açılan birer pencere ile aydınlatılmıştır. Son cemaat yerinin önünde yer alan Kuş Çeşmesi pek benzeri görülmeyen bir çeşmedir. Yekpare beyaz mermerden bir sütun şeklinde tasarlanan çeşme üzerinde bir çanak ve çanağın üzerinde mermer lülelerle su akıtılmaktadır. Kuşlar için hazırlanıldığına inanılan çeşme Kuş Çeşmesi olarak

tanınmaktadır. Türbelerin önünde yer alan Beşir Ağa Çeşmesi yine türüne az rastlanan çeşmelerden biridir. Yekpare mermerden yontulmuş silindir biçiminde bir gövdeye ve soğan kubbeye sahiptir. Kitabesinde 1737 yılında Dersaadet Ağası Beşir Ağa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Tekkede ayrıca bir şadırvan yer almaktadır.

Fotoğraf 58: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi ve Kuş Çeşmesi, Rıfat Paşa Sebili

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Sümbül Efendi Asitanesinin haziresi, İstanbul kültür tarihi açısından önemli kişileri bünyesinde barındırmanın yanında, mezar taşlarının sanat değeri bakımından da İstanbul hazireleri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Fotoğraf 59: Tekke Haziresi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 60: Tekke Haziresi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Haziresinde ünlü hattat Hafız Osman'ın mezarı bulunmaktadır. Devam eden

bir geleneğe göre hat eğitimine yeni başlayan hattat adaylarının yazı kamışını Hafız Osman'ın mezarına gömmesi ve ertesi gün çıkararak kullanması sanatçıdan feyz almayı amaçlayan bir adet olarak devam etmektedir. Külliye yakın zamanda restorasyon geçirmiştir. Sümbül Efendi Tekkesi İstanbul'un en çok ziyaret edilen tekkeleri arasında yer almaktadır.

3.11. ŞAHKULU SULTAN TEKKESİ

Şahkulu Sultan Tekkesi İstanbul Kadıköy İlçesi, Merdivenköy Mahallesi 189 pafta, 737 ada, 11 parselde yer almaktadır. Tekke Alevi- Bektaşî geleneğinin İstanbul'daki en önemli temsilcilerinden biridir. Şahkulu Sultan Tekkesi halk kültürü ile kadim Türk mistizminin harmanlandığı ve temsil edildiği bir mekân olarak öne çıkmaktadır. Tekkenin banisi ve ilk şeyhinin Horasan erenlerinden Şahkulu Sultan olduğu rivayet edilmektedir. Osmanlı'nın kuruluş zamanlarında yaşadığı rivayet edilen ve Şahkulu Sultan'ın hayatı ve kişiliği hakkındaki bilgiler Bektaşî menakıbnameleri ile sınırlıdır.

“Rivayetlere göre Şahkulu Sultan Horasan'da doğmuş, orada eline bir taş alıp Anadolu'ya doğru fırlatmış, bu taş İstanbul civarında bulunan ve bugün mezarının bulunduğu yere düşmüştür. Bu taşın düştüğü yere tekkesini kurmuştur.” (Üner, 1985: 13)

Menakıbnamelerde Şahkulu Sultanın, Osmanlı'nın kuruluş zamanlarında yaşadığı, Orhan Gazi ile birlikte Bizans'a karşı savaştığı anlatılmaktadır. Bu savaşlar akabinde Türk kuvvetleri Çamlıca Tepeleri'ne kadar olan yerleri ele geçirmiş, Merdivenköy semtine de bir ahi zaviyesi şeklinde Şahkulu Sultan tekkesi kurulmuştur. Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'nin (v.1271) öğretileri etrafında teşekkül etmiş bir tarikattır.

Anadolu'nun yanı sıra başta Balkanlar olmak üzere geniş bir coğrafyada yaygınlık kazanmıştır. Hacı Bektaş Veli Horasan'dan Anadolu'ya göç ederek Nevşehir'e bağlı kendi adıyla anılan Hacıbektaş'a yerleşerek tekkesini kurmuştur. Tekke Bektaşiliğin merkez tekkesi kabul edilmekte ve burada dünyanın birçok yerinden gelen kişiler ve devlet erkânının katılımıyla anma merasimi düzenlenmektedir. Bektaşiliğin adap ve erkânı, Hacı Bektaş Veli'den uzun yıllar sonra tarikatın piri sanisi olarak kabul edilen Balım Sultan (v. 1517) tarafından tespit ve ihdas edilmiştir.

Mustafa Kara; sünni bir şeyh olduğu bilinen Hacı Bektaş'dan sonra Bektaşiliğin zamanla Bâtıniye, Hurufiye, Alevilik, hatta Hristiyanlık ve Şamanizm karışımı bir mistik cereyan haline geldiğini belirtir. (Kara, 2019: 223).

Bektaşilik II. Beyazıd zamanında İstanbul'a ilk giren tarikatlardan biridir. İstanbul'un gündelik hayatından ziyade Yeniçeri Ocağı dâhiline alınmış, Yeniçeri Ocağı ile olan fikri ve organik ilişkisi sayesinde güçlü bir tarikat haline gelmiştir. Bektaşilik daha çok 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Bektaşiliğin yasaklanması dolayısıyla el altından toplumda da yer edinmeye başlamış bir tarikattır. Şahkulu Sultan Tekkesi'nin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir.

“Eski bir ahi zaviyesi olduğu düşünülen yapının 16. Yüzyılın başlarında eski nüfuzlarını yitiren ahilerden, yeni teşkilatlanan ve kendilerine bağlanan Yeniçeri Ocağı'nın da etkisiyle gitgide güçlenen Bektaşilere intikal ettiği sanılmaktadır.”
(Tanman, 2010: 286)

Şahkulu Sultan Tekkesi Bektaşiliğin İstanbul'daki asitanesi olarak kabul edilmektedir. Tekke Anadolu ve İstanbul'da bulunan Bektaşî tekkeleri arasında devlet ve Bektaşilik arasındaki ilişkilerde Osmanlı ordusu üzerinden önemli bir yere sahiptir. Nevşehir pir evinden gelen ve Bektaşilikte en yüksek konumu olan dedebabalık ünvanına sahip kişilerin bir gelenek olarak, İstanbul'daki Bektaşî ve Yeniçeri Ocağının ileri gelenleri tarafından bu tekkede karşılanması, ağırlanması ve bu tekkeden uğurlanması Şahkulu Tekkesi'nin gücünü yansıtan önemli bir örnektir.

Şahkulu Sultan Tekkesi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Günümüze intikal eden tekkenin mimari üslubu ve giriş kapısı üzerinde yer alan ve 1874 tarihli kitabesinden tekkenin 19. yüzyılın ortalarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yeniçeri Ocağının kapatılması ve Bektaşiliğin de yasaklanmasıyla birlikte 10 Temmuz 1826'da Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına ilk İstanbul'dan başlanılmıştır. Nakşibendiliğe devredilen tekkenin nüfusu gittikçe azalarak etkinliğini yitirmiştir. Zamanla Bektaşîlerin üzerlerindeki baskının hafiflemesi ile Bektaşî Tekkeleri tekrar faaliyete başlamıştır. Ahmed Baba, Halil Revnaki Baba'nın da desteğiyle ilk olarak Merdivenköy'deki Şahkulu tekkesini faaliyete geçirilmiştir. 1861 yılından itibaren de devletin müsamahasıyla Şahkulu Sultan Tekkesi Nakşibendilik altında kendi kültürünü yaşatmaya devam etmiştir. Bir süre Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde de şeyhlik yapan Mehmed Ali Hilmi Baba'nın postnişliğinde (1863-1907) tekkenin oldukça faal bir duruma geldiği görülmektedir. Meşihatı sırasında yoğun bir imar faaliyeti yürütülen tekke ek binalarla tam bir külliye haline gelmiştir.

“Mehmet Ali Hilmi Baba'nın çalışmalarıyla burası icazetname veren bir Bektaşî tekkesine dönüşmüş, böylece Bektaşî dervişlerinin, özellikle de Balkanlar'da yaşayanların uzun yolculuklar yaparak Hacı Bektaş'a gitmesine gerek kalmamıştı.” (Vatin ve Zarccone, 2005: 413).

Mehmed Ali Hilmi Dedebaba bu yönüyle tekkenin ikinci kurucusu sayılmaktadır. Mütevazı bir mimari programa sahip tekkenin en dikkat çekici mekânı onikigenden plandan oluşan meydan evi olarak adlandırılan semahhanesidir.

Bu on iki kenarlı semahhanenin en ilginç ve dikkat çekici yanı merkezdeki tek sütun ve bu sütundan çıkan üst örtüyü oluşturan yelpaze şeklinde Bektaşiliğin inanç sistemindeki yeri büyük olan on iki imam kültürünün gösterildiği tasarımıdır. (İşli, 1996: 164) Kubbe sütunu döşemesi renkli şeritler halinde dizilmiş taşlarla on iki dilime ayrılmakta, sütunun gövdesinde açılmış olan nişlerde yanan mum motifi yer almaktadır. Yine on iki köşeli semahane duvarının dört köşesine birer teslim taşı motifli mermer levha bulunmaktadır. Çatısı üzerinde mermer elifi taç yer almaktadır.

Fotoğraf 61: Şahkulu Sultan Türbesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 62: Dergâh Semahhanesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Bektaşilikte giyilen on iki terkli Bektaşî Fahirleri çoğunlukla mürşidler tarafından giyilmektedir. Bunların dışında dört terkli Horasani veya Edhemi taç olarak adlandırılan başlık özellikle Bektaşî mezar taşlarında kullanılmakta ve şeriat, tarikat, hakikat ve marifeti simgelemektedir.

Fotoğraf 63: Şahkulu Sultan Haziresi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 64: Tekke Giriş Kapısı

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Tekkelerin kapatılmasıyla birlikte bir tekkenin bazı yapıları son postnişin Hasan Tahsin Baba ve bazı dervişler tarafından ikametgâh olarak kullanılmış daha sonra kaderine terkedilmiştir. Son yıllarda restorasyon geçiren tekke Bektaşî-Alevî kültürünün yaşatıldığı bir mekan olarak hizmet vermektedir. Tekke, Bektaşîliğin ve Alevîliğin birçok farklı akım ve kültürü bir arada barındırmasından dolayı zengin bir adap, erkân ve merasime sahip bir tekke olarak dikkat çekmektedir.

3.12. AZİZ MAHMUD HÜDAYİ TEKKESİ (CELVETİYE ASİTANESİ)

Celvetiye Asitanesi İstanbul Üsküdar İlçesi, Gülfem Hatun Mahallesi, 29 pafta, 443 ada 23-24 parselde yer almaktadır. Kurucusu Aziz Mahmud Hüdayî'dir. Celvetiyye Tarikatı Halvetilik'ten ayrılan bir koldur. Ayrıca Üftade silsilesi ile Hacı Bayram Veli'ye ulaşmakta ve Bayramiyye Tarikatı'ndan da izler taşımaktadır.

Arapça “ortaya çıkma, açığa çıkma” manasına gelen celvet, halvetten çıkan kişiye verilen isimdir. Tasavvufi anlamda “sâlikin benliğinden arınmış ve ilâhî vasıflarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp insanlara karışması anlamına gelen bir terimdir.” (Uludağ, 1993: 273) Celvette olan kişi her türlü dünya elbisesini çıkarmış, hakikat elbisesini giymiş demektir. Bir nevi halk arasında Hak ile beraber olmak olarak ifade edilmektedir. Celvetiyye Tarikatı'nın kuruluşu ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, Celvetiyye tarikatının önemli temsilcilerinden biri olan İbrahim Hakkı Bursevi tarikatın kuruluşunun İbrahim Zahid Gilani (v.1300) kadar gitmekte olduğunu belirtir.

“Celvetiyye Tarikatı İbrahim Zâhid Gilânî (v.700/1300) devrinde hilâl; Üftâde (v. 988/1580) zamanında yarım ay; Hüdâyî (v.1038/1628) asrında ise dolunay durumundadır.” (Başkan, 2008: 134)

Celvetiye Tarikatı piri Aziz Mahmud Hüdayi 1549'da Şereflikoçhisar'da doğmuş ve 1628 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Hüdai mahlasıyla tanınmıştır. Celveti Tarikatı'nın ikinci kurucusu piri sanisi sayılmaktadır. Hayatı boyunca 9 padişah gören Aziz Mahmud Hüdayi Sultan IV. Murad Han'a kılıç kuşatan kişidir. Medrese eğitimi alan, kadılık ve müderrislik yapan Aziz Mahmud Hüdayi hocası Nazırzade Ramazan Efendi'nin vefatının ardından hem medrese müderrisliğini hem de kadılığı bırakarak tasavvuf yoluna yönelmiştir.

Aziz Mahmud Hüdayi'nin tasavvufu tanıması Halveti şeyhi Filibeli Nured-dinzade Musliheddin Efendi ile karşılaşmasıyla olmuştur. Şeyhinden Melami meşrep bir tasavvuf anlayışı alan Aziz Mahmud Hüdayi, aynı zamanda Mısır'da Halveti, Bursa'da Muhyieddin Üftade'den Bayramiyye Tarikatı'nın icazetini almıştır. Şeyh Üftade'den seyr-i sülukunu tamamlayan Aziz Mahmud Hüdayi Halvetilik ve Bayramiliğin sentezi olan Celvetiye Tarikatı'nı kurmuş; Eskişehir, Bursa, Sivrihisar, İstanbul ve Balkanlar'da irşad faaliyeti yürütmüştür. İstanbul'da ilk olarak Küçük Ayasofya Camii'inde posta oturan şeyh hazretleri daha sonra Üsküdar'da kendi adıyla anılan tekkesini inşa ettirmiştir. Tekke İstanbul'da Celvetiliğin Asitanesi olarak kabul edilmektedir.

Aziz Mahmud Hüdayi tasavvufi kişiliğinin yanında tefsir, tasavvuf, fıkıh, siyer alanlarında nasihat ve vaaz türünde çeşitli eserler kaleme almıştır. Eserlerinden 19'u Arapça 7'si Türkçe'dir. Aynı zaman da şair olan Aziz Mahmud Hüdayi'nin çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Ahmed Yesevi ve Yunus Emre tarzında hikmete dayalı şiirlerinin yanında divan edebiyatı tarzında da şiirler yazmıştır. Yazdığı şiirlere padişahlar da nazire şeklinde karşılık vermiştir. Aziz Mahmud Hüdayi'nin çeşitli besteler yaptığı ve bu bestelerin farklı dergâhlarda da seslendirildiği bilinmektedir. İsmail Bursevi Celveti Tarikatı'nın Şeyh Hüdayi'den sonra önemli temsilcilerinden biridir. Ona göre Hüdai'nin şu beyti onun tasavvuf anlayışı tam olarak yansıtmaktadır.

Tasavvuf nefsinin pâk eylemektir; Fenâyile ânı Hâk eylemektir.

Aziz Mahmud Hüdayi'nin tasavvufi çizgisi geleneksel manada İmam Gazali'nin çizgisi ile çok benzerdir. Vâkıa, kendisi tasavvufi düşüncenin yıldız şahsiyetlerinden Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi okumuş, eserlerinde sıkça alıntılar yapmış ve o zâta, o muhterem tasavvuf büyüğüne bağlılığını sık sık vurgulamıştır. (Yılmaz, 2005: 18)

Bursevi'ye göre Celvetiye Tarikatı'nda koyduğu esaslar, adab, erkân ile hatmiyet makamının sahibi Hüdâyî'dir. On üç terklı Celveti tacı ve sarığın sarılma şekli, mübtedilerin siyah, zakirlerin mavi, halifelerin sarı ve kırmızı pabuç giymesi gibi birçok husus Hüdai tarafından tesis edilmiştir.

Celvetiyye Tarikatı Hz. Ali'ye dayandığı için cehri zikir çekilir. Zikrin esası Aziz Mahmud Hüdai'nin tertiplelediği “tevhid zikri” olarak bilinen Kelime-i Tevhid'dir.

Celvetiyye Tarikatı Aziz Mahmud Hüdai'nin halifeleri vasıtasıyla İstanbul'un yanında geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Balkanlar'da Filibeli İsmâil Efendi, Saçlı İbrâhim Efendi, Atpazarî Osman Fazlı Efendi gibi dönemin önde gelen şeyhleri tarafından Balkanlar'ın en yaygın tarikatlarından biri haline getirilmiştir. Bursa'da Üftade, İsmail Hakkı Bursevi gibi temsilcileri ile güçlü etkileri devam etmiş; Bursa Celve-tiliğin ikinci merkezi olmuştur.

Tasavvufî hayatının yanında Aziz Mahmud Hüdai İstanbul folklorunda önemli bir şahsiyettir. Aziz Mahmud Hüdai ile ilgili inançlar günümüzde de devam etmektedir. Türbesi manevi huzur ve şifa arayanlar için geçmişte olduğu gibi bugün de halk tarafından rağbet görmektedir. Aziz Mahmud Hüdai ile ilgili birçok rivayet mevcuttur. Üsküdar ile Sarayburnu arasında bulunan deniz yolu İstanbul halkı ve özellikle denizciler arasında “Hüdai Yolu” olarak bilinmektedir. Rivayete göre fırtınalı bir günde saraya, diğer bir rivayete göre de cuma günü açılışı yapılan Sultan Ahmed Camii için Cuma hutbesini okuması için davet edilen Aziz Mahmud Hüdai, fırtınalı bir günde kayıkçıların denize açılmaya korktuğu için Üsküdar'dan Sarayburnu'na geçememiştir. Bunun üzerine Aziz Mahmud Hüdai bir kayıkçının kayığına binerek şu duayı okumuştur. Allahumme ya Hadi/Asan eyle yolumuz/Sehhil uburel-vadi/Tiz geçir tut elimiz. Duasıyla birlikte Üsküdar'dan Sarayburnu'na kadar deniz sakin bir hal almış, Aziz Mahmud Hüdai de vaktinde davete yetişmiştir. Günümüzde bu yol Hüdai Yolu olarak bilinmektedir. İstanbul Boğazı'nda gemilerin çalışmadığı Lodoslu havalarda bile Üsküdar Eminönü hattı bu yol üzerinde kesintisiz çalışmaktadır.

Bu yol fiziki olarak düşünebileceği gibi aynı zamanda doğru yol anlamına gelen “Hüda”ve doğru yola götüren kişi anlamına gelen Hüdai insanları “Huda” “Allah” ın yoluna götüren kişi olarak da değerlendirilmektedir. (Yılmaz, 2005: 27)

Aziz Mahmud Hüdai'nin sevenlerine duası meşhurdur.

“Yâ Rabbi! Kıyâmete kadar bizim yolumuzda bulunanlar, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip rûhumuza Fâtîha okuyanlar bizimdir... Bize mensub olanlar, denizde boğulmasınlar; âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler; îmanlarını kurtarmadıkça ölsinler; öleceklerini bilsinler ve haber versinler ve de ölümleri denizde boğularak olmasın!..”

Aziz Mahmud Hüdayi türbesi İstanbul halkının yanında İstanbul dışından İstanbul'a gelenlerin de sıklıkla ziyaret ettikleri mekânın başında gelmektedir.

Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi Üsküdar İlçesi, Aziz Mahmud Hüdayi Mahallesi'nde yer almaktadır. Celvetiye Tarikatı kurucusu Şeyh Aziz Mahmut Hüdayi külliyesinin çekirdeğini oluşturan tekkenin banisidir. 1589 yılında tekkenin arsasını satın alıp, inşaata başladığı tespit edilmiştir. 19. yüzyılın ortalarına kadar tekke tamir ve eklentilerle merkez konumuna uygun tam teşekküllü tarikat külliyesi haline gelmiştir. Küliyede cami, tekke, türbe ve diğer müstemilatını barındıran yapılar topluluğu yer almaktadır. 1850 yılında çıkan yangında türbe hariç diğer binalar ortadan kalkmıştır. 1855/56 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından türbe dâhil yeniden yaptırılan küliyeye sıbyan mektebi eklenmiştir. Birçok bölümü günümüze kadar gelen külliyesinin 19.yy'da yapılan tamirâtı sırasında batılılaşma hareketinin etkisiyle ampir üslubu benimsenmiş ve özgünlüğü kaybolmuştur.

Cami- tevhidhanenin en dikkat çekici özelliği bu tekkeye özgü "Şeyh Kafesi" denen mimari unsuru barındırmasıdır. Sadece bu tevhidhaneye özgü olan uygulamanın Aziz Mahmud Hüdayi ile Hızır arasında geçen bir menkıbeye dayandırıldığı ifade edilmektedir. Cuma namazından sonra yapılan ayinlerde şeyh cuma namazını şeyh kafesinde kılmakta ve ayinin belirli bölümünde kafesten çıkarak zikre katılmaktadır.

Fotoğraf 65: Türbe Girişi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Fotoğraf 66: Tevhidhane- Camii

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi camekânlı giriş, türbedar odası ve harim olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Pir Aziz Mahmud Hüdayi kabri üzerinde dört ayak üzerine oturan ve Celvetiyye tacı tepeliğini andıran 13 dilimli ahşap kubbe yer alır. Türbe içerisinde beşi oğluna, dördü kızına ve biri kız torununa ait olmak üzere on adet sanduka vardır. Ayrıca özel sandıklar içerisinde Aziz Mahmud Hüdayi'ye atfedilen bir takım eşyalar bulunmaktadır.

Eşyalar arasında Aziz Mahmud Hüdayi'nin on üç terkli yeşil renkli destarı, yeşil ve sarı çuhadan yapılmış hırkaları, üzerinde vefklerle dikkat çeken gömleği, çile kolları ve asası, çedik ve seccadesi yer almaktadır. (Güven, 2005: 457-460) Ayrıca türbede bir kuyu ile şifalı su kültü yaşatılmaktadır. Aziz Mahmud Hüdayi sebili türbenin önünde ve sofaya girilen kapının sağında yer almakta, büyük bir mermer tekne ve mermer kapaktan ibarettir. Suyu arkadaki kuyudan sağlanan sebinin suyu halk arasında zemzemle irtibatlandırmakta ve şifalı su olarak kabul edilmektedir.

Fotoğraf 67: Aziz Mahmud Hüdayi Sandukası Fotoğraf 68: Su Kuyusu

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Hazire bölümüne tekke şeyhleri, mensupları, aile fertlerinden birçok insan gömülmüştür. Mezarlardan Fatma Hanım Sultan Türbesi tasarımı ve işçiliği ile dikkat çekmektedir. 1727-28 senesinde vefat eden Fatma Sultan adına yaptırılmıştır. Türbe kare planlı sekiz poligonal mermer sütunludur. Mezar taşında Lale Devri üslubunu yansıtan natüralist çiçek kabartmaları bulunmakta, tavus kuşu kuyruklu şahidesi üzerinde kitabesi yer almaktadır. Ayrıca bir güneş saati yerleştirilmiştir. Türbede başka kabirler de bulunmaktadır.

Fotoğraf 69: Fatma Sultan Türbesi Fotoğraf 70: Kütüphanesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi Kütüphanesi olan tekke yapılarından biridir. Cami avlusunda bulunan Lütfü Bey (v.1899) Türbesi üzerinde yer alan kütüphane Lütfü Bey tarafından yaptırılmıştır. Türbe dikdörtgen planlı olup, ampir üslubunun egemen olduğu bir yapıdır. Aynı tonoz çatı altında bulunan kütüphane ile türbe arasına tavana kadar yükselen demir parmaklık yerleştirilmiş ve her iki tarafın duvarları kalem işi desenlerle süslenmiştir. Kütüphane, 1915 yılında türbe içerisine tesis edilmiş ancak 1924 yılında Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne taşınmıştır.

Aziz Mahmud Hüdayi Haziresi hat ve oymacılık sanatı açısından önemli mezar taşlarını bünyesinde barındırmaktadır. Cümle kapısı karşısında tekkenin postnişlerinden Ehli Cennet lakaplı Şeyh Mehmed Fenai Efendi'nin (1664) türbesi dikkat çekmektedir.

Şeyhler mezarlığı külliye içerisinde yer alan hazirelerdendir. Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'nin hemen önünde yer almaktadır. Hazire solunda Ayşe Sultan ve oğlu Civankapıcı Mehmed Paşa'nın ve onunda önünde Kantarcılar Kethüdası Mehmed Ağa'nın kabirleri bulunmaktadır. Yine sadrazam Halil Paşa ve zakirbaşı Ahmed Nuri Dede'nin kabirleri de burada yer almaktadır. Külliye giriş kapısından girildiğinde merdivenlerin sağında kalan hazirelerde Şeyh Ruşen Efendi ve çeşitli kabirler mevcuttur. Lütfü Ağa Türbesi'nin üst kısmındaki hazirede Makaalid-i Aşk yazarı Kazım Paşa, Nureddin Paşa ve babası Manastırlı Gazi İbrahim Paşa'nın kabirleri ve diğer kabirler bulunmaktadır. Fatma Hanım Sultan'ın Türbesi'nin arkasında Sadrazam Rusçuklu Hasan Paşa, Aydınoğlu Tekkesi Şeyhi İzzî Efendi kabirleri yer almaktadır.

Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi'nde kuruluşundan itibaren 23 şeyh tekkede postnişlik yapmıştır. İstanbul'da asitane kabul edilen bu tekke dışında 29 adet Celvetiye meşihatlı tekke bulunmaktadır. Tekkelerin bir kısmı kuruluşundan kapanışlarına kadar Celveti olarak kalırken bir kısmı bir müddet Celvetilik üzerine kalmıştır.

Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi kuruluşundan itibaren saray mensupları, önemli devlet ve din adamları ile sanat ve musikinin önde gelen isimleri olmak üzere her sınıftan insanın feyz aldığı bir merkez olmuştur. Günümüzde de Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi insanların sıklıkla ziyaret ettikleri ve manevi tasarrufundan yararlandıkları bir yer olmaya devam etmektedir.

3.13. ÜSKÜDAR ÖZBEKLER TEKKESİ

Özbekler Tekkesi İstanbul Üsküdar İlçesi, Sultantepe Mahallesi 107 pafta, 1340 ada, 40 parselde yer almaktadır. Orta Asya tasavvuf düşüncesi ve kültürünün Osmanlı başkentine taşınmasında ve yayılmasında aracılık eden tekke İstanbul tasavvuf

hayatında özel bir yere sahiptir. Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından (1752-1753) yıllarında yaptırılmıştır. Nakşibendi Tarikatı'na bağlı tekkenin bilinen ilk şeyhi Şeyh Seyyid Hacı Abdullah Efendi'dir.

Tekke tasavvuf eğitiminin yanında Orta Asya'dan Hac ziyareti için gelen yolcuların yeme-içme ve konaklama gibi çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı bir mekân olarak öne çıkmıştır. Buhara, Semerkant gibi Orta Asya'nın kadim şehirlerinden yola çıkan Hac yolcuları Karadeniz'in kuzeyinden Kırım, Kefe, Özi gibi limanlardan gemilerle İstanbul'a gelmekte ve buradan yolculuklarına devam etmektedir. Hac yolcularının daha uzun olmasına rağmen İstanbul üzerinden Hac yolculuğunu tercih etmelerinin sebepleri arasında siyasi çekişmeler, güvenlik gibi etkenler bulunmakla birlikte asıl neden bu yolcular için İstanbul'un bir hilafet merkezi olarak taşıdığı manevi anlamdır.

İstanbul'un yönetim merkezi olmasıyla birlikte hilafetinde merkezi haline gelmesi birçok yolcu için İstanbul'a seyahati kutsal bir amaca dönüştürmüş ve İstanbul'u merkez haline getirmiştir. Yavuz Sultan Selim'le birlikte kutsal toprakların Osmanlı himayesine girmesinden itibaren Osmanlı Sultanları Hâdimü'l-Haremeyni'-Ş-Şerîfeyn ünvanını taşımaya başlamış böylece Müslümanların Hac ibadetiyle ilgili yükümlükleri de Osmanlı Devleti'ne geçmişti.

İslamın beş temel şartından bir kabul edilen Hac ziyareti Orta Asya Müslümanları yanında İslam dünyası için de en önemli seyahatlerden birini ifade etmekte ve bu ibadet büyük ve komplike bir organizasyonu da beraberinde getirmektedir. Osmanlı Devleti tarafından Müslümanların bu yolculuğu rahat bir şekilde yerine getirebilmeleri için yeme içmeden güvenliğe kadar çok çeşitli hizmetler devlet eliyle yürütülmekte ve kontrol edilmekteydi. Hac yolcularına da hizmet veren tekkelerin şeyhleri devletten maaş almakta ve tüm masrafları devlet tarafından karşılanmakta idi. Hac güzergâhı üzerine kurulan 17 adet Özbek Tekkesinden 5'i İstanbul'da bulunmaktaydı.

Hac yolcularının Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesinde yapılan dua ile başlayan İstanbul seyahatleri, kutsal kabul ettikleri çeşitli mekân ziyaretleriyle devam etmekte, İslam halifesi kabul ettikleri Padişah'ın iştirak ettiği bir cuma namazına katılarak simgesel olarak izin almaları ile son bulmaktaydı.

İstanbul'da bulunan Özbek, Afgan, Hint ve Tatar tekkeleri tarikat öğretilerinin yanında zamanla kendi dili ve adetleri üzere hizmet verdikleri bu yolcuların seyahatlerini kolaylaştıran çok önemli merkezler olarak fonksiyonel bir yapıya bürünmüşlerdir. Tekkeler ilim ve kültür merkezi fonksiyonlarıyla da dikkat çekmekte; Orta Asya dünyası ile Osmanlı arasında kültürel bir ağ niteliği taşımaktaydılar. Orta Asya tasavvuf

kültürünün yaşatıldığı bu tekkeler İstanbul tasavvuf kültür dünyasının zenginleşmesinde de önemli katkıları bulunuyordu. Üsküdar Özbekler Tekkesi bu katkıyı sunan tekkelerin başında geliyordu.

“XIX. yüzyıl fikir ve sanat hayatında önemli yere sahip olan bu Nakşi tekkesi, Orta Asya tasavvuf kültürünün ve özellikle İstanbul’da hiçbir zaman doğrudan temsil edilmemiş olan Yeseviliğe has tarikat folklorunun yaşatıldığı yerlerden biri olmuştur.” (Kamalova, 2020)

Üsküdar Özbekler Tekkesi Türk kültürüne hizmet eden önemli şahsiyetleri de yetiştiren bir tekkedir. Türk İslam sanatı açısından da ayrıcalıklı bir yeri vardır. Geleneksel Türk İslam sanatları arasında önemli bir yere sahip olan ebru sanatı Şeyh Mehmed Sadık Efendi tarafından bu tekke aracılığı ile Orta Asya’dan İstanbul’a taşınmış; tekkede ebru sanatında mahir ustalar yetişmiştir. Hat, ebru, oymacılık, hakkaklık gibi çeşitli sanat dallarıyla uğraşan “Hazerfan” lakaplı Şeyh İbrahim Edhem Efendi (1855-1904) döneminde tekke İstanbul entellektüellerinin de sıklıkla uğradığı bir ilim ve sanat merkezi haline gelmiştir.

Tekke Milli Mücadeleye verdiği destekle de bilinen bir mekândır. Anadolu’daki direnişi başlatan milli kahramanların Anadolu’ya geçerken İstanbul’dan hareket ettikleri yer bu tekke olmuştur. Tekkeden yola çıkarak Anadolu’ya geçen kişilerin arasında İsmet İnönü, Halide Edip Adıvar, eşi Doktor Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy’un babası İsmail Fazıl Paşa, Mehmed Akif Ersoy, gibi birçok ünlü şahsiyet yer almaktadır. (Alper, 1995: 38-43)

Fotoğraf 71: Özbekler Tekkesi (2018) Fotoğraf 72: Tekke Restorasyon Öncesi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Kaynak: İBB KMKM Arşivi

Üsküdar Özbekler Tekkesi tevhidhane, mescit, derviş odaları, haremlik ve se-

lamlık gibi tarikat yapılarını bünyesinde barındırmaktadır. Çeşitli dönemlerde tamir gören ve çeşitli eklentiler yaptırılan tekke, 1844 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Söz konusu tekkenin 1852 ve 1872 yıllarında çeşitli tamiratlar geçirdiği ve genişletildiği anlaşılmaktadır. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tekkeye sığınanlar için çeşitli ahşap odalar yaptırıldığı bu odaların 1950'li yıllarda yıkıldığı bilinmektedir. Tekke 1893'te II. Abdülhamid tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir.

1925 yılında kapatılan tekkenin bazı bölümleri tekkenin son postnişi Şeyh Necmeddin Efendi tarafından ikametgâh olarak kullanılmıştır. Necmeddin Efendi, mübarek gün ve gecelerde zikir meclisleri kurulması, musiki erbabının iştirak ettiği ve sohbetlerin yapıldığı toplantıların düzenlenmesi ve geleneksel Özbek pilavı pişirilmesi gibi faaliyetlerle, tekke kültürünü canlı tutmaya gayret göstermiştir. (Kamalova, 2020) Şeyh Necmeddin Efendi'nin vefatının (v.1971) ardından bakımsız kalan tekke, şeyhin nesliden gelen İşadamı Ertegün kardeşler tarafından yeniden restore edilerek müze işlevi kazandırılmıştır. Günümüzde tekkenin selamlığında şeyh ailesi mensupları yaşamaya devam etmekte, diğer bölümleri 2013 yılında itibaren İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı tarafından kullanılmakta ve vakıf tarafından çeşitli kültür faaliyetleri yürütülmektedir.

SONUÇ

Çalışmamız, dünyanın sayılı tasavvuf merkezlerinden biri kabul edilen İstanbul'un yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin bir harmoni içerisinde oluşturduğu özgün zengin tasavvuf mirasının korunarak yaşatılması ve küresel kültür ve turizm ağına eklenmesine yönelik bir model önerisi sunmaktadır. Model, Avrupa Konseyi Kültür Rotalar Enstitüsü tarafından belirlenen Kültürel Rotalar Tüzüğü ilkeleri altında İstanbul'un sahip olduğu bu zengin mirasın İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası olarak projelendirilmesi üzerine kurgulanmaktadır. Kültür mirası ve turizm kavramına yeni nesil bir bakış açısı getiren kültür rotaları gittikçe ilgi uyandıran kültür ve turizm destinasyonları olarak dikkatleri çekmektedir. Kültür rotaları kavramı 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa kültür çevreleri tarafından geliştirilmeye başlanan ve 1980'li yıllarda görünürlük kazanan bir kavramdır. Avrupa'nın az bilinen ortak mirası konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla zamanda ve mekânda kurgulanan mirasın korunması ve tanıtılmasına yönelik hazırlanan kültür gezileri ile ilk kültür rotaları oluşturulmaya başlanmış ve zamanla kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

Kültür rotası kavramının tanımı, ilke ve prensipleri Avrupa Konseyi tarafından UNESCO, ICOMOS, ICCR gibi uluslararası kuruluşların katkıları ile belirlenmiştir. Avrupa Konseyi tarafından 1994 yılında hazırlanan Kültürel Rotalar Tüzüğü'nde kültür rotaları, birden çok kültürel bileşenden oluşan, kültürlerarası etkileşimi sağlayan, somut ve somut olmayan kültür mirasını bütüncül bir şekilde bir arada barındıran yollar olarak tanımlanmıştır. Kültür rotaları tarihte çeşitli nedenlerle oluşturulmuş İpek Yolu, Baharat Yolu gibi tarihi yollar olabileceği gibi günümüzde daha çok belirli bir temaya bağlı olarak geliştirilen, kültür ve turizm destinasyonlarının çeşitlendirilmesi, yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, doğal ve kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve tanıtılması gibi hedeflere yönelik hazırlanan rotalardan oluşmaktadır. İlk kültür rotası 1987 yılında sertifikalandırılan Santiago de Compostela Yolu'dur. Bu rota 1993 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmış ve böylece kültürel rota kavramı yepyeni bir boyut kazanmıştır. 2019 yılı itibarıyla Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılan rota sayısı 38'dir.

Çalışmanın birinci bölümünde kültürel rota kavramının tüm yönleri ile anlaşılabilmesi ve İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'na teorik altlık oluşturmak için Kültür mirası ve kültür rotası kavramları ele alınmış; ayrıca Türkiye'de yapılan çalışmalar incelenmiştir. İnceleme neticesinde ülkemizdeki kültür rota çalışmalarının henüz başlangıç düzeyinde olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ilk kültür rotası 1999 yı-

linda belirlenen Likya Yolu'dur. Bu tarihten itibaren Türkiye'de kültür rota çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından sürdürülmektedir. Çok kültürlü ve zengin bir mirası bünyesinden barındıran Anadolu'da Aziz Paul Yolu, Evliya Çelebi Yolu gibi tarihi rotaların yanında şarap rotası, zeytin rotası vb. çeşitli tematik rotalar geliştirilmektedir. Henüz ülkemiz merkezli Avrupa Konseyi tarafından sertifikalandırılmış bir kültür rotası bulunmamaktadır. Ancak ülkemizi de içerisine alan ve birkaç ülkeyi kapsayan Avrupa merkezli sertifikalandırılmış kültür rotaları yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünü, İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası planlama aşamasıdır. İstanbul'da merkezleri bulunan ana tarikatların temsil edildiği Asya ve Avrupa yakasındaki 13 tekke üzerinden İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası planlanmıştır. Planlama kültür rotalarının geliştirilmesi ve sertifikalandırılmasından sorumlu kuruluş konumunda bulunan Avrupa Konseyi Avrupa Kültürel Rotalar Enstitüsü tarafından ortaya konulan kültür rotası oluşturma aşamaları altında gerçekleştirilmiştir. Planlama "Rotayı Tanımlamak (Anlamlandırmak)", "Rotayı Değerlendirmek" ve "Rotayı Gerçekleştirmek" olarak üç ana başlık altında sıralanmaktadır. İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası üst ölçekte İslamiyet'in değerler manzumesi olarak kabul edilen ve merkezinde insanın kutsallığının yer aldığı tasavvuf düşüncesi çerçevesinde tanımlanmıştır. Planlamanın alt ölçeğinde ise rota, rota kültür bileşenlerini oluşturan ve rotada öne çıkan bağlamlar üzerinden tanımlanmıştır. Planlamanın ikinci aşaması İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın zayıf ve güçlü yönleri ile fırsat ve tehditlerinin değerlendirildiği GZTF analizidir. Planlamanın üçüncü aşamasında rota tanımlama ve değerlendirme aşamaları ışığında rota vizyonu ve mottosu oluşturulmuş ve rotanın gerçekleştirilmesine yönelik ana hedefler belirlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde İstanbul Tasavvuf Mirası Kültür Rotası'nın ana duraklarını oluşturan 13 tekkenin tarikatları, kurucuları, somut ve somut olmayan kültürel mirası ele alınarak tanıtılmış ve İstanbul kültür hayatına yansımalarına yer verilmiştir.

Sonuç olarak, İstanbul kendisine özgü ve uluslararası boyutta zengin bir tasavvuf mirasını bünyesinde barındırmaktadır. Bu miras resmi olarak tekkelerin kapatılma tarihleri olan 1925 yılından itibaren ağır bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Bu insanlık değeri mutlaka korunması ve yaşatılması gereken bir zenginlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma bunun için somut bir proje önerisidir. İstanbul tasavvuf mirasının büyük potansiyeli, Avrupa Konseyi tarafından kültür rotası şartlarına haiz, özgün ve uluslararası bir kültür rotası olarak konumlandırılabilceği göstermektedir. Çalışma, tarihi ve coğrafi avantajları ile dünyanın gözde şehirlerinden biri olan İstanbul'un sahip olduğu bu kültür rotası ile tasavvuf mirasının korunması, yaşatılması ve küresel ölçekte tanıtılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

GEEAKY Arşivi (Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu), Kocamustafapaşa Camii, Dosya No: 116, 1944.

GEEAKY Arşivi (Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu), Yahya Efendi Tekkesi ve Müştemilatı, Dosya No: 334.

GEEAKY Arşivi (Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu), Takyeci Camii, Dosya No: 283, 1941.

GEEAKY Arşivi (Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu), Vefa Türbesi ve Tekkesi, Dosya No: 570, 1960.

İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi

İBB Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Arşivi

Basılı Kaynaklar

Alper, Mehmet: “Buhara Özbekler Tekkesi”, **Arkitekt Dergisi**, 1995. sy. 424, (ss. 38-43).

Altun, Erman: **Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı**, Kitapevi Yayınları, Ankara 2002.

Andersan, H. Christian
Hamsun, Kunut: **İstanbul’da İki İskandinav Seyyah**, Çev. Gürsaler-Syvertsen, B. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

Atasoy, Nurhan: **Derviş Çeyizi, Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi**, İBB. (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul 2006.

- Avrupa Konseyi: Avrupa Kültürel Rotalar Programı, Council of Europe Publishing, Strasbourg 1987.
- Avrupa Konseyi: Decleration of The Santiago de Compostela, 1987.
- Avrupa Konseyi: Cultural Road Management: from theory to practice, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2015.
- Ayvallı, R., Yavuz, K.
Levent, A., ve diğerleri: “Yahya Efendi”, **Evliyalar Ansiklopedisi**, C- 2., Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 2003, (ss. 372-400). Ayvansarayi Hüseyin Efendi,
- Ali Satı Efendi
Süleyman Besim Efendi: **Hadikatü’l-Cevami / İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Yapılar**, Ed. Galitekin, A. Nezh, İşaret yayınları, İstanbul 2001.
- Ayvansarâyî, H. Hüseyin: **Mecmuâ-i Tevârih**, Ed. F.Ç. Derin, Vahid Çabuk, İstanbul, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul 1953.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1958.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: “Fatih Devri Mimarisi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451- 1481)”, C-3.Cilt., İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınlar, İstanbul 1966.
- Babadağlı, Cafer E.: **“İstanbul’da Bulunan Ashâb-ı Kirâm Kabir ve Makamları Ziyaret Rehberi”**, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2012.
- Baştemur, Canan: “Mimar Sinan Rotasının Doğal Ve Kültürel Peyzaj İzleri”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). **Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara 2013.
- Bilgin, Abdülgani: **İstanbul Müzeleri**, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010

- Bilgin, Azmi: “Tekke Edebiyatı”, **DİA.**, Cilt-40., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2011, (ss. 381-384).
- Cebecioğlu, Ethem: “Prof. Dr. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, **AÜİFD**, C- 39, İstanbul 1987. (ss. 387-406).
- Çakır, Adalet: **Abdülkadir Geylani ve Kadirilik**, İsam Yayınları, İstanbul 2012.
- Karataş, Esra: **Kültür Rotaları Planlama Rehberi**, ÇEKÜL Vakfı - Tarihi Kentler Birliği Yayınları, Kılavuz Kitapçıklar Dizisi-3, İstanbul 2015.
- Çelebi, İlyas: “Cifir ve Remil”, **DİA.**, C-34., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2007, (ss. 555-556).
- Dağdalen, İrfan: “Alman Mavileri, 1913-1914. I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları”, Cilt-3., İBB Yayınları, İstanbul 2006.
- Dalgacı, Fatih: **Hoca Ahmed Yesevi ve Osmanlı Devleti’nin Teşekkülünde Yesevilik**, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2013.
- Değer, Mebrure: **İstanbul’un Şifalı Suları**, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010.
- Demir, İsmet, Yıldırım, Hacı Osman: **Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi ve Üveysilik**, Şeyh Yahya Efendi Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- Erten, Adnan Şen, Mustafa: **Suyla Gelen Kültür**, Ed. Demirağ, Mustafa, İSKİ yayınları, İstanbul 2006.
- Demirel İşli, Esin: “İstanbul Mimarisinde Tekkeler, İstanbul: Eklentileri ve Restorasyonu”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). **Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul 1996.

- Demirtaş, Yavuz: “XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke Mûsikîsi”. (Yayınlanmamış doktora tezi). **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2007.
- Derman, Uğur.
Andı, Fatih ve diğerleri: **Semiha Ayverdi’nin İstanbul’u**, Kubbealtı Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Dilşat Deniz, Ö.: “Art Nouveau’nun Osmanlı’daki Yansıması Raimondo D’aronco’nun Şeyh Zafir Külliyesi Örneği”. (Yayınlanmamış doktora tezi). **Süleyman Demirel Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü**, Isparta 2015.
- Doğan, Ahmet Işık: Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İTÜ. Mimarlık yayınları, İstanbul 1977.
- Durusoy, Esra: **Tarihi Yoldan Kültürel Rotaya; Milas İle Labraunda Arasındaki Yolun Korunması ve Yönetimi**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2016.
- Erdoğan, Abdülkadir: **Şeyh Vefa Hayatı ve Eserleri**, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1941.
- Erte, Ebru: **İstanbul’un 100 Sufisi**, İBB. Kültür AŞ. Yayınları, İstanbul 2010.
- Erünsal, İsmail. E.: “İstanbul Kütüphaneleri”, **Kültürler Başkenti İstanbul Ansiklopedisi**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2010. (ss. 264-275).
- Evren, Burçak: **Surların Öteyanı: Zeytinburnu**, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Eyice, Semavi: “Kocamustafa Paşa Camii ve Külliyesi” **DİA.**, C-26., Diyanet İşleri Başk. Yayını, Ankara 2002, (ss.133-136).
- Eyice, Semavi
“Koca Mustafa Paşa Külliyesi”, İstanbul Ansiklopedisi, C-5, Tarih

- Tanman,M. Baha: Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, (ss. 30-34).
- Galitekin, Ahmet N: “Seyyid Nizam Hazretleri: Hayatı ve Dergâhı”, (Ed.) Öztapak, Murat., C-2., Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, (ss. 469-519).
- Giray, İsmail: **Sahabe Kabirleri**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975. Gökyay, Orhan Şaik **Evliya Çelebi Seyehatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Hasırcızade: **İstanbul’da Sahabe ve Evliya Kabirleri**, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1984.
- Dizdaroğlu Hikmet: **Halk Şiirinde Türler**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.
- Hüseyin Vassaf : **Sefine-i Evliya**, (Ed.) Yılmaz,A., Akkuş. M., C- 3., Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015. (ss. 309).
- ICCR: Intangible Heritage and Cultural Routes in a Universal Context, 2001.
- ICOMOS: The ICOMOS Charter on Cultural Routes. International Scientific Committee on Cultural Routes. Sixteenth General Assembly. Quebec, Canada 2008.
- İBB. Kültürel Miras: **Somut Olmayan Değerler**, Cilt.2, İstanbul 2016. Koruma Müdürlüğü:
- İBB. Kültürel Miras: **Somut Olmayan Kültürel Miras**, İstanbul 2018. Koruma Müdürlüğü.
- İbn Haldun: **Mukaddime**, (Çev.)Uludağ, Süleyman. Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- İnançer, Ömer Tuğrul: Şazelilik”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C-7., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, (ss. 128-140).

- İskender Aydın, B. Nur: “Tarihi Yarimada Hanlar Bölgesi’nde Kültürel Rota Tanımlanması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). **Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul 2017.
- İstanbul Site Management: İstanbul UNESCO World Heritage Area”, Alan Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- Kala, Ahmet: “İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi” C.1.;. **İBB Yayınları**, İstanbul 1998.
- Kaplan, Cankat: “Zeyniye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 16., İstanbul 2018, (ss. 103-131).
- Kaplan, Merve: “Women’s Participation In Dervish Lodges: Koca Mustafa Pasha, Merkez Efendi And The Şah Sultan Complexes”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). **Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences**, İstanbul 2006.
- Kara, Mustafa: **Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- Kara, Mustafa: **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- Karakaya, Hatice: “Şeyh Vefa Camii Kalıntı Röleve ve Rekonstrüksiyon Çalışması- Bir Semte Vefa,” Ed.Özel İmanov, N.B., Uğur, Y. Klasik Yayınları.İstanbul 2009.
- Karataş, Esra: “The Role of Cultural Route Planning in Cultural Heritage Conservation the Case of Central Lycia”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) **ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara 2011.

- Karataş, Esra: **Kültür Rotaları Planlama Rehberi**, ÇEKÜL Vakfı Tarihi Kentler Birliği Yayınları, İstanbul 2015.
- Kocadağ, Burhan: **Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Bektaşî Tekkeleri**, Can Yayınları, İstanbul 1998.
- Köse, Fatih: **İstanbul Halveti Tekkeleri**, M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012
- Kuban, Doğan: **Osmanlı Dini Mimarisi'nde İç Mekân Teşekkülü Rönesansla Bir Mukayesesi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1958.
- Kuruç, Tuğçe: “Kültürel Mirasın Korunmasında Araç Olarak Kültürel Rota Oluşturma Rehberi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul 2018.
- MacDonald, J.: “The Heritage of Viticulture in Anatolia: Connecting Cappadocia and Mardin through a Cultural Route of the Vine”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). **Koç University Graduate School of Arts and Social Sciences**, İstanbul 2012.
- Maden, Fahri: “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları”, (Yayımlanmamış doktora tezi). **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2010.
- Okutucu, Nuray: “Hac Güzergâhı Olarak İstanbul'un İnanç Turizmine Konu Çekim Unsurları (19.Yüzyıl Sonu Ve 20.Yüzyıl Başı)”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2017.

- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Abdülhamit**, Güven Yayınları, İstanbul 1960.
- Öngören, Rasim : **Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler**, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Öngören, Rasim: **Şeyh Vefa'nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği -Bir Semte Vefa**, Ed. Özel İmanov, N. B., Uğur, Y., Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- Öngören, Rasim: “Tasavvuf”. **DİA.**, C- 40., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2011, (ss. 119-126).
- Özcan, Nuri: “Musiki”, **DİA.**, C- 31., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2006,(ss. 261-263).
- Özcan, Nuri: “Tekke Musikisi”, **DİA.**, C-40., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2011, (ss. 384-385).
- Özdamar, Mustafa: **İstanbul Dersaadet Dergâhları**, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 2007.
- Öztürk, M.Cemal: “Şeyh Nureddin Cerrahi (K.S.) ve Cerrahiye Tarikatı”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 1999.
- Pervititch, Jacques: **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**. Tarih Vakfı / AXA OYAK Holding Yayınları, İstanbul 2000.
- Revnakoğlu, C. Server: “Tarikatlar Tarihine Toplu Bakış VI., Kadirilik'in İstanbul'a Gelişi ve Yayılışı”, **Târih Dünyası**, sayı I/7,1953, (ss. 300-301).
- Rumi, Eşrefoğlu: **Tarikatname**, Ed. Keskinçılıç, Esra, GelenekYayıncılık, İstanbul 2002.
- Sargut, Celmalnur: **“Rahmet Kapısı Uluslararası Ken'an Rıfai Sempozyumu”** İBB. Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, (ss. 11-58).
- Sayın, Esmâ: “Tasavvuf Kültüründe İbadetler-Hac Örneği”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

- Schimmel, Annemarie: **İslamın Mistik Boyutları**, Çev. Kocabıyık, E., Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Şengör, A. M.Celal
Özgül, Necdet: “İklim ve Jeoloji” **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul 2010, (ss.9-31).
- Tanman,M. Baha: “Sümbül Efendi Tekkesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C-7, Tarih Vakfı Yayınları, İst. 1994, (ss. 107).
- Tanman, M. Baha: “Şazelilik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C-7., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, (ss.138-140).
- Tanman, M. Baha: “Şeyh Vefa Külliyesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C- 7., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, (ss. 173-176).
- Tanman, M. Baha: “Zeytinburnu İlçesindeki Tekkeler, **Surların Öte Yüzü Zeytinburnu** Ed. Evren, Burçak, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, (ss. 166-243).
- Tanman, M. Baha: “Yahya Efendi Külliyesi”, **DİA.**, C- 43., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2013, (ss. 246-249).
- Tanman, M. Baha: “İslam Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri: Tipoloji Denemeleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) **İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 1990.
- Tanman, M.Baha: “Şahkulu Sultan Tekkesi”, **DİA.**, C- 38., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010, (ss.286-289).
- Tanman, M.Baha: “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, **Türkler Ansiklopedisi** C-12., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (ss. 232-249).
- Tosun, Necdet: “Üveysilik” **DİA.**, C-42, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 2012, (ss. 400-401).
- Türk, İdris: “Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir 2009.

- Uludağ, Süleyman: “Halvetiye”, **DİA.**, C-15, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 1997. (ss. 393-395)
- Uludağ, Süleyman: “Tasavvuf ve Halk İnancı”, **DİA.**, C-17, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 1998, (ss. 409-411).
- Uludağ, Süleyman: “Celvetiye”, **DİA.**, C -7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1993, (ss. 273 ss.).
- UNESCO: (1972). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme, Paris.
- UNESCO: (1988-1997). The Integral Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue Programme
- UNESCO: (1994). Routes as a Part of Our Cultural Heritage, Madrid, Spain.
- UNESCO: (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris.
- Usta, Muhittin: **Tasavvuf Eğitimi Teorisi**, Mana Akademik Yayınları, Ankara 2019.
- Usta, Muhittin: **Tasavvufta Ahlak Örgüsü**, Mana Akademik Yayınları, Ankara 2019.
- Ustaoglu, S. Muhammed: **Tasavvufta Aşkın Miracı**, Ustaoglu Kitabevi, İstanbul 2010.
- Ustaoglu, S. Muhammed: **Tasavvuf Tarikatler ve Silsileleri**, C-2. Ustaoglu Kitabevi, İstanbul 2015.
- Vassaf, Hüseyin: **Sefine-i Evliyâ**, Ed., Akkuş, M.ve Yılmaz, A, C-2., İstanbul 1999.
- Vatin, N., Zarccone, T: “Merdivenköy Bektaşî Tekkesi –I” , (Çev.) Aktaş, A.,Çankaya, D., **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 33, 2005, (ss. 413).

Yahya Agâh Efendi:

Mecmu'atü'z-Zara'if Sandukatü'l-Ma'arif / Osmanlılarda Tarikat Kıyafetleri ve Sembolleri,
Ed. Yılmaz, C., Hassa Mimarlık Yay., İst 2014.

Yaşar, Ahmet:

“Vefa Hamamları”, **Bir Semte Vefa**, Ed. Özel İmanov, N. B., Uğur, Y., Klasik Yayınları, İstanbul 2009, (ss. 343-344).

Yılmaz, H.Kamil:

“Celvetiyye” **DİA.**, C- 7., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, İstanbul 1993, (ss. 273-275).

Çevrimiçi Kaynaklar

Avrupa Konseyi. (2019):

Kültür Rotaları. Erişim adresi: <https://rm.coe.int/eicr-coe-leaflet-tur-june2019-web-01/168098232b>

Bilgin, Azmi, (1995):

Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. İlmî Araştırmalar Dergisi, sy.1, s.61-82, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6478/85661>

Council of Europe. (2012):

Cultural, Heritage and Diversity: Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes. Erişim adresi <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes>Erişim adresi:doi:10.1177/146195710935541

Grabow, S. (2010):

The Santiago de Compostela Pilgrim Routes: The Development of European Cultural Heritage Policy and Practice from a Critical Perspective. European Journal of Archaeology, 13(1), 89-116.

Kültür Rotaları Derneği (2017):

Rotalar, Erişim adresi: <http://cultureroutesinturkey.com/tr>

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017): Türkiye Turizm Stratejisi (2023)

Erişim adresi:<https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,tstratejisi2023pdf>.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019): 2023 Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planı, Erişim adresi: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263967/turkiye-turizm-stratejisi-ve-eylem-plani.html>
- Wikipedia: Kültürel miras. 5 Ocak 2020 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Kültürel_miras adresinden erişildi.
- Lopez Cordeiro, J. M. (2019): European Route of Industrial Heritage. Cultural Routes of the Council of Europe Evaluation Cycle 2018-2019 Expert report. Erişim adresi: <https://rm.coe.int/european-route-of-industrial-heritage>
- Martorell Carreno, A. (2001): Cultural Routes: Tangible and Intangible Dimensions of Cultural Heritage. Erişim adresi: http://openarchive.icomos.org/id/eprint/473/1/A1-5_Martorell.pdf
- Mayorka Konseyi. 2014: Good Practice Guide Cultural Routes. Mayorka 2014. Erişim adresi: <http://www.charts-interreg4c.eu/good-practices/cultural-routes>.
- UNESCO: Routes of Santiago de Compostela Frances and Routes of Northern Spain. Erişim adresi <https://whc.unesco.org/en/list/669>
- Ünal, M. (2012): Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı-26 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117843>